భారతి, ఇరువది తొమ్మిదవ సంపుటము

(1952 : జూలై-డిసెంబరు).

అకారాది విషయసూచిక

శ్రీ

౧, జూలై '52

కృషీవలులు

చిత్రకారుడు: శ్రీ ఎ. పైడిరాజు.

6255

నందన
ఆషాఢము

భారతి

సంపుటము 29
సంచిక 7

నా ఉద్వేగము

కీ. శే. చిలుకూరి నారాయణ రావు

జగజ్జ్యోతియని
సర్వసాక్షియని
జనములు నమ్మె
సూర్యుండే తెర -
వాటు కాఁడగుచు
దిశా వీథులను
నిశాసుందరిని
నిర్బంధింపగ
నేడ్చితి ; - ఏడ్చిన
కలువ కన్నెకును
వలపుల మొగమది
వాడిపోయె ; - నా
యశ్రుధారలను
నానవమల్లిక

ప్లావితమయ్యెను :
నా విలాపమున
శాద్వలములు ప
చ్చగ మేల్కొనియెను.
తోటమాలి నా
గీతికా బలము
నూతగా గొనుచు
నా పద్యములను
వెదజల్లంగా
వెడలిన దచ్చట
విద్యుల్లత ; - నా
యశ్రుబిందు బీ -
జములనాటి నా
విలాపమును లీ -

కగా తోటలో
నల్లుకొనియె ; - నే
నణురేణువనై -
నా వెలుగు తేఁడునా
వాఁడే ; - నామెద
లో నూర్ల కొలది
నుషస్సు లున్నవి ;
తిక్కన త్రాగిన
సోమపాత్రలో
స్వర్గవిషయమే
స్మరణకు రా, నా
నూర్తి యనంత -
ప్రభావంతమై
యజాత సృష్టికి

చిగురుటాకులే
చిగుర్పకుండా
నాయుద్యానము
నవనవలాడెను. -

పుట్టపు చెఱగున
బుట్టని పూవుల
గట్టి యుంచితిని. -
గాయకులందఱు
గలసిన-చోటను
నా పాటకు సభ
మూకంబయ్యెను. -

నా ప్రతిభావీ -
ణా మృదురవముల
విశ్వహృదయతం
త్రీ సంతానము
పుటుక్కుమనియెను. -

నా మిత్రులకే
నా పాటలు విం -
తలుగదోచు - నే
ప్రపంచ వీథిని
ప్రభవించిన నవ -
భాస్కరమూర్తిని.

ఆకాశములో
నప్పటి కప్పటి
కావిర్భావము
నొందే క్రొమ్మా -
ర్గములే వెలుగను.
నా వెలుగులలో
జుక్కల వెలుగులు
స్రుక్కలేదు. - నా
పాదరసము తర -
లంబై చెదరదు. -

అంబుధిపై నా
నృత్యత్కారములు
తాండవమాడవు.

కొండలపై నా
యరుణకాంతులు స్పృ -
శింపవించుకయు. -
"అహమస్మి" యనెడి
యహంకార మిం -
కా నాకుదయిం
పంగలేదు. -

కనబడ భయపడి
గడగడ వణకుచు
లేచెద; తూర్పున
నాయుషస్సు రా -
త్రిని దఱిమెడు, - నీ
ప్రపంచమనియెడి
పద్మినిపై గ్రొ -
మ్మంచునిలిచినది. -

బ్రాహ్మీముహూర్త
మున లేచెడి యా
భక్తులకొఱకై
యెదురుచూచెదను.

నాలోనియగ్ని
నారాధించే
భక్తులె ధన్యులు
నా గీతములను
నేటివారు విన
బాడగలే, దీ
గీతికా కుహూ -
ధ్వానము రేపటి
జగత్తుకోసము.

నా గభీర భా
వాంబుధిలోతును
గనుగొన లేకు
న్నది యీ లోకము.

నా యగాధ గా
నము నడి సంతల
లో నమ్మక స్పృజ ;
యింపలేదు. - నా
ప్రాత చెలులునా
తో నెగురగ లే
రీ నా శిఖరము
వచ్చే యుగముల
కోసము జ్వలించు!

వారి సముద్రము
మంచువలెను మా
టాడక నిద్రిం
చును ; - నా మంచో!
క్షుబ్ధ మహాంబుధి
వీచీ తాండవ
విలయోపేతము.

నా యీ గీతము
నవనవలోకా
విర్భూతము. - నా
ఘంటా ఘోషము
క్రొత్త పథికులను
గ్రొత్త వీథులను
సంచరింపగా
రండో రండని
యాహ్వానించును.

చచ్చినతరువా
తే కవులెల్లరు
బుట్టిరి ; తమక -

న్నులను మూసికొని
జగములో కన్నుల
మూతలు విప్పుచు
తమ సమాధిపై
మంటిలో విరియు
మల్లియలట్లే
శూన్యము వెడలుచు
శూన్యము జొచ్చిరి.
ఈ యెడారిలో
బిడారులెన్నో
యేగెను జడిచ
ప్పుడు లేకుండా
ఒంటెలవలెనే.

* * *

నేనొక ప్రేమిని. -
వాపిడుచుచు నే
న్పుటమే నా తీ -
వ్రతపము. - మరణది -
నపు విలాపమే
నా గీతములకు
నవ్యోపశ్రుతి. -
నా గీతాలా -
పములకు నా వీ -
ణా తంత్రులు చా -
లకయున్నా, యా
తంత్రులు ప్రిదులవు. -
ఈ నా భావ -
ప్రవాహలహరీ
ప్రపాతవేగము
జలధుల నుల్లో -
లకల్లోల -
ప్రపూర్ణములుగా
జేయును ; - నావె

ల్లువకు బిల్లకా -
ల్వలు పట్టవు; - తు
భ్యన్మదీయ భా -
వార్భటీ దుర్భ -
రోదకపూరము
లకు మహోబ్ధులే
కావలె ; - మొగ్గలు
విరియుచు మల్లెల
వనమే కాకుం -
టే యీ నా తో
ల్కరిధారలు ని
ష్ప్రయోజనంబులు ; -
తటిత్ప్రభలు నా
హృత్కుహరములో
నిద్రిస్తున్నవి. -
కొండలపై, లో -
యలపై, విశాల
భూములపై వి -
చ్చల విడిగా నే
బరుగువాఱెదను ; -
నా సంద్రములో
బారసాచి యీ
దగాగలుగుతా -
వా ? రా, అయితే!
నాదంభోళికి
తాళగలిగితే
నిలుమెద బెదరక !
నా దప్పిక దీ
ర్పగా జీవిత -
స్రవంతి యున్నది.
జీవితరహస్య -

జ్ఞానిని; - జ్వలించు
నా గానముచే
ధూళీరేణువు
ప్రాణవంతమై
పరుగిడుచున్నది.
తెరకు చాచి మి -
న్నురు పుర్రెవనది, -
నే జెప్పబోవు
నీరహస్య మది
యకథితపూర్వము!
నా యూహా మా -
త్రిక మపూర్వ సూ -
త్రగథితము ; - రం -
డోయీ ! రండీ !
శశ్వజ్జీవ ర -
హస్యము దెలిపెద !
రండో ! రండీ !
స్వర్గ మర్త్యముల
రెంటిని గెలువగ !
స్వర్గము తెలిసిన
తలపుల దెలిపెద ;
జెలులకు దెలుపక
నాయెదలో నే
పదిలపఱుపగా
లేనొక యింతయు.

* * *

రావోయీ ! యా -
జీ ! రా ! యీనా
హృత్పాత్రను సో
మంబున నింపగ
దోయీ ! మృత్యువు

త్వము బొందగ దో
డ్పడ గదవోయీ !
కాలపుగలతను
గడగా ద్రోయగ -
దోయీ ! యోగీ !
నీ హృదయా ర
ణ్యాంతర్మథితా
గ్నిస్ఫులింగ తే
జస్స్థగితో
జ్వలద్వారి పూ
రములను నాకును
బంచగదోయీ !
ఆజలముల గ్రో
లగా నెట్టియుం -
జేదమైన స -
మ్రాట్టు గాకపో ;
జాతని తలపులు
జ్ఞానదీప్తములు
గాకపోవు ; - నిశి -
తదృష్టియది మ
తింతనిశితమై
మొనగకపో ; - దాక
తృణముగూడ బ -
ర్వత భారము గాం -
చును ; - నక్కలకును
సింహబలముచే -
కూఱును ; - ధూళియు
దారాపథమున
కెగయును ; జలబిం —
దువు జలధి విశా -
లత నొందును ; ఆ
నిశ్శబ్దతయును

హాకారార్భటి
రేగును ; గాజుల
కాళ్లకు డేగల
రక్తము లంటును !
లే ! లే ! లే ! లే
వోయీ ! యోగీ !
నా యీ పాత్రను
నింపగదోయీ !
తలపుల నిశినా
ధవళజ్యోత్స్నా
పూరము నింపుము.

పథికుని బదిలము
గా నిలుసేర్చెద !
ఉబుసుపోక చూ -
చే వారికి దహ -
తహ పుట్టించెద.

నూత్నాన్వేషణ
యత్నత్వరతో
సాగెద ! నవీన
శక్తి ద్రష్ట్రి -
ప్రథా ప్రభోద్య -
ద్భానుడ నయ్యెద !
జ్ఞానులకెల్లను
జక్షుర్గత బిం -
బ ప్రతిమానుడ
నయ్యెద ! - జగతీ
శ్రోత్రాంతరమున ఘో -
షించెద ! - భా
రతికి నూత్నర -
త్ననూపురములను
ఘటియించెద ! త -

మోహనగాన
స్వరపూరములను
రోదసీ కుహర
మందు ప్రతిధ్వను
లీనునట్లుగా
జేసెద నందును
భగవద్గీతా
లాపములర్థో
న్మీలన మొందగ
విశ్వానందము
వెలయించెద ! - నా
మెందు టాకులను
కరుణార్ద్రాశ్రు శీ
త్కరముల గడిగెద !

నన్నయగురులన-
మానప్రతిభా—
దివ్యజ్ఞానర—
హస్యగ్రంథము
విప్పుచు బనరు—
ఘాటించెద ; —నా
జ్వాల ద్వహ్ని రా -
శిలోని కణిక
స్ఫులింగమను ! - నే
నాతని ప్రభలో
బడి లీనమైన
పతంగమను ! ఆ
మధుపూరము నా
మెదలో బొంగుచు
బొరలం బాఱెను !
నన్నయ గురువరు
స్పర్శవేదిచే
హేమీకృతమ -

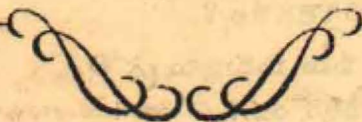
హామ ! - నాబూడిద
జ్వలించి మండెను !
ఎడారిలో నొక
సైకత రేణువు
ఎగసి పడుచు భా -
స్కరదీప్తికి నా
శించెను ! - నన్నయ
మహాబ్ధిలో నొక
చిన్ని తరగనై
యగాధ జలముల
నిగారించునొక
ముత్తెము జేకొని
యందే యడగెద ! -
గీతామధువును
గ్రోలుచు వివశత
నొందిన నేనా
వాఙ్నిశ్వాస సో -
జ్జీవితుడ నగుదు !
అంధకారబం -
ధురనిశీథమున
నొంటిగా నేను -
చుంటి ; నీశ్వర -
ప్రార్థన నాఘోష
చే నిశ్శబ్దత
నిండి యుండె; - నీ
దుఃఖపూర్ణమగు
ప్రపంచమునకై
విలపించితి - నా
సోమపాత్రమధు -
హీనమై యున్కి -
కని శోకించితి.

డెను; - దేహము బడ -
లెను; - నేనల్లె
కూర్కితి; - నంతట
నెన్నడో భారత -
సంహిత వ్రాసిన
నాగుకూత్తముడు
సత్యమూర్తియై
చక్షుల యెదుటను
సాక్షాత్కరించి, యీ
విధమున నుచ్చై -
స్స్వనములు బల్కెను;
"ప్రేమ జ్వరార్తుడా
బెగ్గిలెద వేల ?
ప్రేమ మధువును గ్రోలి
ప్రీతిబొందగ దోయి !
నీయనాహత హృదయ—
తంత్రులను మీటుచును
పలికింపు మా గాన
ఘూర్ణిత ధ్వానముల
ఆసోమ యాగమున
నవభృథంబును సల్పి -
యాచక్షువుల శోలి
కాగ్రముల నిల్పుకొని
నీ హాసమున వేయి
నిట్టూర్పులే పుట్ట
నీయశ్రువుల లోక
హృదయంబు కంపింప
ప్రేమజ్వరార్తుడా !
బెగ్గిలెద వేల ?
ప్రేమ మధువును గ్రోలి
ప్రీతినొందగ దోయి !

విరియకుండగ నెన్ని
నాళ్లిట్లు పడియుంట ?
లెమ్మోయి ! వికసించి
నీపరీమళ రాశి
నవమల్లికయు బోలె
దిగ్దిగంతరా—
ళముల బర్వగనిమ్ము !
ప్రేమజ్వరార్తుడా !
వాకట్టుచే బాధ
పడనేల ? యగ్నిలో
గుగ్గిలమువలె బడుచు
నానాదిశల దివ్య
ధూపముల నెగజిమ్ము !
ఘంటానినాద సదృ—
శంబుగా నిశ్శబ్ద
తను భంగ మొనరింపు ;
మంగాంగములనుండి
యొక యార్తనాదంబు
బుట్టింప గదవోయి !
ప్రేమజ్వరార్తుడా !
జ్యోతివోయీ ! నీవు
ఖ్యాతిగా నీ వెల్గు
లోకాలలో నించి
నీతోడ తోడివా
రలు వెల్గగా జేసి
యానాటి మధువణిగ్
హృద్రహస్సుల దెల్పు
ప్రేమ జ్వరార్తుడా !
మధు పూరమవు కమ్ము
మధుపాత్ర మవుకమ్ము
భయ దర్పణము నేల
బడగొట్టి, ప్రాతపా—

వేణువనమును వెదకి
వేణువొక్కటి బట్టి
గోపికా గీతికా—
కల్యాణ మోహనో—
త్సాహగానము చేత
సందేశమును బంపు
ప్రేమ జ్వరార్తుడా !
నీగీతికకు గ్రొత్త
నీటులను గల్పింప,
నీగానమున సభను
మోహితముగా జేయ
లెమ్మోయి ! ప్రాణంబు
గల జీవులకు నెల్ల
కొత్త జీవముపోసి
"ఉత్తిష్ఠ ! జాగృహి !"
అని మేల్కొలుపుమయ్య!
ప్రేమ జ్వరార్తుడా !
లేలెమ్ము పూర్వంపు
దిగులు దిగవిడుచుచును
గీతికానందంబు
నందోలలాడుచును
ఘంటాఘనధ్వాన
ముల బర్వ చేయుచును
ప్రేమజ్వరార్తుడా !"
అనుపలుకులకును
నెద రవులుకొనెనొ
వేణుగానమా
ధురితో భావము
గుబులు గుబులుమని
యుబుకుచు బొంగుచు
బొరలిపాఱె ; - శ్రో-
త్రమునకు స్వర్గము
గల్పించుటకై
తంత్రినుండి సం-
గీతపు తీవిని
లేచితి ; - నాత్మను
గప్పినయవనిక
కడలకు దొలగెను.

భావనాద్భుతతర
హాస్యము వ్యక్తము
చేసితి ; - నఱమఱ-
చిన నా దేహము,
వికారమై కొఱ-
గాకయున్న నా
దేహము ప్రేమపు
టులితో మలచిన
యట్లయ్యెను! - నే
మానవుడనైతి ! -
విశ్వతత్త్వమది
విశదంబయ్యెను
నభోగామినై
జ్యోతిర్మండల-
గత రహస్యములు
చంద్రమండలాం-
తర్గతనాడులు
విస్పష్టములై
వెలసెను నామది !
నిశీథినికి జం-
ద్రునివలె నందము
గూర్చెను ; - నేనీ
జీవిత రహస్య
ములపై గల తెర
లను దొలగింపగ
ప్రకృతిలోన నొక
భాగమై వెలయు
మానవ నిర్మితి —
మర్మము దెలియగ
మాపుల నెంతో
మది యోచించితి
నేనొక నిట్టూ-
ర్పును ! స్వర్గంబున
కెగబ్రాకెద !
ధూమమనై నా
యగ్ని జాతుడను
ఉన్నతభావో-
న్మీలితమౌ నా
లేఖిని జీవర-
హస్యంబుల లో-
కాలకు జాఱెను !
జలబిందువొకటి
జలధిగమాఱెను !
ఇసుకరేణువే
యిలగా బాదలెను!

బద్దెన కవికాలము

శ్రీ దేవరపల్లి వెంకటకృష్ణారెడ్డి

నీతిశాస్త్రముక్తావళియను బద్దెననీతులను రచించిన బద్దెనవన్నెచోడుడు—కుమార సంభవ కావ్యకర్తకాడు. కాని వీరిరువురు కరికాల చోడవంశజులు.

ఈ బద్దెనకవికాలమును నిర్ణయించుటకు కీ. శే. జయంతి రామయ్య పంతులుగారు కృష్ణాజిల్లా, గన్నవరంతాలూకా, కొండనాయనివరశిలా శాసనములను ప్రకటించియున్నారు.

'బద్దిగ *I*
|
(చో) పెదోదయ
|
చోడబద్దిగ *II*' 1

—క్రీ. శ. 1261

ఇది ఇమ్మడి బద్దెనకాలమునాటిదానశాసనము. ఈ చోడవంశములో ఇరువురు బద్దెనలున్నారు. కాని, ఇద్దరిలో కవిబద్దెన యెవరో? తెలియదు. బద్దెన నీతులలో కవి తండ్రిపేరు చెప్పుకొనలేదు. కాబట్టి శిలాశాసనములో తండ్రిపేరు చెప్పని మొదటి బద్దెనయే కవిబ్రహ్మయగునన్నచో అప్పుడీతని పురుషాంతరకాలము క్రీ. శ. 1171—1201 ప్రాంతమగుచున్నది.

'నీతిశాస్త్ర ముక్తావళి కర్తయగు బద్దెనృపాలుడును, ఈ (కొండనాయనివర) శాసనకర్తయగు బద్దెనృపాలుడును నొక్కవ్యక్తియేయనుట కాధారములు లభించునంతవఱకును బద్దెనకాలము క్రీ. శ. 1160 ప్రాంతమని యంగీకరింతము.' 2 అను శ్రీ చాగంటి శేషయ్యగారి సందేహము నిక్కడ గమనింపక తప్పదు.

పోతే, మద్రాసు ఓరియంటల్ లైబ్రరీస్థానిక చరిత్రయందలి యొకానొక చిత్తుకాపీ ప్రతిలో 'సన్నుతగంధవారణ నామాది ప్రశస్తి సహితం శ్రీమహామండలేశ్వర బద్దచోళ నరేంద్ర.' 3 కవి నామము కలదనుటయేకాక, ఇతడు 'కర్నూలు జిల్లా ప్రాంతమున బరిపాలించుచుండినట్లు తోచుచున్నది. ఈ శాసనము పాశ్చాత్య చాళుక్యులైన భువనైకమల్లునికాలములోనిది. కావున నీతడు క్రీ. శ. 1150 లో నుండెనని యూహింపవచ్చును. అయినవట్టి బిరుదులుకలవాడు కేవల సామంతరాజా లేక స్వతంత్రుడాయని సందేహింపవలసియున్నది. ఈ శాసనము చెన్నపట్నపు లైబ్రరీలోని చరిత్రములలోనిది, కావున నమ్మదగినదికాదు.' 4 అను శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారి తీర్మానము పరిశీలింపదగియున్నది.

కళ్యాణి చాళుక్యవంశజులలో 'భువనైకమల్ల' బిరుదాంకితుడు క్రీ. శ. 1068—76 మధ్య 'ఇమ్మడి సోమేశ్వరు' 5 డొక్కడేకలడు. కాబట్టి, ఈ చిత్తు శాసనకాలము క్రీ. శ. 1150 ప్రాంతమని చెప్పుటకు వీలులేదు. అది క్రీ. శ. 1068 ప్రాంతకవి చరిత్రయగుచున్నది.

ఇక నీ రెండు శాసనములలో నేది కవికాలమును నిర్ణయించుటకు పనికివచ్చునో? గ్రంథాధారముతో నిర్ణయింపవచ్చును.

'వన్నెచోడనరేంద్రా (1—18), కొమరుర ధీరా (3—5), సన్నుతగంధవారణా (1—33), వివేక చతురాననుడా (1—11), రాజరాజమనోజా (1—37), రాజమనోజ భూభుజా (1—9), బద్దె

1. 'స్వస్తిసమస్త ప్రశస్తిసహితం శ్రీమన్మహామండలేశ్వర వీరనారాయణ చోడబద్దిగ దేవరాజులు శకవరుషంబులు 1183 గును నేంటి కర్కాటక సంక్రాంతినాండు...'

—ఆం. క. చ., భా. 3, పు. 23

2. ఆం. క. చ., భా. 3, పు. 21, 22

3. *Meconji Local records.*

4. ఆం. క. చ., భా. 3, పు. 21—22

5. ఆం. వా. స., పు. 106—107.

నరేంద్రా (1—7)' రాజమనోజ రాజాంకబద్దెన (గద్య).'

శతకమందలి 'రాజరాజ మనోజా, బద్దె నరేంద్రా' అనుమకుటు చరిత్రకును, చిత్రశాసన ప్రతి యందలి 'కృష్ణవేణానదీతీర దక్షిణ షట్సహస్ర విషయాధీశ్వర... వేంగి చాళుక్య మూల స్తంభ... వన్నెగంధవారణ...బద్దెచోళ నరేంద్ర' 6 చరిత్రకును సంబంధము కలిపినచో క్రీ. శ. 1083—84 మధ్య వేంగి చాళుక్య 'రాజరాజు' 7 సామంతుడీబద్దెనకవియని భావింపవచ్చును. ఇతను వేంగి ప్రభువగు ఒమ్మడి రాజరాజు సామంతుడు కాక పోయినను, ఇతని మనుమడు ఇమ్మడి రాజరాజు సామంతుడు కాకపోడు.

తెనుగు భారతకృతి పతియగు వేంగి చాళుక్య రాజరాజునకు 'రాజమనోజ (ఆది., 8—323)' బిరుదమున్నట్లే, తత్పౌత్రుడగు వేంగి చాళుక్య రాజరాజునకును 'రాజమనోజ (భూభుజ)—రాజరాజ మనోజ' అను బిరుదముండి యుండును. తాత బిరుదమును మనుమడు ధరించుట కులాచారము.

తచ్చాళుక్య ప్రభు బిరుదమును బద్దెన తాను '(రాజ) 'రాజమనోజ రాజాంక (ము)' గా ధరించి నాడనుట సామంతకవి లక్షణము. ఈ 'రాజరాజ మనోజ' బిరుదము 'రాజరాజ' ప్రభువునుగూడ వ్యంజకము చేయుచున్నది.

---

6. *Meconji Local Records.*

7. టేకిశిలాశాసనము. *Epi., Ind., VOL. VI.* 'శాకాబ్దేర పక్షాంబరేందుగణితే (వేంగీ)... రాజ్యాభిషిక్తో...శ్రీ రాజరాజో విభుః.'

8. *Mecomji Local records.*

చిత్రశాసన ప్రతి చరిత్రనుబట్టి చూచినచో' బద్దెనకవి క్రీ. శ. 1068—76 మధ్య పడమటి చాళుక్య 'భువనైకమల్లు' కాలములోను, క్రీ. శ. 1083—84 మధ్య ఇమ్మడి తూర్పు చాళుక్య 'రాజరాజు' కాలములోను సమకాలిక సామంతుడుగా క్రీ. శ. 1068—84 ప్రాంతమున గుంటూరుజిల్లా కమ్మనాటిని—'షట్సహస్ర విషయ' 8 మును పరిపాలించినట్లు సమన్వయము కుదురుచున్నది. శతకమందలి 'వన్నెగంధవారణ (1—33)'. బిరుద మీ చిత్రశాసన ప్రతియందలి 'వన్నెగంధవారణ' ప్రశస్తితో సరిపోవుచున్నది.

పక్షాంతరముగా శిలాశాసన చరిత్రనుబట్టి చూచినచో, రెండవ బద్దెన క్రీ. శ. 1150—65 మధ్య పడమటి చాళుక్య 'త్రైలోక్యమల్లు' కాలములోను, క్రీ. శ. 1172 నాటి ముమ్మడి తూర్పు చాళుక్య 'రాజరాజు' కాలములోను సమకాలిక సామంతుడుగా క్రీ. శ. 1150—72 ప్రాంతమున కృష్ణజిల్లా రాజ్యమును పరిపాలించినట్లు చెప్ప వీలున్నది. కాని ఆ త్రైలోక్య మల్ల తైలపునికి 'భువనైకమల్ల' బిరుదము లేదు. కావున, శిలాశాసన చోడవంశము కవివంశము కాదనవచ్చును. కాగా, చిత్రశాసనమందలి చోళవంశమే కవి వంశమగుచున్నది.

ఇంతకు, గ్రంథాధార సాక్ష్యములనుబట్టి క్రీ. శ. 1054 తేది కుమారసంభవ కావ్యకర్తనన్నిచోడ కవిబ్రహ్మయు, క్రీ. శ. 1083—84 నాటి నీతిశాస్త్రముక్తావళికర్త బద్దెన నన్నెచోడకవి బ్రహ్మయు క్రీ. శ. 11 శతాబ్ది తెనుగు కవులుగా కనబడుచున్నారు.

బద్దెన 'కావ్యకమలాసనుడు' సుమతి శతకము వ్రాసినపిమ్మట నీ బద్దెన నీతులు రచించినట్లు పీఠిక పద్యములు తెల్పుచున్నవి.

ఇవాన్ ఇలియిచ్ మృతి

మూలం అనువాదం

లియో టాల్‌స్టాయ్ — శ్రీ పి. గణపతిశాస్త్రి

[గత సంచిక తరువాయి]

4

ఆ కుటుంబంలో అందరు బాగా ఆరోగ్యంగా ఉన్నారు. ఇలియిచ్‌కి అప్పుడప్పుడు నోరు కొంచెం చేదుగా ఉన్నట్టుండేది; ఎడమ పార్శ్వంలో ఏదో కొంచెం నెప్పిగా ఉండేది. అంతమాత్రంచేత అతనికి జబ్బు చేసిందని చెప్పలేము.

అయితే ఈనెప్పి కొంచెం ఎక్కువయింది. అది అంతగా బాధపెట్టేదికాదు గాని, ఆ పార్శ్వం అంతా పట్టి వేసినట్లుండేది. దీనితో అతనికి చిరాకు ప్రారంభమయింది. క్రమ క్రమంగా అది శ్రుతి మించిపోయింది. ఇటీవల కుటుంబంలో అనారోగ్యత ఏర్పడ్డా—ఇలియిచ్‌లో బయలుదేరిన విసుగుదలవల్ల—దానికి విఘాతం కలిగింది. క్రమంగా దంపతులిద్దరి మధ్యా తగాదా లెక్కువయ్యాయి; ఆ పూర్వపు సౌమనస్యాలన్నీ అంతరించిపోయాయి; ఇక సామాన్య సాంసారిక మర్యాద దక్కడం కూడా కరువై పోయింది. ఆ యిద్దరు చీటికీ మాటికీ దెబ్బలాడుతూండేవారు. ప్రశాంతంగా ఉండడం బాగా అరుదైపోయింది. ఇప్పుడే ప్రస్తావన వచ్చినా చివరికది చిలికి చిలికి గాలివాన కావలసిందే. ఇలియిచ్‌తో వేగడం చాలా కష్టంగా ఉందనడానికిప్పుడు ఫెడరోవ్నా కెన్నో దాఖలాలు కనిపించాయి. ఉన్న దానికి పదికలిపించి చెప్పడం ఆమె కొక అలవాటు. అందుచేత నసనసలాడుతూండడం ఆయన కెప్పుడూ అలవాటే అనీ, నా ఓరిమివల్లనే ఈ ఇరవై ఏళ్లు, ఈ కాపురం ఇలాగ ఈడ్చుకువచ్చాననీ, చెబుతూ ఉండేది. ఈమధ్యన ఇలియిచ్చే ఈతగాదాలు లేవదీస్తున్న మాట నిజమే. అవన్నీ భోజనాలవేళ — అందులోను అతను చారు తాగే సమయంలో — ప్రారంభమయ్యేవి. అప్పుడతను — ఫలహారం పళ్లెం అంచు విరిగిపోయిందనో, వంటకాలు బాగా లేవనో, కుర్రవాడు బల్లమీద మోచెయ్యి మోపాడనో, పిల్లకి తల దిన్నగా దువ్వలేదనో—ఏదో ఒకటి అంటూండేవాడు. వీటికన్నింటికి ఫెడరోవ్నాయే కారణమని అస్తమానము ధుమ ధుమలాడేవాడు. మొదట్లో ఆమె ఆమె అతనన్న మాటలన్నీ తిరిగి అప్పచెప్తూండేది. ఒకటిరెండు సారులతను మరీ మండిపడ్డాడు. అయితే ఆతరవాత తరవాత ఆమె అది ఒంట్లో బాగుండకపోవడం వల్లను, సాలుగుముద్దలు లోపలికి వెళ్లడం వల్లను బయలుదేరే కోపమని గ్రహించుకుని, భోజనం అయ్యేదాకా దేనికీ సమాధానం చెప్పకుండా మాట్లాడకూరుకునేది. ఈ విధంగా ఓరిమి వహించి ఉండడం ఎంతో ఎన్నదగ్గ గుణం అని లోలోపల మురిసిపోయేది. ఈ మొహం చెందుకోడం ఈయనకు మొదటినించీ ఉన్నదే అనీ, దీనివల్ల బతుకంతా ఒక రూపాయనకింద తయారయిందనీ ఒక నిశ్చయానికి వచ్చేసింది. ఇందుచేత తన మీద తానే జాలిపడడం ప్రారంభించింది. ఇలాగ జాలిపడుతూన్నకొద్దీ ఆమె కతనిమీద ఉండే అక్కసు పెరిగి పోతూండేది. చివరికతను చచ్చి పోతే ఈ శని విరగడైపోతుందని అనుకునేది. అయితే తీరా అతను చచ్చిపోతే ఆ జీతంరాళ్లు ముట్టవుకనక చచ్చిపోవాల్సిందనీ అనిపించేది. అందువల్ల అతనిమీద మరింత ఉక్రోషం పెరిగేది. ఈ విధంగా అతను చచ్చిపోయినా తన కష్టాలు గట్టెక్కకపోవడంవల్ల తనంతటి దౌర్భాగ్యురాలింకెవరు ఉండరని లోలోపల కుమిలిపోతూ ఉండేది. ఇది పైకి కనబడకుండా గుంభనగా కనిపించేది గాని, ఈ గుంభన చూసినప్పుడల్లా అతను అట్టుడికిపోయినట్లు మరీమరీ మండిపడేవాడు.

ఒకసారి ఆ యిద్దరికీ పెద్ద తగాదా వచ్చింది. ఇందులో తప్పంతా ఇలియిచ్‌దే. అందుచేత అతను, కోపంవచ్చినప్పుడు తనకు ఒళ్ళు, పైన తెలియక

పోవడం తప్పకుండా నిజమేననీ, ఆరోగ్యం తిన్నగా ఉంచకపోవడమే దీనికి కారణమనీ సమాధానం చెప్పాడు. ఆపైన ఆమె ఆరోగ్యం తిన్నగా ఉంచకపోతే అశ్రద్ధ చెయ్యకూడదనీ, వెంటనే ఒక పెద్ద డాక్టర్ని ఎవరినైనా చూడవలసిందనీ పట్టుపట్టింది.

ఇలియిచ్ డాక్టరు దగ్గిరికి వెళ్లాడు. అది అంతా అతనుకున్నట్లే జరిగింది. అది ఎప్పుడు అల్లాగే జరుగుతూంటుంది. సరే, సామాన్యంగా జరిగేటట్లే పడిగాపులు పడి కూర్చోడము, డాక్టరు టెక్కుడి నుంచో ఊడిపడ్డట్లు మాట్లాడడము మొదలైన తతంగం అంతా అతనికి కొట్టికపించదే. అంతా అతను కోర్టులో వ్యవహరించినట్లుగానే ఉంది. ఆ డాక్టరు మొట్టమొదటగా అతని రోగాన్ని గురించి కొంచెం మాచాయగా అడిగి, అతను చెప్పేదంతా ఆలకించాడు. ఆపైన అతి నడిగిన ప్రశ్నలు, ఇతను చెప్పిన సమాధానాలు, అన్నీ సామాన్యంగా అందరికీ బాగా అలవాటే. నిజానికి ప్రశ్నలన్నీ అనవసరమే. ఇక ఆ డాక్టరు ఆర్భాటం అంతా చూస్తే—ఇదంతా నాకు వదిలిపెడితే ఆ గొడవంతా నేను చూసుకుంటానయ్యా! నీ రోగం నాకు స్పష్టంగా తెలిసిపోయిందిలే. ఇలాంటివి లక్షకేసులు కుదిర్చాను!—అన్నట్టుంది. అదంతా అచ్చంగా కోర్టులో నడిచినట్టుగానే నడిచిపోయింది. ఇలియిచ్ తన ఎదురుగా నిలబడ్డ ముద్దాయీ లందరి యెడల అలాగే వ్యవహరించాడు. ఇప్పుడా డాక్టరతన్ని అచ్చంగా అల్లాగే చూశాడు.

"భలానా లక్షణాలనిబట్టి చూస్తే ఇది భలానా రోగమైనట్టు కనబడుతున్నదనీ, అయితే మళ్ళీ భలానావిధంగా పరీక్ష చేసిచూసి అది బుజువు కాకపోతే మళ్ళీ అది భలానా రోగమేమోనని అనుకోవాలనీ, మళ్ళీ దానికికూడా భలానావిధంగా బుజువు కావాలనీ, అయితే అది జరిగేటప్పటికి కేసేదో తేలిపోతుందనీ" ఆ డాక్టరేదేదో చెప్పుకుపోయాడు. "ఈవ్యాధి అపాయకరమైనదా? కాదా?" అన్నదే ఇలియిచ్ తెలుసుకోవాలనుకున్న ముఖ్య విషయం. అయితే డాక్టరిది అనవసరమైన విషయమని కొట్టి పారవేశాడు. అసలతనీ గొడవే పట్టించుకోలేదు. ఆ డాక్టరు దృష్టిలో ఇది మూత్రకోశపు జబ్బా? లేక ఎపెండిసైటిస్సా? అన్నదే అతి ముఖ్యమైన విషయం. ఇలియిచ్ చావుబతుకుల సంగతి కాదిప్పుడు తేలవలసింది! అసలిది ఎపెండిసైటిస్సా? కాదా? అన్నదే తేలాలి! మొట్టమొదటగా ఆ డాక్టరిది ఎపెండిసైటిస్సని అన్నాడు గాని, మూత్రపరీక్ష జరిగినతరవాత కొత్తవిశేషాలేమైనా బయటపడితే మళ్ళీ ఈ అభిప్రాయం మార్చుకోవాలని చెప్పాడు. ఇలియిచ్ కీ పరిశీలన అద్భుతంగా ఉన్నట్టు కనబడింది! కోర్టులో ఉన్నప్పుడు అతను అనేక వేలసారు లిల్లాంటి నిర్ణయాలు చేశాడు. ఆ డాక్టరు కళ్ళద్దాలపైనించి చూస్తూ హుందాగా ఆడుతూ పాడుతూన్నట్టే, ఆవిషయం అంతా, అత్యద్భుతంగా తేల్చి పారేశాడు. అతను చెప్పినదానిబట్టి తన ఆరోగ్యపరిస్థితి అధ్వాన్నంగా ఉన్నదని ఇలియిచ్ ఊహించుకున్నాడు. ఆ డాక్టరు, అక్కడ ఉన్నవాళ్ళు, ఆ విషయం అంతగా పట్టించుకోలేదు. ఇదంతా తలుచుకుంటూ ఇలియిచ్ లోలోపల బాగా బాధపడి, తన విషయంలో చాలా జాలిపడ్డాడు. ఇలాంటి అతి ముఖ్యమైన విషయంమీద ఆ డాక్టరు చూపించిన వైఖరివల్ల అతనికి ఒళ్ళు తెలియనికోపం వచ్చింది.

అయితే అతనీ విషయాలేవీ పైకి వల్లించలేదు. లేచి నిలబడి, ఫీజు బల్లమీద పెట్టి, ఒక నిట్టూర్పువిడిచి ఇలా అన్నాడు.

"మేము జబ్బుమనుషులం. ఏవో అసందర్భంగా ప్రశ్నలడుగుతూంటాము.—ఒక విషయం చెప్పండి! మొత్తంమీద ఇదేమన్నా ప్రాణాపాయమైన జబ్బా? లేక సామాన్యమైనదేనా?"

ఆ డాక్టరు కళ్ళద్దాలపైనించి అతి తీవ్రంగా చూశాడు. అదైనా ఒంటికంటి చూపే! "ఖైదీ! మేము వేసిన ప్రశ్నలకు సరిగ్గా సమాధానాలివ్వక పోతే నిన్ని కోర్టులోనించి పంపించివేస్తాము." అనే తీవి ఆ కనుచూపులో సాక్షాత్కరించింది! ఆ పిమ్మట డాక్టరు "చెప్పవలసిందంతా నేనింతకు పూర్వమే చెప్పివేశాను. అయితే కొత్తగా పరీక్ష చేసిన తరవాత ఇంకా కొన్ని విశేషాలేమైనా బయటపడవచ్చును." అన్నాడు.

అటుపిమ్మట ఇలియిచ్ మెల్లిమెల్లిగా ఇవతలికి వచ్చి, ఆదరాబాదరాగా స్లెడ్జిబండిలో కూర్చుని

ఇంటికి వెళ్లిపోయాడు. ఇంటికి వెళ్ళేదారిలో ఆ డాక్టరన్నమాటలు, అయోమయంగా అతను ప్రయోగించిన ఆ వైద్యశాస్త్రపదాలు మొదలైనవాటికన్నిటికీ అర్థమేమైఉంటుందా? అని మథనపడ్డాడు. "పరిస్థితి పాడుగా ఉందా? లేకపోతే మరీ ప్రాణాపాయకరంగా పరిణమించిందా? లేక ప్రస్తుతానికి భయపడవలసిన అవసరమేమీ లేదా?" అని ఈ విధంగా అతని ఆలోచనాపరంపర సాగిపోయింది. ఆ డాక్టరు చెప్పినవన్నీ జాగ్రత్తగా ఆలోచిస్తే ఆరోగ్యపరిస్థితి అధ్వాన్నమైపోయినట్లే కనిపించింది. అతని కా వీథిలో పోతూన్న బండివాళ్లు, ఇళ్లు, దుకాణాలు, మనుష్యులు, వస్తువు శూన్యంగా కనిపించాయి. డాక్టరావిధంగా సందిగ్ధంగా మాట్లాడిన తరవాత అల్లాగే బాధ పెడుతూన్న అతని పార్శ్వంనెప్పి అంతలోనే భయంకరంగా మారిపోయినట్లు కనబడింది. ఇప్పుడతని కా బాధ అనుభవిస్తున్నకొద్దీ లోలోపల దిగులు, బెంగ ఎక్కువయ్యాయి.

ఇలియిచ్ ఇంటికి వచ్చినతరవాత భార్యతో ఆ విషయాలన్నీ ప్రస్తావించాడు. ఆమె అవన్నీ వింటూ కూర్చున్నది. ఇంతలో తల్లితో కలిసి షికారు వెళ్లడానికి ముస్తాబైన కుమార్తె టోపీ మొదలైనవన్నీ ధరించి అక్కడికి వచ్చింది. తీరా అక్కడికి వచ్చాక కొంతసేపు ఇలియిచ్ చెప్పేవన్నీ అయిష్టంగా విన్నది. కాని ఆమె కవన్నీ చాలా విసుగుగా ఉన్నాయి. ఆ పైన మరి వినలేకపోయింది. ఇలియిచ్ భార్యకూడా ఆ చెప్పేదంతా పూర్తిగా వినిపించుకోకుండా ఇలా అన్నది:

"సరే! ఇదంతా బాగానే జరిగింది. ఇక మీరు మందులు అన్నీ జాగ్రత్తగా పుచ్చుకుంటూ ఉండండి. ఆ మందుచీటీ ఇలా ఇస్తే జెరాసిమ్ కిచ్చి, మందు తెప్పిస్తాను."

అని చెప్పి షికారుసన్నాహంమీద లోపలికి వెళ్లిపోయింది.

ఆమె అక్కడ ఉన్నంతసేపు ఇలియిచ్ కి తిన్నగా ఊపిరి విడవడానికి అవకాశమే లేకపోయింది. ఆమె అక్కడినించి కదలగానే ఒక పెద్ద నిట్టూర్పు విడిచిపెట్టి, లోలోపల "బహుశః వ్యాధి ఇంకా చెయ్యి దాటిపోలేదనే తోస్తుంది." అనుకున్నాడు.

డాక్టరు మూత్ర పరీక్ష చేసినతరవాత మందులన్నీ మార్చి ఇచ్చాడు. ఇలియిచ్ సరిగ్గా ఆ డాక్టరు చెప్పినట్లే ఆ మందులు పుచ్చుకుంటూ ఉండేవాడు. అయితే—మూత్రపరీక్షవల్ల తేలిన రోగలక్షణాలు ఒక విధంగా ఉన్నాయి. రోగిని పరీక్షించినప్పుడు కనిపించిన గుణాలు మరి ఒక విధంగా ఉన్నాయి. డాక్టరీ మందు పుచ్చుకున్న తరవాత ఫలానా విధంగా గుణం కనిపిస్తుందని చెప్పాడుగాని, మందు దొకదారి, రోగాని దొకదారీ అయింది. దీనిబట్టి చూస్తే డాక్టరు పొరబాటైనా పడి ఉండాలి. లేకపోతే ఏదేనా మరిచిపోయి ఉండాలి. లేక ఉన్న సంగతి ఇలియిచ్ తో చెప్పకుండా దాచివేసైనా ఉండాలి. అయినా ఈవిషయంలో డాక్టరు చేసినది తప్పనడానికి వీలులేదు. అందుచేత ఇలియిచ్ అక్షరాలా అతను చెప్పినవన్నీ చేశాడు. 'డాక్టరు చెప్పినట్లు నడుచుకుంటున్నాను గదా!' అని లోలోపల సంతోషపడ్డాడు.

డాక్టరు దగ్గిరికి వెళ్లివ మరుక్షణంనించీ ఇలియిచ్ అతను చెప్పినవన్నీ తూచా తప్పకుండా చేస్తూ, ఆరోగ్యం జాగ్రత్తగా కాపాడుకుంటూ మందులు అన్నీ జాగ్రత్తగా పుచ్చుకుంటూ, తన పార్శ్వం నెప్పి హెచ్చు తగ్గులు గమనిస్తూ ఉండేవాడు. ఇప్పుడెవరికైనా జబ్బుచేసినా, ఎవరైనా పోయినా, వారికి సంబంధించిన విశేషాలన్నీ కనుక్కుంటూ ఉండేవాడు. ఒకవేళ తనకు వచ్చిన జబ్బు మరెవరికైనా వచ్చిందని తెలిస్తే లోలోపల బాగా కంగారుపడి, వారికి సంబంధించిన వివరాలన్నీ గుచ్చిగుచ్చి అడిగేవాడు. అవన్నీ తన రోగలక్షణాలతో సరిపోల్చుకుని, తారతమ్య పరీక్ష చేసేవాడు. కాని పైకి మాత్రం ఏమీ చెక్కుచెదరకుండా ఉన్నట్లుండేవాడు.

పార్శ్వంలో బయలుదేరిన బాధ ఏమీ తగ్గకపోయినా ఇలియిచ్ మాత్రం అది తగ్గిపోతున్నదనుకోవాలని ప్రయత్నించేవాడు. పరిస్థితులన్నీ బాగా ఉన్నంతవరకు అతని కామాటే బాధకనిపించేది కాదు. కాని భార్యా తను మాటమాట అనుకున్నా, ఆఫీసు వ్యవహారం తిన్నగా నడవకపోయినా, పేకాటలో మంచిముక్కలు కలవకపోయినా, అతని కా బాధ శూలంలా పొడుచుకునేది. పూర్వపు రోజుల్లో

ఇల్లాంటి ఇబ్బందులు పైపైనా వస్తే ఇలియిచ్ ధైర్యంగా నిలబడి అవన్నీ దాటి ఇవతల పడుతూండేవాడు. ఇప్పుడే ఇబ్బంది వచ్చినా కంగారుపడిపోయి, దిగులుగా కూర్చునేవాడు. ఇప్పుడు—"ఈ మందు పుచ్చుకున్నాక కొంచెం గుణం కనిపించిందనుకున్నాను. ఇంతలో నే ఇంకొకటి ముంచుకొచ్చింది." అని బాధపడుతూండేవాడు. తన కిల్లాంటి ఆపదలు వస్తున్నాయని అట్టుడికిపోయిన ట్టుడికిపోయేవాడు. ఇక చుట్టూరా ఉన్నవాళ్ళెవళ్లయినా కొంచెం ఇబ్బంది కలిగిస్తే వాళ్ళంతా కలిసి తన ప్రాణాలు తోడేస్తున్నారని మండిపడుతూండేవాడు. ఇలాంటి ఒళ్లు తెలియని కోపంవల్ల తన ఆరోగ్యం మరింత అధ్వాన్నమైపోతున్నదని అతనికి తెలుసును. అయినా అతనా కోపం దిగమింగుకోలేక పోయేవాడు. మామూలుగానైనా—ఈ పరిస్థితుల్లో సాధ్యమైనంతవరకు తగాదాలు అవీ లేకుండా జాగ్రత్తపడాలనీ, కొంచెం తమాయించాలనీ, లేకపోతే రోగం ముదిరిపోతుందనీ తెలిసి తీరుతుంది. అయితే ఇలియిచ్ మాత్రం కేవలం దీనికి తల్లకిందులుగా నడుచుకునేవాడు. పైకిమాత్రం ప్రశాంతంగా కాలక్షేపం చెయ్యాలని అంటూండేవాడు. కొంచెం ఇబ్బంది కలిగించేదేదైనా వస్తుందా అని కనిపెట్టుకుని ఉండేవాడు. అది రాగానే ఒళ్లు తెలియకుండా కేకలు పెట్టేవాడు! ఆపైన తన రోగానికి సంబంధించిన వైద్యగ్రంథాలు చదువుతూ ఆ విషయంలో డాక్టర్లతో సంప్రతిస్తూండేవాడు. నానాటికీ రోగం మరింత ముదిరిపోయినట్లుండి, పరిస్థితి మరింత అధ్వాన్నంగా తయారయ్యేది. శరీరంలో దుర్గతి కనబడీ కనబడనట్లుగా ముదురుతూండేది. కాని ఇలియిచ్ మాత్రం మొన్నటికీ, నిన్నటికీ గల తారతమ్యాన్నిబట్టి కొంచెం నయమవుతూన్నదని భ్రమపడేవాడు. ఆ రోగ స్వభావాన్ని బట్టి అతని కల్లాంటి భ్రమ కలుగుతూండేది. కాని మళ్లీ డాక్టర్లతో సంప్రతిస్తేమాత్రం రోగం జోరుగా ముదిరిపోతున్నదనీ, పరిస్థితి నానాటికీ అధ్వాన్నమైపోతున్నదనీ అనిపించేది. అయినా అతనా డాక్టర్లని సంప్రతించడం మానలేదు.

ఇలియిచ్ ఆ నెలలో మరి ఒక పెద్దడాక్టరుతో సంప్రతించాడు. ఇతనుకూడా ఆ మొదటి డాక్టరులాగే మాట్లాడాడు.

అయితే ఇతని ప్రశ్నల ధోరణి వేరుగా ఉంది. ఈ డాక్టరుదగ్గిరికి వెళ్ళివచ్చిన తరవాత అతనికి అనుమానాలు, సందేహాలు మరింత ఎక్కువయ్యాయి. అటుపిమ్మట ఇలియిచ్ మరి ఒక డాక్టరుదగ్గిరికి వెళ్లాడు. ఇతను ఇలియిచ్ స్నేహితునికి స్నేహితుడు. ఈ డాక్టరు ఇలియిచ్‌కి వచ్చినది మరేదో కొత్తరోగమని అన్నాడు. అయితే రోగం నయమవుతుందని చెప్పాడు. కాని ఈ డాక్టరు వేసిన ప్రశ్నలు, చెప్పిన రోగనిదానము విని ఇలియిచ్ ఇంకా కంగారుపడ్డాడు. దీనితో అతనికి కలిగిన అనుమానాలు మరీ ఎక్కువయ్యాయి. ఆ తరవాత ఇంకొక హోమియోపతీ డాక్టరు ఇతని రోగానికి ఇంకొక పేరు పెట్టి, ఏదో ఇంకొక మందిచ్చాడు, ఇలియిచ్ ఒక వారంరోజులపాటు మందు సేవించాడు కాని అది ఎవ్వరికీ తెలియనీయలేదు. ఏమీ గుణం కనబడలేదు. దీనితో ఇతనికీ యిద్దరు డాక్టర్లమీద నమ్మకం పోయింది. నానాటికీ మరింత కంగారుపడిపోయాడు. ఒకనాడు అతనెరిగిన ఒక ఆవిడవచ్చి ఒక క్రీస్తువిగ్రహంవల్ల ఒకరికి వచ్చిన జబ్బు అత్యాశ్చర్యంగా తగ్గిపోయిందని చెప్పింది. ఇవాళ ఇలియిచ్ ఆమె చెప్పిందంతా విన్నాడు. అతనికా వైద్యంమీద కొంత నమ్మకం కలిగినట్లనిపించింది. వెంటనే తన పరిస్థితి తెలుసుకుని లోలోపల కంగారుపడిపోయి, "ఇదేమిటి నేనింత చంచలపడిపోతున్నాను! అనవసరంగా భయపడిపోయి నేనిల్లాంటి తలాతోకా లేని విషయాలు నమ్మకూడదు. ఒక డాక్టర్ని పిలిపించాక ఇక ఆ డాక్టరు చెప్పినట్టే నడుచుకుంటూ ఉండాలి. ఇక్కడినించి ఇదొక్కటే మార్గం. ఇక అటూ అటూ ఊగిసలాడడం మానివేసి వేసంకాలందాకా ఈ వైద్యమే చేయిస్తాను. అప్పటిపరిస్థితులనుబట్టి ఆ తరవాత సంగతి ఆలోచించుకోవచ్చును." అనుకున్నాడు. అయితే ఇలాగ అనుకోవడం తేలికేగాని, చిక్కంతా ఆచరణదగ్గిరే వస్తుంది. ఈ మధ్యనే పార్శ్వం నెప్పివల్ల బాధ బాగా ఎక్కువైంది. అది రాత్రింబవళ్లలాగే ఉండేదిగాని ఇక తగ్గడమే లేదు. నోటిరుచికూడా మరీ వికారంగా తయారవుతూంది. అంతకంటె కడు దుర్భరంగా ఉంటున్నదనీ, ఆకలి కూడా తగ్గిపోతున్నదనీ, ఒంట్లో శక్తి తగ్గిపోతున్నదనీ అనిపించింది. ఇలియిచ్ ఇందులో అనుమానమేమీ లేదనీ భయంకరమైన వ్యాధి - ఏదో

లోపల ప్రవేశించిందనీ, ఈ విషయం తన కొక్కడికే తెలిసిందనీ అనుకున్నాడు. ఇక ఆ కుటుంబంలో ఉండేవాళ్ళెవరికీ ఈవిషయం తెలియకూడదు. వారికిది తెలుసుకోవాలనీ లేదు. అందుచేత అన్నీ సక్రమంగానే జరిగిపోతున్నాయని అనుకున్నారు. ఇది ఇలియిచ్‌ని మరింత బాధపెట్టింది. ఇల్లాగ ఉన్నా అతని భార్య, కూతురు ఇద్దరూ పొద్దస్తమానము పెళ్ళిళ్లలో మునిగి తేలుతూండేవారు. అతని జబ్బుసంగతి వారికేమీ తెలియనే తెలియదు. అతి కొంచెసేపు దిగులుగా ఉండడము, కస్సు బుస్సు మనడము చూసి చిరాకుపడేవారు. వారు పైకి కనబడకుండా ఎంత నటించినా, తనువారిదారికి అడ్డుగా ఉన్నాననీ, భార్య తన జబ్బువిషయంలో ఒక నిశ్చయానికి వచ్చివేసిందనీ, తను ఏమి చెప్పినా ఏది చేసినా, తటస్థంగా ఉంటున్నదనీ అతను గ్రహించుకున్నాడు. ఇలియిచ్ భార్య తన సన్నిహితులతో మాట్లాడే తీరునుబట్టి ఆమె ధోరణి గ్రహించవచ్చును. ఆమాట లివి: "ఎవరైనా డాక్టరు చెప్పినట్లు నడుచుకుంటారుగాని, ఆయనకది సరిపడదు. ఒకనాడు పొద్దున్నే లేచి సరిగ్గా వేళకి మందు పుచ్చుకుంటారు. జాగ్రత్తగా పథ్యంచేసి, సరిగ్గా డాక్టరుచెప్పిన వేళకి నిద్రపోతారు. నేను కనిపెడితే సరేసరి. లేకపోతే - ఆ మర్నాడు ఆ మందుమాటే మరిచిపోతారు. ఇష్టంవచ్చిందల్లా తిని అర్ధరాత్రి దాకా పేకాడుతూ కూర్చుంటారు."

ఇవాన్ ఇలియిచ్ ఈ మాటలు విని, విసుక్కుంటూ "మొన్న ఇవానోవిచ్ ఇంటికి వెళ్ళినప్పుడే కొంచెం అపథ్యం జరిగింది. అంతేగాని ఇంకెప్పుడైనా అపథ్యం చేశానా?" అన్నాడు.

"నిన్న షెబెక్ ఇంటికి వెళ్లినప్పుడో!"

"సరే! నేను మేలుకోకపోయినా — ఈ నెప్పి నన్ను నిద్రపోనిస్తుందా?"

"—ఏమయితేం! ఇలా చేస్తే మీ జబ్బు కుదరనే కుదరదు. దీనిమూలాన ఇంటిల్లపాదీ ఇలాగే నానా అవస్థలు పడుతూంటారు." ఫెదొరోవ్నా ఇలియిచ్‌తోటీ, ఇతరులతోటీ మాట్లాడిన తీరును బట్టి చూస్తే ఈజబ్బు కంతటికీ ఇలియిచ్చే కారణమనీ, దీనివల్ల తను నానా ఇబ్బందులు పడవలసి వస్తున్నదనీ తేలింది. ఇది ఏదో యాథాలాపంగా అన్నమాటలుగాని ఆమె నిజంగా అనాలని అనలేదని ఇలియిచ్ సమాధాన పడ్డాడు. అయితే దీనివల్ల మనస్సుకు మాత్రం సంతృప్తి కలగలేదు.

ఇక అతనికి కోర్టులో ఉన్న మనుషులుకూడా తనకేసి వింతగా చూస్తున్నట్టు కనబడింది. వారంతా తన స్థానం కాళీ కాగలదనే దృష్టితో చూస్తున్నారని అనిపించేది. లోలోపల అతనికి తానొక అధఃపాతాళంలోకి పడిపోతున్నట్లుండేది. అయితే స్నేహితులందరు, అతని దిగులుపడడం చూసి "అబ్బే! ఇందులో ఏమీలే"దన్నట్లు వేళాకోళాలాడుతూండేవారు. వారికి అదంతా వట్టి వేళాకోళంలా కనబడింది. అందులోను ష్వారెక్ ఛలోక్తులకింక అంతూదరీ ఉండేది కాదు. ఇవి వింటూంటే ఇలియిచ్‌కి చిరాకుగా ఉండేది. అతను "పదేళ్ళకు పూర్వం నేనూ ఇల్లాగే ఉండేవాణ్ణి." అనుకున్నాడు.

స్నేహితులంతా కలిసి బ్రిడ్జిఆట ఆడుతూండేవారు. ఒక్కొక్కప్పుడతనికి ఒకే రంగులో ఏడు ముక్కలు కలిసేవి. తనతో కలిసిఆడే అతనికి ఆ మిగిలిన రెండుముక్కలు కలిసేవి. వెంటనే అతను 'ఆట' అనేవాడు! ఆ ఆట కంతకన్న కావలసిందేముంది? ఇక ఆటంతా అత్యద్భుతంగా గెలుచుకుపోవచ్చును! కాని ఇంతలోనే ఇలియిచ్‌కి పార్శ్వంలో బల్లెంపోటు పొడిచినట్లుండేది. నోటి రుచి అదోకవిధంగా మారిపోయేది. పరిస్థితు లీవిధంగా ఉండే తనేదో పేకాటలో పొడిచేద్దామని అనుకోవడము, ఆ ఉత్సాహము — అవ్వన్నీ తలాతోకా లేనట్టు కనిపించేవి. అతనికి ఎదురుగా కూర్చున్న మిఖేయిలోవిచ్ ముక్కలు కలుపుతూ పట్లు అతిజాగ్రత్తగా అతని దగ్గిర పడేటట్లు వేసేవాడు. దీనివల్ల ఇలియిచ్‌కి ముక్కలకోసం ముందుకు చేతులు చాపవలసిన అవసరం తప్పిపోయేది. కాని ఇలియిచ్ "నేనంత మరీ నీరసపడిపోయాననుకుంటున్నాడా?" అని లోలోపల మథనపడేవాడు. అయితే ముందు పనకలు చూడకుండా ఆటలు చెప్పి మూడుపట్లలో ఓడిపోతూండేవాడు. మిఖేయిలోవిచ్ ఇది చూచి బాగా విసుక్కుంటూ ఉండేవాడుగాని, ఇలియిచ్ దీని కేమి లక్ష్యపెట్టేవాడు కాదు. తరవాత ఇదంతా తలుచుకొని ఇలియిచ్ మరింత బాధపడేవాడు,

మిగిలినవారంతా అది కనిపెట్టి "మరీ ఆయాసంగా ఉంటే ఆట మానేద్దాము. లోపలికి వెళ్లి పడుకో." అనేవారు గాని, ఇలియిచ్ "నాకేమీ ఆయాసం లేదు." అని చెప్పి ఆ ఆట పూర్తి అయ్యేదాకా అల్లాగే కూర్చునేవాడు. దీనికి వారేమీ అనేవారు కారు గాని అల్లాగే నిరుత్సాహంగా ఆటలాడుతూండేవారు. ఇలియిచ్ తన మూలాన్ని వారు కూడా నిరుత్సాహంగా ఉన్నారనీ, తానది పోగొట్టలేకపోయాననీ బాధపడేవాడు. తరవాత వారంతా వెళ్లిపోయేవారు. ఇక ఇలియిచ్ ఒక్కడూ అక్కడ కూర్చుని తన జీవితం అంతా విషమయమైపోయిందనీ దీని మూలాన మిగిలినవారి బ్రతుకులుకూడా విషపూరితాలైపోతున్నాయనీ, ఈ విషం ఇంకా లోపలికంటా ఎక్కిపోతున్నదనీ అనుకునేవాడు.

దీనితోబాటు బాధకూడా ఎక్కువైపోతూండేది. ఇదంతా అతనికి చాలా భీతావహంగా ఉండేది. అలాగే తిప్పనిసరిగా పడుకోవాలని ప్రయత్నించేవాడు గాని, రాత్రంతా చాలాభాగం మేలుకునే ఉండేవాడు. మళ్ళీ మర్నాడు ప్రొద్దున్నే లేవాలి. వేషం వేసుకుని, కోర్టుకివెళ్ళి రాతకోతలన్నీ సాగించాలి. ఒకవేళ కోర్టుకు వెళ్ళకపోతే ఇరవైనాలుగు గంటలు ఇంటిదగ్గిరే పడిఉండాలి. అతనికి అది అంతా ఒక పెద్దయాతనగా ఉండేది. ఇలాగ ఒక అఖాతంలో పడిపోతున్నట్లతని జీవితం సాగిపోతూండేది. ఆ ఇంటిలో అతని పరిస్థితి అవగాహన చేసుకుని కాస్త ఆప్యాయంగా మాటాడేవారు ఒక్కరు లేరు.

5

ఇలాగ కొన్ని నెలలు గడచిపోయాయి. క్రిస్మస్‌కు పూర్వం ఇలియిచ్ బావమరిది అక్కడికివచ్చి వారింట్లో దిగాడు. ఇలియిచ్ కోర్టుకు వెళ్ళాడు. పెఫరోవ్నా ఏదో పనిమీద బజారుకు వెళ్లింది. ఇవాన్ ఇలియిచ్ ఇంటికివచ్చి తన చదువుకునే గదిలో ప్రవేశించేసరికి బావమరిది కనిపించాడు. అతను మంచి జమాజట్టీలా ఉన్నాడు. తన హోల్డాలు తానే పరుచుకుంటున్నాడు. ఇలియిచ్ లోపలికి వస్తూంటే అడుగుల చప్పుడు విని తల పైకెత్తిచూశాడు గాని ఆపైన అతనికి నోటమ్మట మాట పెగల్లేదు. ఆ చూపులో ఇవాన్ ఇలియిచ్‌కి అంతా బోధపడిపోయింది. బావమరిది అతన్ని చూస్తూ ఆశ్చర్యంగా ఏదో అనబోయాడు గాని మళ్ళీ తమాయించుకున్నాడు. దానితో ఇలియిచ్‌కి అతని అభిప్రాయం అంతా బోధపడిపోయింది.

"నేను బాగా మారిపోయానా ?"

"అవును ! నీలో కొంచెం మార్పు కనిపిస్తూంది."

ఆ తరవాత ఇలియిచ్ ఈ విషయంలో బావమరిదిని కదిపి కూడాలని ప్రయత్నించాడు గాని ఎంత కదిపినా మళ్లీ అతనావిషయం ప్రస్తావించలేదు. ఫెడరోవ్నా ఇంటికి తిరిగివచ్చిన తరవాత బావమరిది ఆమెతో మాట్లాడడానికి లోపలికి వెళ్లిపోయాడు. ఇలియిచ్ తనగదిలో తలుపులు బిగించుకుని కూర్చుని అద్దంలో తనముఖం పరిశీలించుకున్నాడు; మళ్లీ చెంపలకేసి చూసుకున్నాడు. తరవాత తను, భార్య కూర్చున్న రూపచిత్రం తీసుకువచ్చి, వాటికీ నేటికీగల భేదాలన్నీ గమనించాడు. అవన్నీ చూసుకుంటే తనలో బాగా మార్పు వచ్చినట్టు కనిపించింది. తరవాత చొక్కా మోచేతులదాకా మడిచి, వాటికేసి చూసి చొక్కా జార్చివేశాడు; ఒక సోఫామీద కూర్చుని తన పరిస్థితి తలుచుకుని లోలోపల కుమిలిపోయాడు.

అటుపిమ్మట "ఇక ఇలాగ బెంగపెట్టుకుని కూర్చుంటే లాభంలేదు." అనుకుని ఒక్క అంగలో తను చదువుకునే బల్లదగ్గిరికి వెళ్ళి కోర్టు కాగితాలు చదవడం మొదలుపెట్టాడు గాని ఒక్క అక్షరమైనా ముందుకు నడవలేదు. తరవాత గడియపెట్టిన గది తలుపులు తెరిచి, నలుగురూ కూర్చునే గదిలోకి వెళ్ళదామనుకున్నాడు. కాని ఆ గదితలుపులు వేసి ఉన్నాయి. అందుచేత చప్పుడు కాకుండా తలుపు దగ్గిరికి వెళ్లాడు. అతనికి క్రింది సంభాషణ వినిపించింది. "అబ్బే ! నువ్వనవసరంగా గోరంతలు కొండంతలు చేస్తున్నావు" అన్నది ప్రెస్కోవ్యా ఫెడరోవ్నా.

"సరిసరి ! గోరంతలు కొండంతలు చేస్తున్నానా ? నీ మట్టుకు నీకు కనబడడం లేదూ ? మనిషి శవమైపోయాడు గాని మరేమున్నా ఉందా ? ఆ కళ్ళకేసి చూడు ! వాటిల్లో ప్రాణాలున్నాయా ? అయితే ఇంతకీ జబ్బేమిటి ?"

"ఏమో ! ఎవరికి తెలుసును ! నికోలావిచ్ (ఇతడింకొక డాక్టరు) ఏదో అన్నాడు గాని ఆయన

చెప్పినది వాకేమీ బోధపడలేదు. ఇంకొక డాక్టర్నడిగితే ఆయన ఇంకేదో చెప్పాడు. ఆయన చెప్పినదానికీ ఈయన చెప్పినదానికీ ఎక్కడ తాడు, బొంగరము అందడం లేదు.

ఇలియిచ్ గబగబా తన గదిలోకి నడిచివెళ్లి సోఫామీద పడుకుని "డాక్టరు మూత్రపిండం పైకీ కిందికీ ఎగురుతున్నదన్నాడు!" అనుకున్నాడు. తరవాత దాన్ని గురించి డాక్టర్లు చెప్పినవన్నీ జ్ఞాపకం తెచ్చుకున్నాడు. వారు దానంతట అది విడిపోయి పైకీ కిందికీ ఎగురుతున్నతీరంతా కళ్లకి కట్టినట్టు వర్ణించిచెప్పారు. ఇలియిచ్ తన భావనాబలం వల్ల అది ఎగిరిపోకుండా ఒకచోట నిలబెట్టడానికి ప్రయత్నించాడు. దీనికోసం డాక్టర్లు తలలు బద్దలు కొట్టుకోవడం ఎందుకో అతనికి బోధపడలేదు. తరవాత "నేనొకసారి ఇవానోవిచ్ దగ్గిరికి వెళ్లివస్తాను." అనుకున్నాడు. ఆ డాక్టరు ఇవానోవిచ్‌కి స్నేహితుడు. ఇలియిచ్ వెంటనే బండి సిద్ధం చేయించి ప్రయాణానికి తయారయ్యాడు.

భార్య అతన్ని చూసి ఎంతో జాలిపడి "ఎక్కడికి వెళుతున్నారు!" అని అడిగింది. ఆమె జాలి చూపులవల్ల అతను మరింత చిరచిరలాడి, విసుగ్గా "నేనొకసారి ఇవానోవిచ్‌ని కలుసుకోవాలి." అన్నాడు.

తరవాత ఇవానోవిచ్ ఇంటికి వెళ్ళి అతనూ, తను కలిసి ఆ డాక్టరు దగ్గిరికి వెళ్లారు. ఆ డాక్టరు ఇంటిదగ్గిరే ఉన్నాడు. ఇలియిచ్ అతనితో చాలా సేపు మాట్లాడాడు.

ఆ డాక్టరు అతని శరీరంలోపల వచ్చినమార్పులన్నీ సోదాహరణంగా వివరించి చెప్పాడు. ఇలియిచ్‌కి అదంతా చక్కగా బోధపడింది.

వెర్మిఫారమ్ ఎపెండిక్స్‌లో ఉండలాంటి ఒక పదార్థం ఉన్నది. బహుశః దానంతట అదే దారిలోకి రావచ్చును. ఒక అవయవానికి కొంచెం సత్తా కలిగేటట్లు చేస్తే రెండోది కదలడం మానివేసి దానంతట అదే హరించిపోతుంది. అది జరిగిందంటే ఉన్న జబ్బంతా ఒక్క నిమిషంలో కుదిరిపోతుంది. ఉన్న పరిస్థితి అది. ఆ తరవాత ఇలియిచ్ కొంచెం ఆలస్యంగా ఇంటికివచ్చి భోజనంచేసి, చాలా కులాసాగా కబుర్లు చెప్పాడు. అటుపిమ్మట చాలాసేపటికి తనగదిలోకి వెళ్లాడుగాని, ఇక నా కోర్టుపనే చూడలేకపోయాడు.

చిట్టచివరికి మళ్లీ ఎలాగో అల్లాగ తన గదిలోకి వెళ్లి కూర్చుని ఆ కోర్టుకాగితాలన్నీ చదివాడు. అయితే ఆపని చేస్తూవున్నంతసేపు తాను చెయ్యవలసిన పని ఏదో పూర్తిచెయ్యకుండా విడిచిపెట్టినట్లేఉంది. అది అత్యంత ముఖ్యమైన విషయం. ఆ కోర్టుపని పూర్తికాగానే తటాలున ఆ విషయం జ్ఞాపకం వచ్చింది. అది తన జబ్బుసంగతి! అయితే ప్రస్తుతానికి ఆ విషయాన్ని గురించి ఆలోచించడం మానివేసి టీ తాగడానికి ఆ పక్క గదిలోకి వెళ్లాడు. అక్కడ చూడడానికి వచ్చినవాళ్లెవళ్లో ఉన్నారు. వారిలో తనకు కాబోయే అల్లుడుకూడా ఉన్నాడు. ప్రస్తుతం అతను మేజిస్ట్రేటుగా పనిచేస్తున్నాడు. అతను కుమార్తెకు అన్నివిధాలా తగిన వరుడు. అక్కడ ఉన్నవారందరు ఏవో కబుర్లు చెప్పుకుంటున్నారు. మధ్యమధ్య పియానో సంగీతము, పాటలు వినిపిస్తున్నాయి. ఫెడరోవ్నా అన్నట్లు ఇవాన్ ఇలియిచ్ ఆ రోజంతా కులాసాగానే ఉన్నాడు. అయినా అతనికి ఆ ఎపెండిక్సు సంగతి మాటిమాటికీ జ్ఞాపకం వస్తూనే ఉంది. రాత్రి ఒంటిగంట అయిన తరవాత పడకగదిలోకి వెళ్లి పడుకున్నాడు. జబ్బు చేసినప్పటినించీ అతను చదువుకునే గదికి పక్కగా ఉన్న ఆ చిన్నగదిలోనే పడుకుంటున్నాడు. అటుపిమ్మట దుస్తులు మార్చుకుని జోలా వ్రాసిన నవల తీసి చదువుతూ కూర్చున్నాడు. నవల చదవలేదు. తన ఎపెండిక్సు సంగతి జ్ఞాపకం వచ్చింది. వెంటనే భావనాబలంవల్ల అదంతా నయమయిపోయిందని అనుకున్నాడు. "అంతే! శరీరం సహజంగా దాని దారిని అది నడిచిపోతుంటే రోగాలన్నీ వాటంతట అవే నయమయిపోతాయి! అంతే." అనుకున్నాడు. ఆ తరవాత అతనికి మందుమాట జ్ఞాపకంవచ్చింది. వెంటనే లేచి కూర్చుని, మందు తీసుకుని, ఆ మందు పని చేసేదాకా అల్లాగే వెల్లకిలా పడుకుని నెప్పి తగ్గిపోతుందేమోనని చూశాడు. పిమ్మట "జాగ్రత్తగా మందుపుచ్చుకుంటూ అపథ్యాలు చెయ్యకుండా ఉంటే అన్నీ చక్కబడిపోతాయి. అప్పుడే మందు కొంచెం గుణం ఇస్తూంది." అనుకుని నెప్పి పెట్టేచోట మెల్లిగా నొక్కి చూశాడు. అప్పుడది

చెప్పి పెట్టలేదు. "ఇహ నేం! ఇక్కడ నొప్పి లేదు. అప్పుడే గుణం కనబడుతూంది......ఎపెండిక్సు క్రమక్రమంగా హరించిపోతూంది." అనుకున్నాడు. ఇంతలోనే తిరిగి హఠాత్తుగా ఆ శూలంతో పొడిచే నొప్పి ప్రారంభమయింది. అది క్రమంగా బాగా ఎక్కువయిపోయింది. అంతలోనే నోరంతా వికారంగా తయారయింది. గుండె ఆగిపోయినట్లయింది. కళ్లు తిరిగాయి. "అమ్మో! అమ్మో! మళ్లీ వచ్చింది. ఇది ఇంక తగ్గనే తగ్గదు" అనుకున్నాడు. అంతలోనే ఈ సమస్యఅంతా అతనికి కేవలం మరొక విధంగా కనబడింది. తనలో తాను ఇలాగ అనుకున్నాడు. "ఎపెండిక్సా! మరొకటా!...ఇప్పుడిది ఎపెండిక్సు అయితేం! మరిఒకటి అయితేం! అసలిదంతా నా ప్రాణాలమీదికే వచ్చేటట్లుంది. ఇప్పటికి బతికేఉన్నాను గాని, ఈపైన ఇక జీవించడం కష్టం. దీనికి నేను చెయ్యగలిగినది ఏమీ లేదు. ఊరికే లేనిపోని ఆశలు పెట్టుకుంటే ఏం లాభం? అందరు అప్పుడే ఇంకేమీ లాభంలేదని అనేస్తున్నారు. వారం పది రోజుల్లో నే నెల్లాగా చచ్చిపోతాను......ఏమో! ఇప్పుడే ప్రాణం పోవచ్చును. ఇంతకు పూర్వం కొంచెం ఆశ ఉండేదిగాని ఇప్పుడంతా అంధకారబంధురం అయిపోతూంది. ప్రస్తుతానికి ఇక్కడే ఉన్నానుగాని ఆ తరవాత అక్కడికి వెళ్లిపోతాను!...ఎక్కడికి?"

అతనికి ఒళ్లంతా వాలెం కమ్మినట్లయింది. ఊపిరి ఆగిపోయింది. కాని గుండె కొట్టుకుంటూన్నట్లు వినబడుతూంది.

"నేను చచ్చిపోయాక ఇక మిగిలేదేమిటి? ఏమీ మిగలదు. చచ్చిపోయాక నే నేమైపోతాను? చచ్చిపోవడం అంటే ఇదేనా? కాదు! నాకు చావాలని లేదు!" అనుకుని ఒక్క అంగలో లేచి నుంచుని కొవ్వొత్తి వెలిగించాలని అనుకున్నాడు. వణుకుతూ వణుకుతూ ఆ కొవ్వొత్తి చేత్తో పట్టుకోబోయి, అది నేలమీదికి జారిపడిచి తలగడమీద వెల్లకిలా పడిపోయాడు.

ఆ తరవాత లేచి నుంచుని, బాగా కళ్లు తెరిచి ఆ చీకటికేసి చూస్తూ ఇలా అనుకున్నాడు! "చావు! అవును చావే! వాళ్లెవళ్లకీ దీని గొడవ తెలియనే తెలియదు! అదంతగా తెలిసికోవాలనీ లేదు! ఒక్కళ్ళకీ నామీద జాలిలేదు! ఇలాంటి సమయంలో వాళ్లంతా ఆటపాటలతో కాలక్షేపం చేస్తున్నారు! (అతనికా తలుపుసందులోనించి వాళ్ల ఆటపాటలు వినిపించాయి.) నే నేమయితే వాళ్లకేం? అయితే వాళ్ళూ చస్తారు! దౌర్భాగ్యులు! ముందు నేను! ఆతరవాత వాళ్లు! అయితే సరిగ్గా వాళ్లకీ ఇల్లాగే జరుగుతుంది! ఇప్పటికు మాత్రం ఎగిరి గంతు వేస్తున్నారు. పశువులు!"

ఆపైన ఒళ్లు తెలియని కోపంతో గిజగిజలాడిపోయి యమయాతన అనుభవించాడు. తరవాత "ప్రపంచంలో మనుష్యులందరు ఈ నరకయాతన అనుభవించవలసిందే! ఎంత దారుణం!" అనుకొని మళ్ళీకొంచెం ఊతం తెచ్చుకొన్నాడు.

అటుపిమ్మట "నేనేదో కంగారుపడిపోతున్నాను. కొంత తమాయించాలి. మొదటినించీ జరిగినదంతా ఒకసారి జ్ఞాపకం చేసుకోవాలి." అనుకుని ఆ రోగసంగతి అంతా జ్ఞాపకం తెచ్చుకున్నాడు. "ఆ వేళ గోడతగిలినప్పుడు పార్శ్వానికి దెబ్బతగిలింది. ఆవేళ, ఆ మర్నాడు కులాసాగానే ఉన్నాను. కొంచెం గట్టిదెబ్బ తగిలితే తగిలిఉండవచ్చును. ఆ తరవాత కొంతమంది డాక్టర్లను చూశాను. తరవాత తరవాత సంకోచన, మనస్తాపము ఎక్కువయ్యాయి. ఆపైన మరి కొంతమంది డాక్టర్లని చూశాను. చివరికీ ఆఖాతంలో పడిపోయాను. క్రమక్రమంగా బాగా నీరసించి పోయాను. ఒళ్ళంతా సుల్లయిపోయింది. మొహంలో ప్రేతకళ పడింది. నేనేదో ఎపెండిక్సును గురించి ఆలోచిస్తున్నానుగాని అసలు ప్రాణాలకే మోసంవచ్చింది. నిజంగా ప్రాణాలకే మోసం వస్తుందా?"

అలాగ నేసరికి అతనికి విపరీతమైన భయంవేసి ఊపిరాడనట్లయింది. తన పరుపు పక్కనున్న బల్ల గట్టిగా పట్టుకుని లెగిసి కొవ్వొత్తి వెలిగించబోయాడు. ఆ బల్ల మరీదగ్గరగా ఉండడంవల్ల అతనికి తగిలి దెబ్బతగిలింది. అందుచేత ఇంకా మండిపడిపోయి ఆ బల్లమీద మరింత గట్టిగా ఆనుకున్నాడు. దానితో అది తిల్లకిందులయింది. అమాంతంగా వెనక్కి పడిపోయి కంగారువల్ల ఊపిరాడక తనకప్పుడే అవసానకాలం

దగ్గిరికి వచ్చిందని అనుకున్నాడు. ఆ యింటికి చూడడానికివచ్చిన వారంతా వెళ్ళిపోతున్నారు. ప్రెస్కోవ్యా వారినందరినీ సాగనంపుతున్నది. ఏదో పడినచప్పుడు కాగానే వెంటనే ఇలియిచ్ గదిలోకి వచ్చింది.

"ఏమిటది! ఏమి జరిగింది!"

"ఏమీ లేదు. జారిపడ్డాను. దెబ్బతగిలింది."

ఆమె వెంటనే ఇవతలికివచ్చి ఒక కొవ్వొత్తి చేత్తో పట్టుకుని తిరిగి లోపలికి వెళ్ళింది. ఇలియిచ్ వెయ్యిగజాలదూరం పరుగెత్తిన మనిషిలాగ గట్టిగా వగరుస్తూ వెల్లకిలా పడుకుని, రెప్పవాల్చకుండా ఆమె కేసి చూశాడు.

"ఏమిటిది?"

"ఏ...మీ లేదు, బల్ల తిరగబడి పోయింది."

అతను లోలోపల "చెప్పడం ఎందుకు? ఆమెకివన్నీ అక్కరలేదు." అనుకున్నాడు.

నిజానికామె జరిగినదేమిటో బోధపరుచుకోనేలేదు. మళ్ళీ ఆ బల్ల తిన్నగా నిలబెట్టి, కొవ్వొత్తి వెలిగించి, ఇంకొకర్ని సాగనంపడానికని తొందర తొందరగా అక్కడినించి వెళ్ళిపోయింది. ఆమె తిరిగివచ్చిన తరవాతకూడా అతను అల్లాగే వెల్లకిలా పడుకుని పైకి చూస్తున్నాడు.

"ఏమిటిది? బాగా బాధగా ఉందా?"

"అవును."

"అయితే మిమ్మల్ని చూడడాని కిప్పుడా పెద్దడాక్టర్ని పిలవాలనుకుంటాను."

ఈమాటవల్ల ఖర్చులెంతైనా ఆలోచించకుండా ఆ పెద్దడాక్టర్ని పిలవాలని తేలిపోయింది. అతను లోలోపలి అక్కసుతో ఒక చిరునవ్వు నవ్వి "వద్దు" అన్నాడు. ఆ తరవాత ఆమె అక్కడే కొంచెంసేపుండి, అతని దగ్గిరికి వెళ్ళి నుదురు ముద్దు పెట్టుకుంది.

అలా గామె ముద్దుపెట్టుకుంటూంటే అతనిలో నఖ శిఖపర్యంతమూ ద్వేషాగ్ని ప్రజ్వలించింది. అతికష్టంమీద ఆమెను గెంటివెయ్యకుండా నిలవరించుకోగలిగాడు.

"సరే నేను వెళుతున్నాను. భగవంతుడి దయవల్ల నిద్రపడుతుంది లెండి."

"సరే!"

6

ఇలియిచ్‌కి తానింక జీవించడం కష్టమని తోచింది. అందుచేత రాత్రింబగళ్ళల్లాగే దిగులుగా పడి ఉండేవాడు. లోలోపల పూర్తిగా జీవితాశ నశించిపోయినా, అతని కీ కొత్త పరిస్థితి అలవాటు కాలేదు; అసలీవిషయమే అతనికి బోధపడలేదు.

చిన్నప్పుడతను కళాశాలలో తర్కం చదువుకున్నాడు. అందులో "కైయస్ మానవుడు; మనుష్యులు మరణిస్తారు: కనక కైయస్ మరణిస్తాడు" అనే తర్కవాక్యం చదివాడు. అది కైయస్‌కి సంబంధించినంతవరకు నిజమే అనుకున్నాడు. కాని అదితనకన్వయిస్తుందని అనుకోనేలేదు. కైయస్ అంటే ఎవరో మానవమాత్రుడన్నమాట! అతడు చచ్చిపోతాడన్న సంగతి అక్షరాలా నిజమేకావచ్చును! కాని తను కైయస్‌వంటి మానవమాత్రుడు కాడు; అందరికన్నా విభిన్నుడయిన ప్రత్యేకవ్యక్తి! చిన్నతనంలో అమ్మా నాన్న ఉండేవారు. ఎంతో ముద్దుగా, "చిట్టి వాన్యా" అని పిలిచేవారు. ఆడుకోడానికి ఎన్నో బొమ్మలుండేవి. ఇంకా ఒక గుర్రపుబండీ ఉండేది. దాది అతన్ని అన్ని విధాలా కనిపెట్టి చూస్తూండేది. తరవాత కొంచెం పెరిగి పెద్దవాడై యువకుడైనాడు. ఆరోజుల్లో అనేక విధాలుగా కష్టాలు, సుఖాలు అనుభవించాడు. వాన్యా చిన్నప్పుడు రబ్బరుబంతితో ఆడుకునేవాడు. ఆ కొత్తబంతి సువాసన కైయస్ కేమి తెలుసును? కైయస్ చిన్నప్పుడు తల్లి చేతులంత ఆప్యాయంగా ముద్దుపెట్టుకున్నాడా? ఆమె సిల్కు దుస్తులెంతో ఆప్యాయంగా అతన్ని అలముకొన్నాయా? స్కూల్లో తినుబండారాలు బాగుండకపోతే కైయస్ ఎప్పుడైనా హంగామా చేశాడా? అసలు కైయస్ ఎప్పుడైనా ప్రేమించాడా? కోర్టులో న్యాయాధిపతిగా వ్యవహరించాడా?

"కైయస్ ఎలాగైనా చనిపోయే వ్యక్తే. కనక అతడు చచ్చిపోవడం సహజమే. కాని చిన్నప్పుడు వాన్యానై, ఇప్పుడు ఇలియిచ్‌నైన నాకు

అతనికీ చాలా తేడా ఉంది. నా ఆలోచనలు, కష్టసుఖాలు వేరు. అందుచేత నేను చచ్చిపోవడానికి వీల్లేదు. మృత్యు వెంత భీభత్సంగా ఉంది!" ఇదీ అతని ధోరణి.

"నేనుకూడా కైయస్‌లాగ చచ్చిపోవడం తప్పనిసరి అయితే నాకా విషయం ఇంతకు పూర్వమే తెలిసి ఉండవలిసింది. ఏదో అత్మవాణి నన్ను ప్రబోధించి ఉండవలసింది. నేను ఎరిగిఉన్నంతవరకు నాకు, నా స్నేహితులకు అల్లాంటి దేదీ జరగనేలేదు. అదీగాక మేమందరము కైయస్‌కి మాకు చాలా తేడా ఉందనుకున్నాము. అయితే వ్యవహారంఅంతా ఇలా మారిపోయిందేమిటి? ఆఁ! భయంలేదు! అలా ఎప్పుడు జరగదు! కాని ప్రస్తుతపరిస్థితి ఇలాగ మారిందేమిటి? ఇదంతా అగమ్యగోచరంగా ఉందే!"

ఇలాగ ఎంత ప్రయత్నించినా అతని కీ సమస్య బోధపడలేదు. కనక తల తోక లేకుండా రాత్రింబగళ్లు పట్టుకుని పీడిస్తున్న ఈ ఆలోచనలన్నింటినీ దగ్గిరికిరాకుండా తరిమివెయ్యాలనీ, మంచి విషయాలే తలపెడుతూ ఉండాలనీ అనుకున్నాడు. కాని అస్తమానము అతన్ని ఆ వెనకటి ఆలోచనలే పట్టుకుని వెంటాడిస్తూండేవి. అంతేకాదు; ఆ ఆలోచనలేకాక ఆ ఆలోచనల వెనకాలఉన్న నిజస్వరూపమే అతన్నెదుర్కొంటూండేది.

అయినా ఆ ఆలోచనలు తరిమివెయ్యడానికి మరికొన్ని విషయాలు జ్ఞాపకం చేసుకున్నాడు. వాటివల్ల మనస్సుకు కొంచెం ఊరట కలుగుతుందని అనుకున్నాడు. తరవాత జబ్బుచెయ్యకపూర్వం తన కలవాటయిన ధోరణిలో పడ్డాడు. ఇంతకుపూర్వం ఆ ధోరణివల్ల మృత్యువునుగురించిన ఆలోచనలు దగ్గిరికివచ్చేవి కావు. కాని అదేమి చిత్రమోగాని ఇప్పుడా ధోరణులన్నీ బొత్తిగా పనిచెయ్యడం మానివేశాయి. అయినా ఇప్పుడెంతసేపూ అతను పూర్వధోరణి బలవంతంగా అలవాటు చేసుకోవాలని ప్రయత్నించేవాడు. తనలో తాను "పూర్వం నేను ఆఫీసుపనులు చూసుకుంటూ సుఖంగా ఉండేవాణ్ణి. మళ్ళీ ఇప్పుడా ఆఫీసుపనిలో పడతాను." అనుకునేవాడు. తరవాత తటపటాయించడం మానివేసి, కోర్టుకు వెళ్లి తోటివారితో బాతాఖానీ వేస్తూండేవాడు. పూర్వం మాదిరిగానే ఆదరా బాదరాగా కూర్చుని, ఆ చిక్కిపోయిన చేతులు కుర్చీమీద వేళ్లాడవేసి, జనంకేసి చూస్తూ ఏదో ఆలోచిస్తూండేవాడు. అప్పుడప్పుడు బల్లమీద పడిఉన్న కాగితాలు దగ్గిరికి లాక్కుని తోటివారితో గుసగుస లాడుతూండేవాడు. మళ్ళీ అంతలోనే నిటాగ్గా కూర్చుని, కనురెప్పలు పైకెత్తి, కోర్టుశాఖీయులు జారీచేస్తూ విచారణ ప్రారంభించేవాడు. అయితే ఆ విచారణ సగం నడిచేసరికి ఆ పక్కలో నెప్పి కళుక్కున పొడిచేది! ఇలియిచ్ అది కనిపెట్టి, మరిచి పోవాలని ప్రయత్నించేవాడు. కాని ఏమీ లాభం లేకపోయేది. ఆ నెప్పి ఎదురుగావచ్చి నిలబడి, అతనికేసి చూస్తున్నట్టుండేది. అతను నిర్ఘాంతపడేవాడు. కళ్లు చీకట్లుకమ్మేవి. ఆ సంఘటన నిజమేనా అని అనుమానం కలిగేది. అంతటి ప్రతిభావంతు డిల్లాంటి అనుమానాల్లో పడి పొరబాట్లు చేస్తూండడం చూసి, తోటివారంతా ఆశ్చర్యపడి బాధపడుతూండేవారు. ఇలియిచ్ అతి కష్టంమీద మనస్సు నిబ్బరంచేసుకుని, కోర్టువ్యవహారా లెలాగో అలాగ ముగించుకుని, ఎంతో బాధపడుతూ ఇంటికి చేరుకునేవాడు. కోర్టు పనివల్ల మనస్సులో బెంగపోతుందనీ, పూర్వంమోస్తరుగా చీకు, చింత లేకుండా గడిచిపోతుందనీ అనుకున్నాడుగాని అది జరగలేదు. ఆ మృత్యుభయం ఇప్పుడస్తమానము వెంటాడుతూనే ఉంది. ఎదురుగావచ్చి కనురెప్పలు వాల్చకుండా తనకేసి చూడమని బెదిరిస్తున్నది. దిక్కు లేనట్లుగా అల్లాగే చూస్తూ యమయాతన అనుభవించవలసిందని ఆదేశిస్తున్నది.

ఇలియిచ్ ఈ పరిస్థితుల్లోనించి తప్పించుకోడానికి కొన్ని కొన్ని కొత్తమార్గాల న్వేషించేవాడు. వాటివల్ల అతనికి కొంచెం ఉపశమనం కలిగేదిగాని, కొద్దికాలంలోనే అవన్నీ ఎందుకు పనికిరాకుండా పోయేవి. చివరికి ఆ పార్శ్వంనెప్పి ఒక్కటే అతి భయంకరంగా సాక్షాత్కరించేది.

ఇలాగ కొంతకాలం జరిగినతరవాత ఇలియిచ్ తాను మొట్టమొదట సర్దిన గదిలోకి . వెడుతూండేవాడు. ఆ గదిలోనే అతను పడిపోవడం జరిగింది. చివరికి ఆగది సర్దడంకోసం అతని జీవితం అంతా

ఆహుతి అయిపోయేటట్లుంది. అదంతా ఎంత అసందర్భంగా తయారయింది! ఆ దెబ్బ తగిలినతరవాతే అతని శరీరంలో ఆ రోగం అంకురించింది. అగదిలోకి వెళ్లి అక్కడివస్తువులన్నీ పరిశీలించేవాడు. అక్కడ ఉన్న బల్లపైభాగం మెరుగు పాడయిపోయింది.

అది బాగా మెరుగుపెట్టి శుభ్రం చేయించిన బల్ల. ఇలియిచ్ ఆ బల్ల పాడవడానికి కారణమేమా అని పరిశీలించాడు. దానిమీద అమర్చిన ఆల్బం తాలూకు ఇత్తడిపువ్వు వంకరపోయింది. అతను ఆ ఆల్బం అందంగా అమర్చడానికి చాలా డబ్బు ఖర్చు పెట్టాడు. ఆ ఏర్పాట్లన్నీ స్వయంగా చేసుకున్నాడు. అది పాడైపోయినందుకు కూతురిమీద, ఆమె చెలికత్తెలమీద విసుక్కున్నాడు. ఆ ఆల్బం ఒక పక్క చిరిగిపోయింది. అందులో అమర్చిన కొన్ని ఫొటోలు తల్లకిందులుగా తిరిగాయి. అతను వాటన్నీ యథాప్రకారంగా అమర్చి, ఆ ఇత్తడిపువ్వు కొంచెం వంచాడు. ఆ తరవాత ఆ బల్ల, దానిమీద అమర్చిన వస్తువులు మరో మూలపెడితే బాగుంటుందని అనిపించింది. వెంటనే నౌకర్ని పిలిచాడు. ఆ కేక విని భార్య, కుమార్తె అక్కడికి వచ్చారు. వారిద్దరు ఆ బల్ల మార్చడం బాగుండదని అన్నారు. భార్య మాట, తనమాట కలవలేదు. దానిమీద బాగా కోపం వచ్చింది. అంతవరకు అతనికా నెప్పిమాట జ్ఞాపకం లేదు. ప్రస్తుతానికది పైకి కనబడకుండా అణిగిపోయినట్లుంది.

ఒకప్పుడెప్పుడైనా ఇలియిచ్ అక్కడి వస్తువులక్కడ పెడుతూంటే ఫెడరోవ్నా చూసి "ఆపని నౌకర్లు చేస్తారులెండి! మళ్లీ దెబ్బ తగులుతుందేమో!" అనేది. ఆ మాట వినేసరికి అతనికా బాధ కళుక్కుమన్నట్లుండేది. ఇలియిచ్ దానంతట అదే పోతుందని అనుకునేవాడు. కాని తలవని తలంపుగా మళ్లీ ఆబాధనివురించే ఆలోచించేవాడు. తన పార్శ్వంకేసి చూసుకుంటూ "ఇది ఇక్కడే మకాం వేసి నా ప్రాణాలు తోడేస్తూంది." అనుకునేవాడు. ఎంత ప్రయత్నించినా అతనా బాధనొకవ మరిచిపోలేకపోయేవాడు. అది ఎదురుగా ఉన్న పువ్వుల వెనకాలనించి తనకేసి చూస్తున్నట్లుండేది. ఇలియిచ్ తనలో "ఇంతా చేస్తే ఇదంతా ఎందుకు జరిగింది? ఏదో యుద్ధానికి వెళ్లినట్లా తెరకోసం వెళ్ళాను. చేతులారా ప్రాణాల మీదికి తెచ్చుకున్నాను! తలుచుకుంటే ఇదంతా ఎంత అసందర్భంగా తయారయింది! నిజంగా ఇది ఇల్లాగ జరుగుతుందా? అనిపిస్తుందిగాని, చివరికిది అక్షరాలా నిజమైయూరుకుంది." అనుకునేవాడు.

ఇలియిచ్ చదువుకునే గదిలోకి వెళ్ళి పడుకుని ఒంటరిగా ఆ నొప్పితో సతమతమౌతూ ఉండేవాడు. ఆ నొప్పిసంగతి తలుచుకుని హడలిపోవడం తప్ప మరేమీ చెయ్యలేకపోయేవాడు.

7

మొత్తంమీద చివరికి ఇదంతా ఎల్లా పరిణమించిందో చెప్పడం కష్టమే. కాని ఆ రోగం చాపకిందనించి నీరు పాకినట్లు అలాగలాగ పెరిగిపోయింది. మూడు నెలలు గడిచేసరికి, అతని భార్యకు, కుమార్తెకు, డాక్టర్లకు, నౌకర్లకు — ఇంటిల్లపాదికీ, చివరికి ఇలియిచ్‌కి — ఒక విషయం స్పష్టపడిపోయింది. అతనివల్ల ఆ ఇంటిల్లపాదీ నానా ఇబ్బందులు పడడంవల్ల, అతని ప్రాణాలెప్పుడు హరీ అంటాయా, యావన్మందికీ ఆ అవస్థలెప్పుడు తప్పిపోతాయా అని అందరు కనిపెట్టుకుని కూర్చున్నారు.

క్రమక్రమంగా అతనికి నిద్రపట్టడం మానేసింది. నిద్రపట్టడానికి కొన్ని ఇంజెక్షను లిచ్చేవారుగాని, వాటివల్ల గుణం కనబడలేదు. మొట్టమొదట అతనికి కొంచెం మగత కమ్మినట్లుండి బాధ తగ్గినట్లు కనబడేది. కాని చిట్టచివరికి ఆ మగతే మరింత బాధకరంగా పరిణమించింది.

డాక్టర్లతనికోసం ప్రత్యేకంగా కొన్ని ఆహారపదార్థాలు తయారుచేయించేవారు. క్రమక్రమంగా అరుచి, ఎక్కువైపోవడంవల్ల అవ్వికూడా నోట్లో పెట్టుకోవడం దుర్ఘటమైపోయింది.

చివరికి అవతలికీ, ఇవతలికీ వెళ్ళడానికికూడా కొన్ని ప్రత్యేకమైన ఏర్పాట్లు చెయ్యవలసివచ్చింది. ఎవరో ఒకరు పక్కని నిలబడడంవల్ల, ఇంకా అనేకమైన ఇబ్బందులవల్ల అతని కదంతా ఒక పెద్దఅవస్థగా ఉండేది.

కాని ఈ అవస్థద్వారానే అతనికి సౌఖ్యం కలిగింది. వంటమనిషిదగ్గర అసిస్టెంటుగా ఉంటున్న

జెరాసిమ్ అతనికి ఈ విషయంలో బాగా ఆసరాగా ఉండేవాడు. ఇతను రైతుబిడ్డ. బస్తీతిండి తిని లావెక్కాడు. ఎప్పుడూ చిరునవ్వు నవ్వుతూ మంచి ఉత్సాహంగా ఉండేవాడు. శుభ్రమైన రష్యా రైతు వేషం వేసుకున్న జెరాసిమ్ ఈ అసహ్యకరమైన పనులు చేస్తూండడం చూస్తే మొట్టమొదట ఇలియిచ్‌కి కొంచెం ఇబ్బందిగా ఉండేది.

ఒకసారి ఇలియిచ్ బాగా నీరసపడిపోయాడు. కమోడ్ మీదనించి లేచినతరవాత పంట్లాముకూడా పైకి లాక్కోలేనంత నీరసంతో తటాలున ఆపక్కనే ఉన్న పడకకుర్చీలో కూలబడ్డాడు. బాగా చిక్కిపోయి నగ్నంగాఉన్న తన శరీరంకేసి చూసుకుంటే అతనికి ముచ్చెమటలు పోశాయి.

కాని జెరాసిమ్ గట్టిగా అడుగులు వేసుకుంటూ ఒక్క నిమిషంలో అక్కడికి వచ్చేశాడు. అతని కాలిజోళ్లలోనించి పరిశుభ్రమైన శీతగాలి పరిమళం బయలుదేరుతోంది. దానితో కలిసిన తారువాసన హృదయానికి ఎంతో ఉల్లాసకరంగా ఉన్నది. జెరాసిమ్ కిత్తనారతో తయారుచేసిన బనియను తొడుక్కున్నాడు. చొక్కా చేతులు మోచేతులదాకా మడిచివేశాడు. అడుగులు పాడుతూన్నట్టు అతి హుషారుగా ఆ కమోడ్ దగ్గిరికి వచ్చాడు. ఇలియిచ్ మొహమాట పడతాడేమో అని అతనివైపు చూడకుండా నిలుచున్నాడు. ఇలియిచ్ నీరసంగా 'జెరాసిమ్!' అని పిలిచాడు.

మొట్టమొదట జెరాసిమ్ ఏదో తప్పుపని చేసినవాడిలాగ కొంచెం ఉలిక్కిపడ్డాడు. కాని కనురెప్పపాటులో ఎంతో ఆప్యాయంగా ఇలియిచ్ వైపు చూశాడు. యౌవనోల్లాసంతో కిలకిలలాడుతూన్న అతని ముఖంమీద చిరుగడ్డం బయలుదేరే సూచనలు కనిపిస్తున్నాయి.

జెరాసిమ్ "ఏంబాబూ!" అన్నాడు. "నిన్ను చాలా ఇబ్బంది పెడుతున్నాను. ఏమీ అనుకోకు. నేను బొత్తిగా నీరసంగా ఉన్నాను."

జెరాసిమ్ కళ్లు కలకలలాడుతున్నాయి. నోరు తెరిచేసరికి పళ్లు తళతళా మెరుస్తున్నాయి.

"అదేటిబాబూ అలాగంటారు! ఇందులో ఇబ్బందేముంది! ఫుష్టైదు జబ్బుచేసి పడిపోయారు బాబూ!"

ఆ తరవాత జెరాసిమ్ అతి చాకచక్యంతో తన పని అంతా ముగించివేసి, మళ్ళీ వెంటనే లోపలికి వచ్చి నిలుచున్నాడు.

ఇవాన్ ఇలియిచ్ ఆ పడకకుర్చీలో అలాగే కూర్చునిఉన్నాడు.

జెరాసిమ్ కమోడ్ శుభ్రంగా కడిగివేసి మళ్ళీ ఇంకొకటి సిద్ధంచేసి ఉంచాడు. ఇలియిచ్ "జెరాసిమ్! ఇలాగ ఒకసారివచ్చి కాస్త చెయ్యి అందిస్తావా?" అన్నాడు. వెంటనే జెరాసిమ్ అతనికి దగ్గిరగావచ్చి నిలబడ్డాడు. ఇలియిచ్ "నాదగ్గర పని చేసేవాణ్ణి పంపించివేశాను. బొత్తిగా లేచి నిలబడలేకుండా ఉన్నాను. కొంచెం లేవదీస్తావా?" అన్నాడు.

జెరాసిమ్ అతనికి ఆయాసం రాకుండా అతి జాగ్రత్తగా రెండుచేతులతోను లేవనెత్తి, ఒక చెయ్యి ఆసరా ఇచ్చి, రెండవచేత్తో పంట్లాము సరిచేశాడు. ఆ తరవాత మళ్ళీ అతన్ని ఆ కుర్చీమీద కూర్చోబెట్టాలని అనుకున్నాడుగాని, ఇలియిచ్ ఆ పక్కనే ఉన్న సోఫాదగ్గిరికి తీసుకువెళ్ళమని అడిగాడు. జెరాసిమ్ ఇలియిచ్‌కి ఏమీ ఆయాసం కలగకుండా అతి జాగ్రత్తగా నడిపించుకువెళ్ళి ఆ సోఫామీద కూర్చోబెట్టాడు.

ఇలియిచ్ "అమ్మయ్యా! ఇవ్వన్నీ నువ్వు ఎంత తేలికగాచేసి పారేస్తున్నావు!" అన్నాడు.

జెరాసిమ్ ఒక చిరునవ్వు నవ్వి అక్కడినించి బయలుదేరబోయాడు. ఇలియిచ్‌కి అతను అక్కడ ఉంటేనే, ఎంతో సుఖంగా ఉన్నట్టు కనబడింది. అందుచేత జెరాసిమ్‌ని దగ్గిరగా అట్టేపెట్టుకోవాలని నిశ్చయించి "ఇంకొక్క చిన్నపని! ఆ కుర్చీ నా కాళ్లకింద పెట్టు. కాళ్లు ఎత్తుగా ఉంటే ప్రాణాలకు సుఖంగా ఉంది." అన్నాడు. జెరాసిమ్ ఆ కుర్చీ పట్టుకువచ్చి, అక్కడ పెట్టి, కాళ్లు కుర్చీమీద పెట్టడానికి కొంచెం పైకెత్తాడు. జెరాసిమ్ అలాగ కాళ్లు పైకెత్తుతున్నప్పుడు ఇలియిచ్‌కది ఎంతో సుఖంగా ఉన్నట్లనిపించింది. "కాళ్లు పైకెత్తుతూంటే ప్రాణానికి హాయిగా ఉంది. కాస్త ఒక

తలగడా తెచ్చి కాళ్లకింద పెట్టు" అన్నాడు. జెరాసిమ్ ఆపని చేశాడు.

తలగడామీద పెట్టడానికి కాళ్లెత్తినప్పుడు ఇలియిచ్‌కి మళ్ళీ అది సుఖంగా ఉన్నట్టు కనబడింది. తలగడామీద కాళ్ళుఉంచిన తరవాత ఆ సుఖం కనబడలేదు. పైగా బాధ ఎక్కువయింది. ఇలియిచ్ "జెరాసిమ్! నువ్వు ఇప్పుడేదైనా పనిచేస్తున్నావా?" అన్నాడు. జెరాసిమ్ బస్తీకి వచ్చిన తరవాత ఇక్కడి పెద్దమనుషులతో మాట్లాడేతీరు నేర్చుకున్నాడు. అందుచేత "అబ్బే! ఏమీపనిలేదు బాబూ!" అని అతి మర్యాదగా జవాబుచెప్పాడు.

"ఇంకా ఏదైనా పనిచెయ్యాలా?"

"అన్నీ చేసేశాను బాబూ! ఇంక రేపటికి కర్రలు కొట్టాలి అంతే."

"కొంచెం కాళ్ళు పైకెత్తి పట్టుకుంటావా?"

"అల్లాగే పట్టుకుంటాను బాబూ!"

జెరాసిమ్ అతని కాళ్లు బాగా పైకెత్తి పట్టుకున్నాడు. ఇలియిచ్‌కి అప్పుడు ఏమీ బాధలే దనిపించింది.

"అయితే కర్రల మాటేమిటి?"

"పరవాలేదు బాబూ! ఇంకా కానా పొద్దుంది."

ఇలియిచ్ కాళ్లు పైకెత్తి పట్టుకోమని చెప్పి, జెరాసిమ్‌తో కబుర్లు మొదలుపెట్టాడు. జెరాసిమ్ అలాగ కాళ్ళెత్తిపట్టుకున్నంతసేపు ఇలియిచ్‌కి నెప్పి బాగా తగ్గిపోయినట్టనిపించింది.

ఆతరవాత ఇలియిచ్ జెరాసిమ్‌ను అప్పుడప్పుడు పిలిచి, అతనిన్ని కాళ్ళు పైకెత్తిపట్టుకోమని చెప్పి, ఏవేవో మాట్లాడుతూండేవాడు. అలాగ కబుర్లు చెబుతూంటే అతనికి బాగా సుఖంగా ఉండేది. జెరాసిమ్ ఇలియిచ్ చెప్పినవన్నీ ఎంతో అప్యాయంగా చేసిపారేస్తూండేవాడు. అతని అమాయికత, మంచితనము చూస్తూంటే ఇలియిచ్‌కి కళ్ళు చెమ్మగిల్లేవి. ఎవరైనా మంచి ఆరోగ్యంగా ఉంటే ఇలియిచ్ కింతకుపూర్వం కన్నెఱ్ఱగా ఉండేది. కాని జెరాసిమ్ ఆరోగ్యమూ, ఉత్సాహమూ చూస్తే ఇలియిచ్‌కి ప్రాణాలకు హాయిగా ఉండేది.

ఆ యింట్లో జనాభా అంతా ఇలియిచ్‌కి ఏదో కొంచెం జబ్బు చేసిందనీ, అది అంత ప్రాణాపాయకరమైనది కాదనీ, కళ్ళు మూసుకుని నాలుగురోజుల పాటు మందు పుచ్చుకుంటే ఆ జబ్బు నిమ్మళించిపోతుందనీ అంటూండడం ఒక పరిపాటిగా తయారయింది.

ఇదంతా కట్టినటన అని వారందరికీ తెలుసును. అయినా అందరూ ఈవిధంగా అంటూండడం చూస్తే ఇలియిచ్‌కి ఒళ్లు మండిపోయేది. వాళ్ళేమి చేసినా ఇక జబ్బు కుదరడం కలలో వార్తనీ, అలాగలాగ యమయాతనపడుతూ ఎప్పుడో ఒకప్పుడు ప్రాణాలు విడవడం తప్ప గత్యంతరం లేదనీ అతనికి తెలిసిపోయింది. ఇలాగ తెలిసినా ఇంటిలోవాళ్ళందరూ ఇలియిచ్‌కి ఆ విషయమే తెలియదన్నట్టు మాట్లాడేవారు. పరిస్థితి ప్రమాదకరంగా ఉన్నా అబ్బే ఏమీ లేదని భరవసా ఇచ్చి, అతనిని నమ్మించడానికి ప్రయత్నించేవారు. ఇలియిచ్ అదంతా చూసి లోలోపల కుమిలిపోయేవాడు. అతడు ఈ క్షణంలోనో ముందు క్షణంలోనో చావడానికి సిద్ధంగా ఉన్నాడు, వారంతా ఈ సంఘటన ఏదో నిత్యకృత్యం క్రింద జమకట్టివేస్తూన్నట్లు కనబడింది. పైగా ఆ నటనకు అంతూదరీ ఉన్నట్టు కనబడలేదు. దానితో అతను ఒక్కసారిగా వారిమీద విరుచుకుపడి "చాల్లెండి ఈ దొంగనటన! నేను చచ్చిపోతున్నానని మీకూ నాకూ కూడా తెలుసును! అందుచేత అధమపక్షం ఈ దొంగనాటకమైనా కట్టిపెట్టండి!" అని గట్టిగా దులిపివెయ్యాలని అనుకున్నాడు. కాని చివరికా మాటలు నోటిచివరదాకా వచ్చి ఆగిపోయాయి. మృతి అంటే అత్యంత భయంకరమైన విషయం! కాని ఆ యింట్లో ఉన్నవాళ్ళది అమర్యాదకరంగా పరిణమించిన ఒక చిన్న ఇబ్బందికింద జమకట్టేవారు. తన విషయంలో ఎవరు బాధపడడం లేదన్న విషయం ఇలియిచ్ కిప్పుడు స్పష్టపడిపోయింది. అసలా ఇంట్లోవాళ్ళ కతని విషయం తెలుసుకోవాలన్న ఘోషే లేదు. ఒక్క జెరాసిమ్ మాత్రం అతనిపరిస్థితి గ్రహించుకుని జాలిపడేవాడు. ఒక్కొక్కప్పుడు రాత్రి తెల్లవార్లు అలాగే కూర్చుని అతని కాళ్లు ఎత్తి పట్టుకునేవాడు. వెళ్లి పడుకోమని చెబితే "నా కేమీ ఇబ్బంది లేదు బాబూ! ఇప్పుడు కాకపోతే ఇంకా

సేపున్నాక నిద్రపోతాను." అనేవాడు. తరవాత మరింత ఆప్యాయంగా "మీకు ఒంట్లో బాగోనప్పుడు మాత్రం చెయ్యకపోతే ఎలాగ బాబూ!" అనేవాడు. ఆ యింట్లో నటించనివాడు జెరాసిమ్ ఒక్కడే. అతని ధోరణినిబట్టి చూస్తే అత నొక్కడే ఆ పరిస్థితులన్నీ పూర్తిగా గ్రహించినట్టు, ఇక దాచడం లాభం లేదనుకున్నట్టు తేలిపోతున్నది. జెరాసిమ్ అంతమాత్రంతో ఊరుకోక బాగా బక్క-చిక్కిన యజమానిమీద జాలిపడి అన్నివిధాలా ఆసరాగా ఉండేవాడు. ఒకసారి ఇలియిచ్ అతన్ని వెళ్లిపమ్మని బలవంతపెట్టాడు. జెరాసిమ్ ఇంక ఉండబట్టలేక "ఈయాలో రేపో అంతా ఎళ్లిపోవాలిగందా! బాబూ! ఈమాత్రం కట్టమేనా ఓర్చుకోకపోతే ఎలాగ బాబూ!" అని సమాధానం చెప్పాడు. అతని కా పని ఏమాత్రము భారమనిపించలేదు; తానీవేళ ఆపత్తులో ఉన్న ఒక మనిషికి సాయపడుతున్నాననీ, ఇల్లాంటి పరిస్థితుల్లో రేపెవరైనా తనకు సాయపడగలరనీ అనుకున్నాడు.

ఈ నటన మాట ఇలాగ వదిలివేసినా, ఇంకొక విషయం ఇలియిచ్‌ని బాగా బాధపెట్టింది. అల్లాంటి పరిస్థితుల్లో కుటుంబంలోవారంతా తన్నెంతో ఆప్యాయంగా చూస్తారని అనుకున్నాడు గాని, అది జరగలేదు. చాలా కాలం ఆ జబ్బుతో తీసుకున్నాక అతనికి అందరు తన్నొక జబ్బుపడిన పిల్లవాడిని చూసినట్లాప్యాయంగా చూడాలని అనిపించింది. ఆ అభిప్రాయం పైకి చెప్పడానికి సంకోచిస్తే సంకోచించి ఉండవచ్చును గాని, తన్నందరు పసిపిల్లవాడిని బుజ్జగించినట్లు బుజ్జగించాలని కోరుకునేవాడు. తానొక పెద్ద ఉద్యోగంలో ఉన్నాననీ, తనకప్పుడే గడ్డాలు మీసాలు నెరుస్తున్నాయనీ, తనది చాలా అసందర్భమైన కోరికనీ అతనికి తెలుసును. అయినా ఆ విధమైన ఆప్యాయతకోసం తహతహలాడిపోయేవాడు. అయితే జెరాసిమ్ అతనికి అంతటి ఆప్యాయతతోను పరిచర్య చేస్తూ ఆదరంగా చూస్తూండడంవల్ల ఇప్పుడు కొంచెం సుఖంగా ఉంది. ఇవాన్ ఇలియిచ్‌కి ఒక్కసారిగా బావురుమని గొంతెత్తి ఏడవాలనీ, తన్నందరు బుజ్జగించాలనీ ఉండేది. కాని అంతలోనే పెశెక్ అక్కడికి వచ్చేవాడు. అతన్ని చూడగానే ఇలియిచ్ ఒక్కసారిగా మూతీ, ముక్కు బిగించుకుని కూర్చుని, ఒక గొప్ప వ్యక్తిలాగ మాట్లాడడం మొదలుపెట్టేవాడు. అపైన అలవాటునుబట్టి ఆనాటి కోర్టుకేసులలో ఇచ్చిన తీర్పు తప్పని వాదించేవాడు. దానిమీద పెశెక్ ఏమైనా అంటే తను పట్టిన కుందేటికి మూడే కాళ్ళంటూ కూర్చునేవాడు. ఈవిధమైన అసత్యపరిసరాల ప్రభావంవల్ల అతని కాఖరిరోజులన్నీ—అతి దుర్భరంగా గడిచిపోయాయి.

[ఇంకా ఉంది]

కృష్ణదేవరాయలు

కళింగ జైత్రయాత్ర ౪*

శ్రీ నేలటూరు వెంకటరమణయ్య

ఇంతవఱకు కృష్ణరాయల కళింగ జైత్రయాత్ర యేకఘాటి కాదనియు సంచాలుఘట్టములు గలవనియు నిర్ణయించితిని. ఇక నాయాఘట్టము లందును నడచిన యుద్ధవిశేషములను వివరింపవలసి యున్నది. ఉదయగిరి ముట్టడితో కళింగదండయాత్ర ప్రారంభమైనది. శకాబ్దము 1434 ప్రజోత్పత్తి పుష్య మాసమున రాయలు సైన్యముతో వచ్చి యుదయగిరికి ముట్టడి వేసెను.1 రాయవాచకమునందు కృష్ణరాయలు ఉదయగిరి దుర్గము ముట్టడించిన 'పూర్వత్తున దుర్గములపై లగ్గలెక్కగా దుర్గములోనివారు తమ చేతనైనట్లు సమరంచేసి యుద్ధముచేసి శిలవై నిర్వహించలేక కొలిచినారు' అని యున్నది. ఇది వాస్తవమును గప్పి పుచ్చిన యతిశయోక్తి. ఈ ముట్టడి సుదీర్ఘకాలము నడచినది. ఉదయగిరి తీరాంధ్రదేశ దుర్గములందు బలవత్తరమైనది,—దానిని సాధించుట సులభసాధ్యమైన కార్యముగాదు. దాని పరిసరములు పర్వతములచే చుట్టుకొనబడి దుర్గమమై శత్రుజన దుర్భేద్యముగ నుండెను. దానిని చొచ్చుట కొక్కటి దప్ప మార్గాంతరము లేదాయె. అదియు మిక్కిలి యిఱుకైనది. మనుష్యులు సైతము ఒకరివెనుక నింకొకఱుగనె నడచి పోవలసియుండెను. ప్రకృతిచే నింత బలిష్ఠమైనందు వలన దానిని సంరక్షించుట కల్పసంఖ్యాకులు చాలియుండిరి. కొద్దిజనులు కొండలసందులను బండలు వెనుకను దాగి యెంతటి ప్రబలశత్రువునైనను ధిక్కరించుటకు జక్కనియవకాశముండెను. వీరి వాకిటిచే మాడ్చునతప్ప కోటను వశపఱచుకొను నుపాయమున్న దెద్దియు లేదు.2

కృష్ణరాయ లసామాన్య ప్రజ్ఞాశాలియైన దళనాయకుడు. దళములను కూర్చుటయందు విప్పుటయందును యుద్ధరంగమున శత్రులపై బురికొల్పుటయందుమాత్రమే కాదు అతని ప్రజ్ఞ వికసించినది. అసాధ్యమనుమాటను అతడెఱుగడు. ఎట్టి యాటంకమైననుసరే—మానుషము గాని యమానుషము గాని—అతనిమార్గమునుండి తొలగిపోవలసినదే. కావున దుర్గమమైనకోటను సుగమము సేయుటెట్లు? అని యతడు చింతించి చింతించి దాని పరిసరములనుండిన బండలను కొండలను పిండిగొట్టుటయొక్కటియే దుర్గమును జయించుటకు సరియైన యుపాయమని నిశ్చయించెను. కాని యదిసులువైన కార్యముగాదు; రాయలా పనినెట్లు నిర్వహించెనో తెలుపు సాధనములు లేవు. కాని దాని నెరవేర్చుటకు వలసిన మనుష్యబలగము కొంచెమంచెమని యెంచుటకు వీలు లేదు. ధనవ్యయమును తక్కువయై యుండదు. జనస్తోమమును ధనసంపత్తిగలిగియుండినను దానిని కొనసాగించుటకు రాయలకు పదునెనిమిది మాసములు పట్టినవి. ఈకాలమంతయు కృష్ణరాయ లుదయగిరియందు స్థిరముగ నుండలేదు. రాజధానికి బోవుచువచ్చుచు నుండెను. పుణ్యక్షేత్రములకు యాత్రపోవు నెపమున రాజ్యమున జాలభాగములను ద్రొక్కి చూచుచుండెను. తుదకు ఉదయగిరి దుర్గమును సుగమము సేయు మార్గనిర్మా

(* వికృతి జ్యేష్ఠ భారతి పుటలు ౬౧౮-౨౮ తరువాయి)

1. శకాబ్దము 1436 మీద చెల్లు భావసంవత్సర జ్యేష్ఠ బ 2 నాడు ఉదయగిరి కృష్ణరాయలకు వశమాయెనని యతిపెదట నెలకొల్పిన జయశాసనములవల్ల దెలియుచున్నది. (*N D I. III. U. 40*) ఉదయగిరి ముట్టడి యొకటిన్నర సంవత్సరము పర్యంతము సాగెనని న్యూనిజు చెప్పియున్నాడు. (*Forgotten Empire, p. 316*) కావున పైజెప్పినట్లు శ. 1434 ప్రజోత్పత్తి పుష్యమునందు ప్రారంభమాయెనని తెల్లమగుచున్నది.

2. *Forgotten Empire, p. 316.*

ణము మునిగెను.[4] తేవభటులు కోటబురుజుల సమీపించుటకొఱకు నచటిగండ శిలల ననేకములను చిదుగ గొట్టి వాని మీదుగ పెక్కు మార్గముల నేర్పఱచెను. ఒకరి వెనుక నొక్కరుగ నడచిపోవలసియుండిన ఇఱుకుదారిని విశాలముజేసి వెడల్పైన బాటగ మార్చెను. ఇట్టివానిని నే మఱికొన్నింటిని గూడ నిర్మాణము గావించి కోటక్రిందికి బోవుటకు వసతి చేసికొనెను. ఇంతశ్రమపడినను కోటస్వాధీనమగు నట్లగపడలేదు. దుర్గాధిపతియు ప్రతాపరుద్ర గజపతి పినతండ్రియునగు తిరుమల కాంతరాయడు కోటను గడు జాగ్రత్తతో కాపాడుచుండెను[3].

కృష్ణదేవరాయ లిట్లుదయగిరి దుర్గమును జయించుటకు భగీరథ ప్రయత్నము సేయుచుండ దాని జూచుచు ప్రతాపరుద్ర గజపతి మిన్నకుండలేదు; అత డొక గొప్పసైన్యమును వెంటబెట్టుకొని రాయల నోడించి ముట్టడిని లేవదోలుటకొఱకు తరలివచ్చెను. కాని రాయ లాతని నిజసైన్యముతో నెదుర్కొని పరాభూతుని గావించెను. స్వల్పజయాంశమును ప్రసాపించలేదు; కాని యుదయగిరి తిరుమల శాసనములందు 'ప్రతాపరుద్ర గజపతిని కొండవీడుపర్యంతరం తరుగ బొడిచి' యని సంగ్రహముగ సూచింపబడియున్నది. ఇందువల్ల కృష్ణదేవరాయ లుదయగిరినుండి ప్రతాపరుద్ర గజపతిని పరాజితుని జేయుటయే కాక కొండవీడు పర్యంతమును నతని వెన్నంటి తఱుముకొని బోయెనని విదితమగుచున్నది.

గజపతి ప్రతాపరుద్రుని నిర్జించి తఱుము గొట్టి కృష్ణదేవరాయలు వెనుదిరిగివచ్చి ఉదయగిరిని జేరి దుర్గము నెట్లైన స్వాధీనపఱచుకొనవలయునని పట్టుపట్టెను. మొట్టమొదట దుర్గమునకు వేణతి (మేనతి) వేయించెను[4]. వేణతి యనగా కోటకు రాకపోకలను సంపూర్ణముగ నాపివేయుటకు చుట్టును పెట్టు గోడ. వేణతి వేయించిన పిమ్మట బయటినుంచి కోటలోనికి పదార్థము లెవ్వియుబోక నిలిచిపోయినవి; కాని కోటకాపలిదండు ధైర్యసాహసములను జూపి మెం[illegible]డ్డి పెక్కుదినముల పర్యంతము బోరాడెను. ఈ యుద్ధము కృష్ణరాయ విజయమునందు వర్ణింపబడియున్నది.

"కోటలు దుర్గముల్ గొనుచు దోఃపటుబల
ధాటిచే మించు నార్వీటివారు
కంట కాహితి కంఠలుంఠనోద్ధతి లీల
దంటలైతగు తొంగంటివారు
నిబ్బరంబుగ శత్రునికరంబు నణగించి
ధీరులై మించు గొబ్బూరివారు
చాల దోర్బలలీల సమదారిసంఘంబు
దూలించి వెలయు నంకిలవార

---

3. ప్రతాపరుద్రగజపతి పినతండ్రి పేరు వాస్తముగ తిరుమలకాంతిరాయలని దృఢముగ జెప్పుటకు వీలులేదు. దీని విషయమైన సాక్ష్యము ఒక్కరీతిగ నుండలేదు. కొన్ని శాసనము లితని తిరుమలకాంతరాయలని పేర్కొనుచున్నవి (*NDI. III. U.* 38 40, *TTDI. III.* 77) మఱికొన్నిటియందు తిరుమలరాహుత్త లేక రౌతిరాయలని యున్నది (*TTDI III.* 76, 80, 81); ఒకానొక శాసనమున నితని నామధేయము (*U.* 37) తిరుమలరాఘవరాయని యున్నది. ఇట్లు శాసనసాక్ష్యమే భిన్నమైయుండ వాఙ్మయము వీనికి విరుద్ధముగ నతని మఱియొకవిధముగ పేర్కొనుచున్నది. ఆముక్తమాల్యదప్రథమాశ్వాసాంత పద్యమునందు 'ఇభరాడుదయోర్వీధర తత్పితృవ్యకృతౌ' అను వాక్యమునకు వ్యాఖ్యాతలు పరంపరగ 'ఇభరాట్=గజపతియైన ప్రతాపరుద్రుని యొక్క, ఉదయ ఉర్వీధర=ఉదయగిరి దుర్గమందు, తత్=ఆ గజపతికి, పితృవ్య=పినతండ్రియైన ప్రహరేశ్వర పాత్రుని చేత' అని యర్థవివరణము వ్రాసియున్నారు. కాని ఇది తప్పు. ప్రహరేశ్వరపాత్రునికి ఉదయగిరితో నెట్టి సంబంధ ముండినట్లును అగపడదు. ఇతడు కొండపల్లి దుర్గాధ్యక్షుడనియు నచట రాయల కతడు పట్టుపడెనని యు నాముక్తమాల్యద ద్వితీయాశ్వాసాంత మందలి 'ఇభపాత్రప్రహరేశ్వర' అను పద్యమువలన విదితమగుచున్నది. ఇతని సంపూర్ణనామధేయము ప్రహరరాజు శిరశ్చంద్రపాత్రుడు. ఇతని భోడజన మహాపాత్ర బిజిలీఖానులతో గూడ రాయలు జీవగ్రాహముగ కొండపల్లెయందు పట్టుకొనినట్లు శాసనములు జెప్పుచున్నవి. (*TTDI. III.* 80) కావున లభ్యమైన సాక్ష్యము నాధారపఱచుకొని యుదయగిరియందు కృష్ణరాయల చేజిక్కిన ప్రతాపరుద్ర గజపతి పినతండ్రియొక్క వాస్తవ నామధేయ మిది యని నిశ్చయించి చెప్పుటకు వలనుపడదు.

4. *NDI. III U* 38, 40.

లాదిగా గల్గు రాజులు మేదురగతి
తుళువకోరలను బోయలు గుదురుసు గాగ
ప్రతిదినంబును ఘోరమౌ రణమొనర్చి
నిలిచిపోరాడె గజపతి బలములపుడు."

"శ్రీవిగ నాకువాగను కడిందిరిపూక్
 వెలుగోటివార లా
రావెలవారు గూడుకొని రాత్రిబగల్
 చతురంగసేనతో
సేవగ జూచినన్ బెలితు సెంతయు
 శక్యముగాని దుర్గముక్
భూవరమౌళి గాంచి యొకప్రొద్దున
 దీసెద నంచుదగ్రుడై.

దిగ్గునలేచి సాహసము తేటపడన్
 మను మున్నుగాగదా
నగ్గలికన్ జెలంగు విభమంతయు
 గన్గొని రోషచిత్తుడై
లగ్గలకెక్కి రందఱు బలంబు చలం
 బలరన్ రవంబులన్
దిగ్గజముల్ వసెంక బలు తెంపున
 సుంపులు గూడియుద్ధతిన్ 5."

ఈ విషయమును తెల్పు ప్రాచీనగాథ యొకటి యాముక్తమాల్యద వ్యాఖ్యాలం దుదాహరింపబడి యున్నది. 'కృష్ణదేవరాయల దిగ్విజయములలో ఉదయగిరి దుర్గమును ముట్టడించినప్పుడు అందు ప్రహరేశ్వర పాత్రుడనువాడు గజపతికి పినతండ్రి కావుండి కడు సమర్థుడై ఎన్నాళ్ళకును దుర్గమును లోబడనీయక పోరాడుచుండెను. అంత నొకనాడు కృష్ణరాయడు 'ఈ దినము ప్రహరేశ్వరుని తల ద్రొక్కినిది స్నానము చేయుదనని ప్రతిజ్ఞచేసి స్వయముగా ముట్టడి నడపగా ప్రహరేశ్వరుడు భయపడి లోబడెనట. ఈ యైతిహ్యమున ప్రహరేశ్వరుడనుట తప్పైనను తక్కినవిషయము సత్యదూరము గాదు. కృష్ణరాయల కంటె క్రింద పోరాడ దొడగిన రాయరాణువ యసాధరణ పరాక్రమముజూపి నలు ప్రక్కలను లగ్గలకెక్కెను. ఎంత సామర్థ్యము గలవాడైనను తిరుమలకాంతిరాయడు ప్రబల శత్రువశమును మార్కొనజాలక రాయలతో సంధినికోరెను; అతడు కోరినమేరకు సమాధానమున కొడంబడుటకు రాయలు సంకోచించెను. ఏలన యొక ధర్మసందేహ మాతని చిత్తమును కలతబెట్టినది. తిరుమలకాంతి రాయని శిరము ద్రొక్కినిది ఆ దినము మజ్జనము సేయుదనని ప్రతినబట్టెగదా; మఱి యతడు కోరినట్లు సంధి ననుగ్రహించిన ప్రతిజ్ఞాభంగమగును. శరణార్థియగు శత్రుని రక్షింపక నిరాకరించుట రాజధర్మము గాదు. ఏమిసేయుటకును దోచక సంకటపడుచుండ రాయలకు సర్వశిరః ప్రధాని యప్పాజి యొక యుపాయమును జెప్పి మనశ్శాంతిని గలిగించెను. తలపాగ ద్రొక్కిన తలద్రొక్కినట్లే యగును; తిరుమలకాంతి రాయడు దన యుష్ణీషమును రాయల పాదములకడ నుంచుట కంగీకరించిన ప్రతిజ్ఞయు భంగముగాదు; శరణార్థులను సంరక్షించుటకును వలనుపడును. తిరుమల కాంతిరాయలు రాయలు కోరినట్లు పాగ నతనిపాదముల క్రింద నుంచెను; రాయ లందులకు సంతసించి యతని చంపక విడిచిపెట్టెను. ఈ సంధివృత్తాంతము జాలవఱకు పరంపరగవచ్చు నైతిహ్యములనుండి సంగ్రహించినది. ఇది సత్యమని ఆముక్త ప్రథమాశ్వాసాంతపద్యము రుజువుసేయుచున్నది.

'ఇది కర్ణాట ధరాధృతిస్థిరభుజాహేవాక లక్ష్మీధరా
దుదవనోర్వీశ్వర తిత్త్రిలింగకృతి నవోద్యపాయ
 నోక్షీపర
త్నదృగంచత్పద కృష్ణరాయ వసుధాధ్యక్షోదితా
 ముక్తమా
ల్యదనాశ్వాసము హృద్య పద్యముల నాద్యం
 మహింబొల్పగున్.'

ఇట్లు క్షేమము నుపాయమున మొసగిన తిరుమల కాంతిరాయనికి కృష్ణరాయలు ప్రాణదానము జేసెనే గాని విడిచిపెట్టలేదు; బందీకృతుని గావించెనని పోర్చుగీసు రచనలును, సమకాలిక వాఙ్మయమును, రాయల శాసనములును సాక్ష్యము పల్కుచున్నవి.[6] కోటను స్వాధీనపఱచుకొని దుర్గసంరక్షణకు సాళువ

---

5. కృష్ణరాయ విజయము 3 : 58–60.

6. '*...and in it he captured an aunt (some say an uncle) of the king of Oriya who was taken captive and carried off with all courtesy that he could show her (him), having her (his) liberty; and he took her (him) along with himself.*'—

—*Nuniz, Forgetten Empire, p. 317.*

'తుగణాంజిత్వోడ్రసేనా ముదయగిరివరం త్రి
 రాహుత్తరాజం

కంపరాజును నియమించెను.7 తరువాత సాళువ తిమ్మరుసయ్యను పిలువనంపి సాళువ నరసింగ రాయల యాదేశమును దానెంత చక్కగ నిర్వహించి నదియు వివరించి తనకంతటితో దృప్తికలుగ లేదనియు, వారియా రాజ్యములోనికి మూఁడుయోజనముల పర్యంతము గూడ చేసి పోవలయుననియు, సంకుకు వలసిన వస్తుసామగ్రిని తయారుచేసి సైనికులకెల్ల జీతమును సంపూర్ణముగ నిచ్చివేయవలసినదనియు నాజ్ఞాపించెను. 8 తిమ్మరుసయ్య రాయల యాజ్ఞానుసారము సేనలను ప్రయాణమునకు సంసిద్ధము సేయఁగడఁగెను. కృష్ణదేవరాయలంతట సైన్యముతో గదలిపోయి కొండవీటిని సాధింపుమని తిమ్మరుసున కాజ్ఞ చేసి దేవేరులతోఁగూడ 'తిరిగి విజయనగరం రాజధానికి విచ్చేస్తున్న తిరుమలమీఁదికి విచ్చేసి తిరువేంగళనాథుని దర్శించి తిరువేంగళనాథ దేవునికి కనకాభిషేకం చేసిరి. మఱియు, 'శ్రీధాతి (శకవర్షంబులు 1436 మీఁదనడచే భావసంవత్సర ఆషాఢ శు. 15. సు) మన్వాది పుణ్యకాలమందు ధారాపూర్వకంగాను' 'పాత్తిపిరాంటె సీమలోని తాళ్ళపాక గ్రామం 1' 'సమర్పించిరి. 'కృష్ణరాయలదేవులు చిన్నాదేవమ్మంగారు'ను, 'తిరుమలదేవమ్మంగారు'ను తిరువేంగళనాథ దేవునికి కంఠమాలయు పదపదకమును సమర్పించిరి.9 విజయము ప్రసాదించినందులకు ఇష్టదైవమగు శ్రీ వేంకటేశ్వరస్వామికి కృతజ్ఞతాపూర్వకముగ సమర్పణచేసిన కానుకలు గాబోలును. ఇట్లు భగవత్కైంకర్యమును ముగించుకొని రాయలు రాణివాసముతోఁగూడ విజయనగరమునకు దరలెను.

కొండవీడు:—రాయలయాజ్ఞ చొప్పున సాళువ తిమ్మరసదండనాథుని యాధిపత్యముక్రింద రాయ రాణువ కొండవీడు దుర్గముపై ముట్టడి చేసెను. ఆంధ్రదేశమునందు గజపతి సామ్రాజ్యములోని ముఖ్య ఆయపట్టు స్థానములలో నది యుదయగిరికి తుల్యమైనది. కొండవీటి దండపాటకు రాజధాని. చుట్టుపట్టులనుండు అద్దంకి యమ్మనబ్రోలు మొదలగు దండపాటల నేలు నధికారులు కొండవీడు దుర్గాధ్యక్షునికి లోబడియుండిరి. ఈ దండపాటలలో దుర్గము లనేకములుండినవి. దక్షిణదిశనుండి గజపతి సామ్రాజ్యముపై నెత్తివచ్చు శత్రువు వీదుర్గముల నన్నిటిని మొట్టమొదట సాధించుట యత్యంతావశ్యకము. వానిని విడిచిపెట్టి కొండవీటి నొకవేళ జయింపగల్గినను అచ్చట నతనికి స్థిరముగ దన యధికారమును నెలకొల్పుటకు వీలుగాదు. ఈ మర్మమును జక్కగ నెఱింగినవాఁ డగుటవలన తిమ్మరసయ్య వీని నన్నిటిని జయించి స్వాధీనపఱచుకొనిన పిదపగాని కొండవీటిజోలి యెత్తుకొనలేదు. ఇవి వరుసగ 'అద్దంకి, వినికొండ, బెల్లంకొండ, నాగార్జునికొండ, తంగేడు, కేతవరం మొదలయిన గిరిదుర్గ స్థలదుర్గములు10.' ఇవిగాక రాయవాచకమును కృష్ణరాయవిజయమును కందుకూరును గూడ జయించినట్లు తెల్పుచున్నవి11. ఇది సుసంగతమే. గజపతి సామ్రాజ్యమప్పుడు నెల్లూరుమండలములో నాత్మకూరు పర్యంతము వ్యాపించియుండినది11a; కావున కందుకూరు గజపతి సామ్రాజ్యాంతర్గతమై యుండెననుటకు సంశయము లేదు. అది క్రీ. శ. 1422 వఱకును రెడ్డిరాజ కుటుంబమునం దొక శాఖకు ముఖ్యస్థానమై యుండెను.

బద్దికృతాన్య...' —సంగీతసారోద్ధయము.
Further Sources of Vijayanagara History. I. No 16. (a).
'ఉదయగిరి దుర్గమును పుచ్చుకుని ప్రతాపరుద్ర గజపతివారి పినతండ్రి తిరుమలకాంతరాయనిని పట్టుకొని...' *NDI. III. N. 40.*

7. రాయవాచకమున 'కంపన్నను దుర్గమందు తాణ్యం వుంచ్చి' అని యున్నది. మనుమంచి భట్ట కృత అశ్వలక్షణసార మను గ్రంథము సాళువయాధిరాజ భీమాంబికా పుత్రుడగు కంపరాజున కంకితమీయబడినది. ఈతడు కృష్ణరాయల సిద్ధకృపాణుడట (8 : 1). ఇతడే రాయవాచకము పేర్కొను కంపన్న కావచ్చును.

8. *Nuniz Forgotten Empire, p. 317.*

9. *TTDI. III* 66, 67, 68. 70, 71, 72, 73, 74, 75.

10. *TTDI. III.* 76.

11. రాయవాచకము, పుట. 91. 'కందూర్కి పోగా' 'కందూరు'ను నది పొరబాటు. 'కందుకూర్కి' అని యుండవలయును. చూ. కృష్ణరాయవిజయము 3 : 63 'అట కందుకూరు బిట్ట దిరె కాహళశంఖ భేరీవిరావముల్ భోరుకలగ' అని.

11a. కాళహస్తి మొదలు జగన్నాథం పర్యంతం గజపతిసీమ. రాయ. పుట 97.

అప్పటికది యెట్టి స్థితియందున్నను క్రీ. శ. 16 వ శతాబ్ద పూర్వార్ధమున దాని ప్రాముఖ్యత నింకను గోల్పోలేదు; కావున రాయరాణువ ఉదయగిరి నుండి బయలు వెడలిన పిమ్మట కందుకూరిని వశపఱచు కొనెననుట విశ్వసింపదగిన విషయమే. పై పేర్కొనిన దుర్గములలో గజపతివారి పక్షమున నెవ్వ రెచట కాపుండిరో వారెట్లు పోరాడిరో తెలియదు. కాని కృష్ణరాయలచే కొండవీడునందు వీరభద్రగజపతితో గూడ పట్టువడిన పాత్రసామంతులై యుండురనుటకు గొంత యవకాశము గలదు. పట్టుపడిన పాత్రసామంతుల సంఖ్యయేడు, కందుకూరితో గూడ రాయరాణువ జయించిన దుర్గముల సంఖ్యయు నేడే. మఱియు ఆముక్తపీఠికయందు ఉత్కలక్షత్రియ పాత్రులెల్లను కొండవీటియం దుండినట్లు కృష్ణరాయలు వ్రాసియున్నాడు. న్యూనిజు కూడ గజపతి రాజ్యమందలి దొరలెల్ల నందుగూడి యుండిరని చెప్పి యున్నాడు. మఱియు రాయవాచకమున పై పేర్కొనిన దుర్గములందలి ప్రజలు తమ తమ దొరలున్న తావుకు అనగా కొండవీడునకు పోయినట్లు చెప్పి యున్నది11b. కావున రాయలకు కొండవీటియందు పట్టువడిన ఏడ్గురు పాత్రసామంతులును పైజెప్పిన దుర్గముల కధిపతులైయుండురని ఊహకెడము గల్గు చున్నది. ఈ యూహ సరియైనదేని, రాయవాచకము లందు పేర్కొనబడిన దుర్గములయొక్కయు పాత్రసామంతులయొక్కయు వరుసయు నొక్కటియ యగు నేని కందుకూరికి కుమారహంవీరుని కొడుకు నరహరిదేవుడును, అద్దంకికి రామారి మల్లూఖానుడును, వినికొండకు ఉద్దండఖానుడును, బెల్లంకొండకు జన్యాలకసువాపాత్రుడును, నాగార్జునికొండకు పూసపాటి రాచిరాజును, తంగేడుకు శ్రీనాథరాజు లక్ష్మీపతిరాజును కేతవరమునకు పశ్చిమ బాలచంద్ర పాత్రుడును దుర్గాధిపతులై యుందురు. రాయవాచకమున కొండవీటి దండయాత్ర కొంచెము విపులముగ వర్ణింపబడియున్నది. రాయసైన్యము 'కొండ్డవీటికి కదలిపోగా దుర్గములలో నున్న పూడెములవారు సముద్రంపొంగి వచ్చేరీతిని సేనా సముద్రం కదలివచ్చేది కని కాలిధూళిమిన్నుముట్టి సూర్యరశ్మికప్పినగని స్థలములు విడిచి పారేద్వారున్ను కాహళధ్వనివిని పారే వారున్ను యీరీతున కొండ్డవీడుసీమ కోటలు దుర్గాలలో నున్న వారలు పరాభ్రష్టులై తమ తమ దొరలున్న తావుకు పోసాగిరి. బోయదొరలు పదునెనిమిది కప్పణాల వారున్ను మూడులక్షలపాయ దళమున్ను కొండవీడు కొండపల్లె, బెల్లంకొండ్డ, విని కొండ్డ, నాగార్జునం కొండ్డ మొదలయిన దుర్గాలకు రేలు బడియైన శీమ లాద్యంత్రం నిపాతం చేస్తావున్నారు. గనక ఆయాసీమలో గల ప్రజలందరున్ను సకలమును కొల్లయిచ్చి మిక్కిలి అంద్దుపట్టి అయిన దుర్గాలు చేరినారు.'12

ఇందువల్ల కృష్ణరాయల కొండవీడు దండయాత్రి స్వభావము జక్కగ దెలియవచ్చుచున్నను యుద్ధాంశ మొక్కటియైనను విశదముగ లేదు; కాని సర్వత్ర రాయలకు జయము చేకురెననియు, పైచెప్పిన దుర్గములందు రాయలు నిజదళములను కాపుంచి దుర్గ సంరక్షకులను నియమించెననియు నీ క్రిందివాక్యములు దెలుపుచున్నది.

'కందుకూరికి పోగా దమామిధ్వని విన్న క్షణాన్నె ఆ స్థలంవారు వెళ్లిపోయిరి. గనక ఆస్థలం తొక్కిచూచి అచ్చట ఠాణ్యం వుంచి 'యచటి నుండి వినికొండకై నడవంగా వారు యీ వార్తలు విని స్థలం నిర్వహింపలేరమని యెంచి మునకలుగా వెళ్లిపోయిరి. అక్కడ భాస్కరయ్యను వుంచ్చి బెల్లకొండకై నడవగా వారు ఫిరంగివాదం విని బెల్లంకొండ్డ వారు పారిపోయిరి. యిచ్చట వీరభద్రయ్యను ఠాణ్యముంచ్చి నాగార్జునం కొండ్డకై నడవగా వారు నానా ప్రయత్నముల నాట మర్నాటి పోరాడి చేతగాక తమనాటికి పోయిరి. గనక అయ్యలయ్యను వుంచి...'

ఇందు వివరింపబడిన యుద్ధసమాచారము కడు సంగ్రహము. మఱియు సంపూర్ణము గాదు. అద్దంకి తంగేడు కేతవరములమాట యెత్తగ లేదు. కందుకూరు ఠాణ్యమున కధిపతి యెవ్వరో పేర్కొనలేదు. కొండవీటి దండయాత్రకు సంబంధింపని కొండపల్లి దుర్గవిషయమిందు ప్రస్తావింపబడినది. ఈ యుద్ధచరిత్రను పరామర్శించునపుడు రాయవాచకము కేవలము విష్ణుప్రాలిముగ విరచితమైన చరిత్రగ్రంథము

11b. ఆముక్త 1 : 37, *cf* *Nuniz*, p. 318.

12. రాయ. పుట 92.

గాదని స్మరణయందుంచుకొనవలసియున్నది. కృష్ణదేవరాయల యశస్సును ప్రకటించుటకై విరచింపబడినది; కాని నూనిజు మొదలగు విదేశచరిత్రకారులును, రాయలశాసనములును నతని యాస్థానమందలి కవులును విద్వాంసులును నేకకంఠముగా రాయల విజయముల వర్ణించియుండుటవల్లను, గజపతులపక్షమును వివరించు గ్రంథములు గాని శాసనములు గాని లేకపోవుటవల్లను, నీదండయాత్ర యనంతరము కృష్ణానదికి దక్షిణమున గజపతుల యధికారము నామరూపములలేక మసిపోవుటవల్లను, వారిస్థానమున కృష్ణరాయల యధికారము చెల్లుచుండినందువల్లను, రాయవాచకమునందలి యుద్ధవృత్తాంతము సత్యమైనదని నమ్మవలసియున్నది.

కృష్ణానదికి దక్షిణమునుండిన గజపతుల దుర్గములను వానికి చెల్లుచుండిన రాష్ట్రములను జయించి స్వాధీనపఱచుకొని చిట్టచివర తిమ్మరసయ్య కొండవీడు దుర్గమునకు ముట్టడివేసెను. కొండవీడు బలిష్ఠమైన గిరిదుర్గము; సులభముగ సాధ్యమగునది కాదు. దాని ప్రాముఖ్యమును గుర్తించి ప్రతాపరుద్ర గజపతి దాని సంరక్షణను మఱి యెవ్వరికిని ఒప్పజెప్పక తన కుమారుడును రాజ్యమునకు వారసుదారుడునైన వీరభద్ర గజపతిని రాజప్రతినిధిగ నియమించి కొండవీడు దుర్గాధిపత్యము నొసగి యచటికి పంపెను.12a అదిమొదలు వీరభద్రుడు శక్తిసామర్థ్యములను జూపి యచటి రాజకార్యములను నిర్వహించుచువచ్చెను. కృష్ణరాయలు కళింగ దిగ్విజయయాత్రను ప్రారంభింపగనె ప్రతాపరుద్ర గజపతి తన రాజ్యములోని దక్షిణ దుర్గములను బలపఱచెను. 13 ఉదయగిరికడ తన వోటమియు, శత్రువు వెన్నంటితఱుము కొండవీటి పర్యంతము తన పలాయనమును, ఉదయగిరి పతనమును తాను ఢీకొన్న శత్రువు సామాన్యుడు గాడని యతనికి తెల్లము చేసియుండెను; కావున నతడు కొండవీటిని సంరక్షించుటకు విశేష ప్రయత్నముల నొనర్చియుండెను; కృష్ణకు దక్షిణరాష్ట్రములను పాలించుచుండిన యుత్కలక్షత్రియ ప్రాకులెల్లను కొండవీటియం దేకమైయుండిన దీ కార్యము కొఱకేమో! 14

కొండవీడు ముట్టడి రెండుమూడు నెలల పర్యంతము సాగినది. ముట్టడియందు నడచిన యుద్ధ వివరము స్పష్టముగ దెలియవచ్చుటలేదు; కాని రెండు మూడంశములు మాత్రము శాసనములందును వాఙ్మయమునందును సూచింపబడియున్నవి. 15 ముట్టడి

12a. కొండవీటి ముట్టడి యప్పటికి వీరభద్రగజపతి కనీసము పదునెనిమిది యేండ్లు రాజ్యమొనరించియుండెను. ఇతడిచ్చిన భూదానమును దెల్పునది ఇతని 23వ అంకశ్రాహి కుంభ శుక్ల 15 గు వారము వ్రాయించినది తామ్రశాసన మొకటి కలదు. (*NDI. I. cp. 21*) 23వ అంకము 18వ రాజ్యవర్షమునకు సరిపోవును. ఇది యతని కడపటి రాజ్యవర్షమని యెంచినచో, కృష్ణరాయలు కొండవీటిని జయించినది క్రీ. శ. 1514 సంవత్సరమునం దగుటచే, నతని ప్రభుత్వము (1514—18=) 1496 సంవత్సరమున అనగా నతని తండ్రియగు ప్రతాపరుద్ర గజపతి రాజ్యాభిషిక్తుడైన సంవత్సరమున ప్రారంభమై యుండవలయును. మఱియు నితని బిరుదావళిని జూడ నితడు కేవలము రాజప్రతినిధి మాత్రుడాయను సంశయము కలుగుచున్నది. రాజ్యాధిపతియైన గజపతివలె నితడును పరమభట్టారక పరమవైష్ణవ పరమ మాహేశ్వరుడే. 'నవకోటి కర్ణాట కలుబర్గేశ్వర మహారాయ' బిరుదము లితనికి గలవు. ఉపరి, 'ద్రావిడ మండలేశ్వరు'డని చెప్పుకొని యున్నాడు—ఇందు 'పరమభట్టారక, నవకోటి కర్ణాట కలుబర్గేశ్వర' బిరుదులు ముఖ్యముగ గమనింపదగినవి—ఇవి కపిలేశ్వర, పురుషోత్తమ, ప్రతాపరుద్ర గజపతులకు మాత్రమే చెల్లుచుండెనని వారి శాసనములవల్ల దెలియుచున్నది. కపిలేశ్వరుని పక్షమున దక్షిణాంధ్రము నంతటిని పాలించుచుండిన అతని పుత్రుడగు నంబదేవునికి పైబిరుదులు లేవు. మఱియు సామంతరాజులవలె గాక రాజ్యాభిషిక్తుడైన గజపతివలె 'నిజరాజ్యాంక శ్రాహి' ని శాసనమున నమూదు చేసియున్నాడు. మఱియు నితని దానశాసనమందలి సంకేతి సంతికమునకును ప్రతాపరుద్ర గజపతి తామ్రశాసనములు కొన్నిటియందు గానవచ్చు సంకేతమునకును నించుకయేనియు భేదము గానరాదు.

13. రాయ. పుటలు 73-74.

14. ఆముక్త. 1 : 37.

15. *Forgotten Empire, pp 317-18.* కృష్ణరాయలు కొండవీటి కోటను ముట్టడించియుండగా గజపతి సైన్యములో గూడి నతని దెబ్బతీయుటకు వచ్చె ననియు నా విషయ మెఱుకపడినతోడనే... కొంత

కొంతకాలము నడిచినపిమ్మట కృష్ణరాయలు విజయనగరమునుండి మరల వచ్చి సైన్యమును గలసికొనెను. కోటకు ర్భేద్యమై లొంగునట్లు కానరాలేదు; దాని పతనము వస్తుసామగ్రి యభావమగుటచేత తప్పనిసరి యైనది. కోటలో సేకరింపబడియుండిన ఆహారపదార్థములు జనసమ్మర్ద మధిక మగుటచేత సర్వరను మునిగెను; అన్నకఱువు సంప్రాప్తమాయె. ఈయంశము శాసనములందును వాఙ్మయమునందును సూచింపబడియున్నది 16 ఇట్లు క్షుత్పిపాసలకోర్వలేక కోట కాపరులున్మృతినందుచుండినను, దుర్గములో బకుచిహ్నములు గానరాకపోగా కృష్ణరాయ లెట్లయినదాని శీఘ్రముసాధించుటకు నిశ్చయించి యున్నతమైన గోడల నెక్కి లోపల బ్రవేశించుటకొఱకు వాని చుట్టును నడబప్పరములను గట్టించెను. తరువాత రాయదళములు లగ్గలు పట్టి కోటను బ్రవేశించెను. దుర్గాధ్యక్షుడైన వీరభద్రగజపతియు, కుమారహంవీరుని పుత్రుడు నరహరిదేవుడు, రామారి మల్లాఖానుడు, ఉద్దండఖానుడు, జన్యాల కసవాపాత్రుడు, పూసపాటి రాచిరాజు, శ్రీనాథ రామరాజు లక్ష్మీపతిరాజు, పశ్చిమ బాలచంద్ర మహాపాత్రుడు మున్నగు నేఁగురు పాత్రసామంతులను మున్నెవారును పట్టుపడిరి. రాయలు వారికి అభయదానము చేసెను

సైన్యమును కోటచుట్టును గాపుంచి, తిక్కనదండుతో నాతని వెనుకొనుటకు నాలుగు 'లీగుల' దూరము బోయి యచట నొక పెద్ద యుప్పునీటినదిని దాటి యతని నోడించి తఱిమికొట్టెనని న్యూనిజు వ్రాసియున్నాడు. 'లీగు' అనగా 'varying measure of road-distance usually about three miles.' అని ఆక్స్‌ఫర్డు డిక్షనరీ నిర్ణయము. నాలుగు లీగులనగా పండ్రెండు మైళ్ళ దూరము లగుచున్నది. కాని సూయెల్ గారన్నట్లు 'కొండవీటికి పండ్రెండు మైళ్ళ దూరమునగాని సూప్రాంతమునగాని నట్టిది యెద్దియును లేదు' 'ఉప్పునీళ్ళను' మాటను ఉప్పుదప్పులకు మిశ్రమమైన (brackish) నీరని యర్థము చేసికొనవలయును. (For. Em. p. 317. n. 4). కొండపల్లె దుర్గవిజయమును వర్ణించుచు, నచట రాజ్యములోని సామంతులెల్ల గూడియుండిరనియు, గోల రాయలకు హస్తగతమైనపుడు గజపతి కుమారుడును రాజ్యములోని ముఖ్య దళనాయకు లేఁగురును రాయలచే బట్టుపడిరనియు, వారి నందఱ నతడు విజయనగరమునకు (బందులజేసి) బంపెననియు న్యూనిజు వ్రాసియున్నాడు. (For. Emp. pp 318-19). ఉత్కల క్షత్రియ పాత్రులందఱును కూడియుండినది కొండవీటియందని ఆముక్తమాల్యదియందు (1: 37) చెప్పయున్నది. రాయలశాసనములలో నతనికి గజపతి పుత్రుడును మఱి యేఁగురు సామంతపాత్రులును కొండవీటియందు పట్టుపడిరని చెప్పియున్నది. మఱియు పైజెప్పినట్లు కొండవీటికి నాలుగు లీగులదూరమున నది యెద్దియును లేదుగాని కొండపల్లెకు దక్షిణమున పది పండ్రెండు మైళ్ళదూరమున కృష్ణానది ప్రవహించుచున్నది. ఈయంశములను జక్కగ విచారించి చూడగా న్యూనిజు చరిత్రయందు కొండవీడు కొండపల్లెల ముట్టడివృత్తాంతము తారుమారుగ వర్ణించినట్లు తోచగలదు. కొండవీటియుద్ధాంశములు కొండపల్లెకును కొండపల్లియందు నడచిన విశేషములను కొండపల్లెకును అంటగట్టినాడు న్యూనిజు. న్యూనిజు చరిత్రకంటె వాఙ్మయశాసనాదులధిక విశ్వాసపాత్రములు. కావున వానినే యనుసరించుచున్నాఁడను; కాని న్యూనిజు వ్రాసిన విషయములను సంపూర్ణముగ త్యజింపక వినియోగపరచుకొన్నాఁడను.

16. *EI. VI. p p 128-9*

సప్తాఙ్గోపేతశక్తిత్రితయ
    చతురుపాయైః మన్త్రిశసాల్వ
తిమ్మాఖ్యే కొణ్డవీట్యామ్ గజపతి
    నిహితాన్ రాజహంసాన్ గృహీత్వా
ధాత్రీమాటీక మానే పరిన్నపతి
    ఖగాః క్షుత్పిపాసాతిఖిన్నాః
శాకాన్బాన్ మార్గయనే గిరిపురజ
    లధిమ్మ్యాసుగూఢాః ప్రలీనాః.

ఆముక్తమాల్యదియందును (1 : 37) ఈ విషయము గూఢముగ సూచింపబడినది.

చిత్రము కృష్ణరాయనృపశేఖర
    నీదగుధాటి కోడి స
ర్వత్ర నిలింపకామినుల
    వాడకు గాపులుపోయిరుత్కల
క్షత్రియ పాత్రులెల్ల గసుగందని
    పేముల దొంటి పెద్దలే
సూత్రముపన్నినారో బలసూదను
    వీటికి గొండవీటికిన్.

ఈపద్యములోని 'కసుగందని పేములు' వ్యాఖ్యాతలను త్రిప్పట పెట్టినది. బుద్ధి చాతుర్యము కొలది యెవ్వరికి దోచినట్లువారు అర్థము వివరించిరి. ఉత్కలక్షత్రియపాత్రులు యుద్ధమున గాసిపడి చావలేదు; ముట్టడియం దాహారపదార్థములు లభింపక పోవుటచేత ఆకటికి మాడియసువులను విడిచిరి కావున కసుగందని పేములతో స్వర్గమున కతిథులైరి.

విడిచిపెట్టలేదు[17]. వీరితోపాటు ప్రతాపరుద్రగజపతి రాణులలో నొక్కతె బందీకృతురాలైనట్లు న్యూనిజు చెప్పుచున్నాడు[18]. పెద్దనయు 'మాద్యత్కళింగాంగనా బందీగ్రాహ' యను వాక్యమునందు ఈయంశము నే సూచించియున్నాడు.[19]

కొండవీడు స్వాధీనమైనది. సాళువ నరసింగరాయల యీ దేశము మూట రెండువంతులు చేజారినది. ఇమ్మడి దేవరాయల కాలమునందువలె మరల విజయనగర సామ్రాజ్యపు టీశాన్య సరిహద్దులు కృష్ణానదీ సాగరమునైనవి. కృష్ణరాయలంతట తృప్తిపడి ఖడ్గము నొఱయందు చేర్పలేదు. గజపతి యుద్ధమున నోడి యతని పూర్వికులు విజయనగర చక్రవర్తుల కడనుండి నాచికొన్న రాజ్యము సంపటిని గోలుపోయెను; కాని యతని బలమింకను నిశ్శేషముగ నశించిపోలేదు. మరల నాతడు విజయనగరముపై నెత్తిరావచ్చును; కావున బలము చక్కగ క్షీణించి యతడు నమ్రుడై సంధిని కోరువరకును యుద్ధము జరుపుటకు నిశ్చయించి సైనికులను ముందుకు నడువ నాజ్ఞ యిచ్చెను. క్రొత్తగ గెల్చిన రాష్ట్రమును రాయ సామ్రాజ్యమున గలుపుకొని, కొండవీటి రాజ్యమును నందలి దుర్గములను సర్వశిరః ప్రధాని సాళువ తిమ్మరసయ్య పరాక్రమమువలన సాధింపబడినందుచేత వారికే కొండవీటి దుర్గాధిపత్యము నొసగెను. తిమ్మరసయ్య తాను దండుతో గూడ నడచి కళింగ జైత్రయాత్రను జయప్రదముగ సంపూర్తిచేయవలసి యుండుటచేత నతడు తన యల్లుడగు నాదెండ్ల గోపమంత్రిని తనకు ప్రతినిధిగ నచట నిలిపి సైన్యముతో గూడ తరలెను.[20]

---

17. *TTDI. III. Nos* 76, 77, 78, 80, 81 ప్రతాపరుద్ర గజపతి కుమారుని వీరభద్రగజపతిని బందీకృతుని గావించిన సంగతి యీ శాసనముల ప్రశంసకు పాత్రమైనది.

'ఇది భూమండన కొండవీడు
ధరణీభృద్దుర్గ పూర్వాద్రి భా
స్వదిభేశాత్మజ వీరభద్రజన
జీవగ్రాహ రాహూయమాణ'

అని యీ ముక్తమాల్యదయందు కృష్ణరాయలు.

'మును కొని కొండవీటికడ
మూర్ఛిత రుద్రుడు కృష్ణనందనున్
మనసిజునిన్ జయించె, నది
మానుష మే నరసింద్రు కృష్ణరా
యనృపతి కొండవీటి
కడ నాహవభూమి బ్రతాపరుద్ర నం
దనుడగు వీరభద్రు గరుణామతి
గాచె జగత్ప్రసిద్ధిగన్.'

అని పారిజాతాపహరణమున నంది తిమ్మన.

'...యుధినగరవరే కొండవీట్యాం ప్రతాపాత్
జీవగ్రాహం గృహీత్వా గజపతితనయం...'

అని సంగీత సూర్యోదయమున బండారు లక్ష్మీనారాయణ. (*Further Sonces.* 116-(*a*)

18. *Forgotten Empire p.* 318.

19. మను. 3: 142.

20. 'సాల్వతిమియ (సాల్వతిమ్మరసు) రాయలతో గూడ తాను ఒరిస్సా కళింగముగుండ పోవుటకొఱకు తన సైన్యమునుండి తన సోదరునొక్కని దళనాయకునిగ నియమించి యచట (కొండవీటియందు) నిలిపిపోయెను' అని న్యూనిజు వ్రాసియున్నాడు. (*Forgotten Empire, p 318*) కాని ఇది పొరబాటు. మనకు తెలిసినంతవరకు సాళువ తిమ్మరసుకు సాళువ గోవిందరాజొకడు దప్ప యితర సోదరులు లేరు. సాళువ గోవిందరాజు రాయల కళింగ దండయాత్రలో పాల్గొనలేదని చెప్పుటకే యాధారము లేదు. మరియు క్రీ. శ. 1514 వ సంవత్సరమున కొండవీటిని సాధించినప్పటినుండి క్రీ. శ. 1525 వఱకును తిమ్మరసు పక్షమున నాదెండ్ల గోపయ దుర్గాధిపతియై యుండినట్లు శాసనములు తెల్పుచున్నవి. రామరాజు రంగప్పరాజ కృతియైన సాంబోపాఖ్యాన పీఠికయందు ఆరవీటి పినకొండ రాజు 'కృష్ణరాయ రాజ్యలక్ష్మీ నిరీక్షణపక్షలంబగు కొండవీడత్క్షీణ కాక్షేయు' డని చెప్పియున్నది. (*Further Souces of Vijayanagar History Vol II. No 122*). రాయవాచకమున చెప్పినట్లు కృష్ణరాయలు కొండవీటియందు తాన్యను నుంచిన కొండయ్య ఇతడే కాదగును. కాని ఇతనికి దుర్గగ్రహీతుడైన సాళువ తిమ్మరసయ్యతోనను, అతని ప్రతినిధియైన నాదెండ్ల గోపమంత్రితోనను గల సంబంధ మెట్టిదో తెలియదు.

సైన్యమును డిమ్మరసయ్యతో గూడ తరల్చి కృష్ణరాయలు విజయనగరమునకు చిన్నాదేవి తిరుమల దేవులతో గూడ బయలువెడలెను; కాని యాతడు పుణ్యక్షేత్ర సందర్శనలాలసుడగుటచేత నాటిక రాజధాని మార్గమునుబట్టక మెట్టమొదట కృష్ణాతీరమందలి యమరావతికిబోయి దేవులతో గూడ నమరేశ్వరస్వామిని సేవించి తులాపురుషదానము జేసెను; తన దేవుళ్లు చిన్నాజిదేవమ్మ తిరుమల దేవమ్మగారిచేతను మహాదానాలు సేయ నవధరించెను21. తరువాత శ్రీశైలమునకు విచ్చేసి మల్లికార్జునస్వామిని సేవించి తేరువీధి కిరుప్రక్కలను మంటపశ్రేణుల నిర్మించి, నిత్యనైవేద్యపూజాపురస్కారముల నడుపుటకొఱకు కొన్ని గ్రామములను దేవాలయమునకు సమర్పించి, సత్రములు యెద్దులు గాసిదిలు మున్నగువానిపై గొనివచ్చు సామానులపై కెంపవలసిన సుంకమును సర్వమాన్యము జేసెను22. రాజ్యకార్యములను విచారించుటకై 'తిరిగి విజయనగరానకు విచ్చేసి రత్నసింహాసనమునుండి సామ్రాజ్య'పాలనము సాగించుచు కొన్నిదినములు గడపెను. మరల కళింగదేశమునకు దిగ్విజయార్థము బయలువెడలి మెట్టమొదట ఇష్టదైవమగు శ్రీ వేంకటేశ్వరులను సేవింప శా. శ. 1437 యువ కార్తిక బ. 3 గురువారమునాడు తిరుపతికి విజయముజేసి 'తిరువేంగళనాథునికి నవరత్న ప్రభావళి 1' మకర తోరణం 1' సమర్పించెను23. అచటినుండి బయలుదేరి యుత్తరముగ శేషాచలపర్వతము వెంబడి ప్రయాణముజేసి శా. శ 1438 యువ పుష్య శు. 15. శుక్రవారమునా డహోబలముజేరి చెంచులక్ష్మీ సహితుడైన నారసింహుని సేవించి వజ్రపతకముతోటి రత్నహారమును రత్నకంకణములను చాంగలమ్మజీసీమలోని ముదూరుగ్రామమును దానముజేసెను24.

కృష్ణదేవరాయ లిట్లు విజయనగరమునకు పోవునప్పుడును వచ్చునప్పుడును దారిపొడుగునను గల పుణ్యక్షేత్రములను సేవించి పావధానముగ బెజవాడకువచ్చి చేరెను; అంతకుముందె బెజవాడ రాయరాణువకు గైవసమైవట్లున్నది. బెజవాడ విజయప్రస్తావము శాసనములలో నెందును గానరాదు; కాని కృష్ణరాయల పూర్వదిగ్విజయమును వర్ణించుచు సమకాలికుడగు నజ్జాతికవి యొక్కడు 'కూలె బెజవాడ' యని వచించియున్నాడు. కాని యప్పుడు గజపతిపక్షమున నా పట్టణము నెవ్వరు పాలించుచుండిరో యెట్లది రాయలకు హస్తగతమాయెనో తెలియదు; ఎట్లు స్వాధీనమైననేమి? తరువాతి కళింగయుద్ధ యాత్రయందు విజయనగర సేనలకు జాల ననుకూలమైన సెంకియాయెను.

కొండపల్లె.

ఇదియొక బలిష్ఠమైన గిరిదుర్గము. గజపతి సామ్రాజ్యములోని ముఖ్యమైన ఆయపట్టు స్థానములలో నిది యొక్కటి. తెలంగాణమునకు బోరు తలుపు; అది హస్తగతమైన తెలింగాణమును జయించుట బహు సులభము. ఈ విషయమును జక్కగ గుర్తించినవాడగుటచేత ప్రతాపరుద్రగజపతి దాని సంరక్షణకు దగిన యేర్పాటులను గావించెను. ప్రహరేశ్వరపాత్రుడు మున్నగు పెక్కం డ్రుత్కలక్షత్రియుల నచట గాపుంచెను. శత్రుజన భయంకరములైన మారణయంత్రముల నచట నెలకొల్పెను. దుర్గగ్రహణమున నేర్పులైన రాయసేనాధిపతులు జంకుదురా? ఉదయాద్రి కొండవీడులకు మించినదా కొండపల్లె? ముట్టడి ప్రారంభమై కొంతకాలము నడచినది; కృష్ణరాయలే స్వయముగ ముట్టడి కార్యములను నిర్వహించుచుండెను. దాదాపు రెండునెలలు గడచినవి. అంతట ప్రతాపరుద్రగజపతి తన దుర్గములను రాజ్యమును సంరక్షించుటకొఱకు 1200 యేనుగులు 20000 గుఱ్ఱములు 500000 కాల్బలమునుగల ప్రచండ సైన్యముతో కృష్ణరాయలను దలుముకొట్టి ముట్టడిని లేపవలయునను నుద్దేశముతో వచ్చెను. అతడు తెలంగాణ ప్రాంతమునందెచ్చుటనో కృష్ణను దాటివచ్చి నదీ దక్షిణతీరమున రాయలసైన్యమునకు బిఱుదున విడిసి, వెనుకటినుండి తాకుటకు ప్రయత్నము సేయ దొడగెను. యుద్ధదృష్టిని చూచిన ప్రతాపరుద్రగజపతి యొక్క యెత్తుగడ ప్రశంసనీయమైనదే. రాయసైన్య

21. ARE 266 of 1897 (EI. VI pp 17-22)

22. ARE, 18 of 1915, Part I Para 16.

23. TTDI. III. No 76.

24 ARE 64 of 1915, LR. 15 pp 431-33.

మును వారి మూల పీఠస్థానమునుండి వేర్పఱచి వస్తు సామగ్రిని వారి కందనీయకుండ ఇడుములపాలుజేసి వెనుకనుండి తాను గలిపిన మూఁకలనుండి కోటలోని జాణ్యము పైబడిన వారిని నాశముసేయుట సులభమని తలచెను; కాని కృష్ణరాయలయుద్ధ కౌశల్యము నతడు గణుతిసేదాయె. ప్రతాపరుద్రుని ప్రయత్నములు రాయలకెఱుక పడగనె శత్రువును నదిని దాటిరానిచ్చుట క్షేమకరము గాదని రెంచి స్వయముగ తానే నది నుత్తరించి యచటనె మార్కొనుటమేలని యాతడు నిశ్చయించెను. కావున కోటలోనివారిని వెలుపలికి పాఱిపోనీయక బలిష్ఠమైనదళమును కోటచుట్టును గాపుంచి, తక్కినదండును వెంటబెట్టుకొని నాలుగు లీగులదూరము కూచిచేసి కృష్ణరొడ్డునకువచ్చి చేరెను. నది కావలిగట్టున విడిసియుండిన ఒడ్డెదండును జూచి యచ్చటనె యాగి ప్రతాపరుద్రగజపతి కిట్లు సందేశమంపెను : 'మీరు నామీద యుద్ధకార్యమునకుప నిశ్చయించిన నేను నదీతీరమునుండి రెండు లీగులదూరము వెనుకకు జరిగిపోయెదను; మీరు నిరాటంకముగ నదిని దాటిరావచ్చును; మీరు దాటిన వెంటనె యుద్ధముసేయుదము.' ఈ సందేశమునకు గజపతి ప్రత్యుత్తరమీయక యుద్ధప్రయత్నములు సేయగడగెను. దానిని పొడగని కృష్ణరాయలు దనయావత్తు దళములతోడను ఏనుగులతోడను నదిని దాట నారంభించెను. రాయలదండు నదిని దాటునపుడు శత్రువులతో సంఘర్షణగలిగి ఘోరపోరాటము వడచెను; ఇరుపక్షములను అనేకులు మడిసిరి. శత్రులను సరకుసేయక కృష్ణరాయలు నది నుత్తరించి, యావలి గట్టుజేరి మహాపరాక్రమముతో గజపతిని పోరనిర్జించెను; గజపతిరాయల ప్రతాపమున కోర్వజాలక పలాయితుడాయెను; అతని సుత్తములను ఏనుగులను రాయలకు హస్తగతమైనవి.[25] ప్రతాపరుద్ర గజపతినోడించి పాఱదోలి కృష్ణదేవరాయలు మరల కొండపల్లెను జేరి తన శక్తి సామర్థ్యములను వినియోగపఱచి కోటను స్వాధీనము జేసికొనెను. దుర్గాధ్యక్షుడైన ప్రహరేశ్వరపాత్రుడు (ప్రహరరాజు శిరశ్చంద్రమహాపాత్రుడు)ను నతని సహోదరులైన బోడజన మహాపాత్రుడును బిజిలిఖానుడును జీవగ్రాహముగ పట్టుకొనబడిరి[26].

తెలంగాణ దుర్గములు :

కొండపల్లెను జయించినపిమ్మట కృష్ణరాయలు తెలంగాణముపై దండువిడలెను. తీరాంధ్రదేశమువలె తెలంగాణమును గజపతుల యేలుబడి క్రిందనుండెను ; క్రీ. శ 1484 ప్రాంతమున పురుషోత్తమ గజపతి మహమ్మదీయులను బాలద్రోలి కొండవీటి నాక్రమించినప్పుడు కొన్నిటిని సాధించెను ; క్రీ. శ. 1500 వ సంవత్సరమున ప్రతాపరుద్ర గజపతి దక్షిణ దిగ్విజయమునకు బయలువెడలినప్పుడు తెలంగాణమున జాల భాగమును జయించినట్లున్నది. ఈ విజయయాత్రయందు భోగివంశజుడును మానభూపాలుని పుత్రుడునునగు చిత్తంబులేక సిత్తపఖాను డను నతడు ప్రతాపరుద్రునికి సహాయపడినట్లు తోచుచున్నది. ఏలన నితడు క్రీ. శ. 1504 వ సంవత్సరమున వ్రాయించి వోరుగంటి కోటయందు నిల్పిన శిలాశాసనమందు తాను మహమ్మదీయులను అనగా బహమనీ సుల్తానును జయించి వోరుగంటిని సాధించితినని చెప్పుకొనియున్నాడు.[27] ఇతని యధికారముక్రింద కంభముమెట్టు రాజాద్రి మున్నగు పెక్కు దుర్గములుండెను; మఱియు గొండవీటిసీమకు జెల్లుచుండిన బెల్లముకొండపైతము ఇతని ఏలుబడి క్రింద నుండెనని మహమ్మదీయ చరిత్రలవలన దెలియుచున్నది.[28] చిత్తాంబుఖానుని కుటుంబముయొక్క పూర్వచరిత్ర తెలియదు. అతని పెద్దలు నామనిశానులు లేనివారు. స్వశక్తి సామర్థ్యములవల్ల నే యాతడు ప్రఖ్యాతుడాయెను; కావున బహమనీ సుల్తానుల బలము నతడన్యసహాయము లేక ప్రతిఘటించి రాజాద్రి వోరుగల్లు మొదలగు దుర్గములను సాధింపజాలెననుట యంత విశ్వసపాత్రముగ గనప

---

25. ఈ యుద్ధము కొండవీటికడ జరిగెనని మూర్తిరాజు వ్రాసియున్నాడు ; కాని ఇది పొరపాటనియు వాస్తవముగ జరిగిన స్థలము కొండపల్లె పరిసరములందని ఇంతకుముందు సూచించియున్నాను. (*See N. 15*) ఆ విషయము నిచట మరల జర్చింపవలసిన యవసరములేదు.

26. *TTDI III. 80.*

27. *Memoirs of the Hyderabad Archaeological Department, No. 9.*

28. *Briggs Ferishta, III, p 360.*

ట్టేదు. అతడు గజపతికి సామంతుడై యుండవచ్చును. కాదేని యతని మైత్రిని సంపాదించి తన్మూలమున బహమనీ సుల్తానుల యధికారము దొలఁగద్రోసి యోరుగల్లు మున్నగు స్థలములను సంపాదించియుండును.

ఈ కారణమున కృష్ణరాయలు కొండపల్లిని సాధించిన వెనుక కళింగరాజ్యముమీద ముందు సాగిపోవక పశ్చిమముగ తెలింగాణ భూములవంక తన సైన్యములను ద్రిప్పెను. పార్శ్వమున నున్న ప్రబలదుర్గములు గజపతి యాధీనమున నుండ, ముందుకు నడచుట క్షేమకరము గాదని యతడెంచెను. కృష్ణరాయలు జయించిన తెలింగాణదుర్గము లతని శాసనములందును, సమకాలికాంధ్ర వాఙ్మయమునను పేర్కొనబడియున్నవి. 'అనంతగిరి, ఉండ్రుగొండ, అరువపల్లి, జల్లిపల్లి, కందికొండ, కప్పలువాయి, నల్లగొండ, కంభంమెట్టు, కనకగిరి, శంకరగిరి ఇవి మొదలైన తెలింగాణ్య దుర్గాలు ఏకధాటిని కైకొనినట్లు శాసనములు దెల్పుచున్నవి[29]. ఇవిగాక 'దేవరకొండ యుద్వృత్తి భంగముజేసె'నని ముక్కుతిమ్మన్నగారు చెప్పుచున్నారు[30]. అనుమకొండ కైఫీయతులో ఓరంగల్లు దుర్గమునుండి తురుష్కులను పాఱఁదోలినట్లు చెప్పియున్నది[31]. ఇది సంశయాస్పదమే కాని యసంగతము కాదు. ఈ దుర్గము లన్నియు నిప్పటి హైదరాబాదు రాజ్యములోని మహబూబునగరు నల్లగొండ వరంగల్లు జిల్లాలయందున్నవి. వీనిని పాలించుచుండిన శత్రు లెవ్వరో యవి రాయల కెట్లు వశపడెనో తెలుపు నాధారము లెవ్వియు లేవు; కాని కంభముమెట్టును ఓరుగల్లును సితాపుఖానుని రాజ్యమందలి ముఖ్యస్థానములు. మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు చెప్పునట్లు బెల్లంకొండ దుర్గము నతనిదె యగుచేని యతనికి రాయలతోడ కొండవీటి దండయాత్రయందె ఘర్షణ కలిగియుండవలయును. అతని యునికిపట్టైన కంభముమెట్టును రాయలు గొనవచ్చినప్పు డతడు రాయల నెదుర్కొని యుండుననిమనము దృఢముగ జెప్పవచ్చును; కాని యప్పటి శాసనములందుగాని వాఙ్మయమునగాని సితాపఖానుడు రాయలను ఢీకొన్న ట్లెచ్చటను లేదు. రాయవాచకమునను కృష్ణరాయవిజయమునను చితాపఖానుడు కొండభూమియందు కనుమలలో నెచ్చటనో సింహాచలమునకుబోవు మార్గమున విజయనగర సైన్యమున నడ్డగించి పరాభూతుడాయెనని చెప్పియున్నది.

"అందుండి గజపతి రాజ్యానకై నడవగా అప్పాజీ రాయలవారితో మూడు తెగల తురకల రాజ్యమంతా కబోలం చేశి వారి దుర్గాలున్న స్థలాలున్న కట్టుకొని అహమదానగరం అనిద్యాలు విత్తింఛి గజపతివారి గిరిదుర్గం జలదుర్గం స్థలదుర్గం వనదుర్గం యివి అన్నియు ఆక్రమించినట్లాయను. ముందర కదలి పొయ్యేది కార్యం గాదు. కనుమలు దాటి పోవలెను. కనుమలలో నున్న గజపతి తెగవారు సామాగ్రీ రానియ్యరు' అని మంత్రాలోచనగా విన్నపం చేశినందుకు ఆ విశేదం రాయవారి చిత్తాన వుంచ్చుక ముందర కదలి పోవలెనని దృష్టిని యెదురు లేదని యెంచ్చి అప్పాజీగారు విన్నపం చేశినందుకు అవు గాములు ఉత్తరవియ్యక కదలిపోగా,

గజపతివారి కనుమల నడుమ పొయ్యేటప్పుడు చితాపుఖాను అనేవాడు అరవై వేల శింగ్గాణి రౌతులతోడెట్టు కనుమమూగజామున పొయ్యే రౌతు (రాయ ?) రాణువమీద చిత్తవానగురిశిన రీతి అమ్ముల గురియించ్చగా అంమ్ములనుండి తప్పించ్చుకొనువారున్ను ఆ యంమ్ముల యెదురై నిలిచినవారున్ను ముంద్దువెనుక తెలియక నిలిచినవారున్ను ఆడాడ దిగ్భ్రమపడి వున్నవారున్ను యీ రీతిన వుండ్డగా చితాపుఖానునికి యెదురు లేదు గనుక జగడం కాయగా,

ఆ సమయాన కర్నాటకం కైజీతం రౌతులు చితాపుఖానునికి పెడతలపోట్లుగా యిరు పార్శ్వాల కనుమలపాశవున నెక్కి చితాపుఖానుని వెనక దిక్కులకైవచ్చి శింగ్గాణుల చేతనున్ను ఖడ్గముల చేతనున్ను బరిజీల చేతనున్ను వేటాడు తునకలుగా నరకగా చితాపుఖానుని తెగలకు కనుమలలో నిలువ కూడక విరిగిపారగా వెంబ్బడించ్చి తరుముకపోయి వారిని దుర్గం చొరనీలి తిరుగా వచ్చిరి. గనక అప్పుడు చిత్తా పుఖానుని తెగలో యిరువై మూడు వేల స్తోమమున్ను నాల్గు వేలసుగ్రములున్ను వఖతా వున్నె మడిసి అటులితర్క్యాలె సమదశేం అద్యంతమున్న

29. *TTDI. III. 80.*

80. పారి. 1 : 23.

31. *Further Soveres II No. 124.*

ముందర కదలిపోయిరి. గనుక ఆ కనుమల్లో ముప్పై వేల స్తోమాన్ని కాల్బలం వుంచ్చి అవతల గజపతివారి సీమాద్యంతం నిపాతం చేసుకపోయి"32.

సింహాద్రి:

ఇందువలన కృష్ణరాయలకు తెలంగాణ్యము నుండి తీరదేశమునకు పోవుమార్గమందు చిత్తాపఖానునితో యుద్ధము సంఘటిల్లెనని తెలియుచున్నది. శత్రురాజ్యములోని కింకను చొచ్చుకొనిపోవలదనియు నది క్షేమకరము గాదనియు వారించు తిమ్మరుసుమంత్రిసలహా నంగీకరింపక ముందు సాగినందుకు ప్రథమప్రతిఫలమిది; కాని సామాన్యదండనాయకుల కది దుర్లంఘ్యమే కాని యసాధారణ మేధాసంపదగల కృష్ణరాయల కది యాపజాలకపోయెను. చిత్తాపఖాను కనుమమార్గము నరికట్టిన రాయలు నిజసైనికులను కొండ నెక్కించి యతని పృష్ఠమునుండి మార్గము చేసి మార్గమును నిర్విఘ్నము గావించెను. ఈ కనుమమార్గమె గాబోలు నల్లసాని పెద్దనగారు పేర్కొన్న 'జమ్మిలోయ.' అట్లేని, 'జమ్మిలోయబడి వేగి దహించె'నని పెద్దనగారు చెప్పియుండుటచేత నది తెలింగాణమునుండి వేంగిదేశమునకు ననగా కృష్ణాగోదావరుల మధ్యతీరదేశమునకు పోవుదారిలో నుండెనని యనుకొనవలసియున్నది. శాసనములందును, న్యూనిజు చరిత్రయందును, మరికొన్ని సమకాలిక రచనలయందును, రాయవాచక కృష్ణరాయవిజయములందును తెలింగాణ దుర్గములను సాధించిన పిమ్మట కృష్ణరాయలు సూటిగ సింహాచలముపై నడచినట్లు చెప్పియున్నది; కాని కృష్ణరాయలు శకాబ్దము 1438 ధాతుచైత్ర బ. 12. వడ్డివారమునాడు సింహాచలమున నిల్పిన రెండు శిలాశాసనములందును 'ఉదయగిరి కొండవీడు కొండపల్లి రాజమహేంద్రావరం మొదలైన దుర్గాలు సాధించి సింహాద్రికి విచ్చేసి' యని చెప్పియున్నది33. ఇందువలన కృష్ణరాయలు సింహాద్రికి విచ్చేయుటకుముందు రాజమహేంద్రవరమును జయించెనని తెల్లమగుచున్నది. రాజమహేంద్రవరము వేంగిదేశమునకు రాజధాని. కావున సింహాద్రికి విచ్చేయుటకుముందు కృష్ణరాయలు వేంగిదేశమును జయించుటయే కాక యాముక్తమాల్యద మనుచరిత్రల పీఠికయందు చెప్పినట్లు 'కోనవీటిట్టేర్చి కొట్టాన దగిలెను.

అవల పొట్నూరి సింహాద్రిని జేరెను. తరువాతి వృత్తాంతమును న్యూనిజిట్లు వివరించియున్నాడు: ప్రతాపరుద్రగజపతి వెనుకకు రాదని కృష్ణరాయలచట నాలుమాసము లాగెను. 'నేను యుద్ధరంగమున నీరాకను నిరీక్షించుచున్నాను' అని సందేశము నంపెను; కాని యతడు రాడాయె. ఆ పట్టణమున రాయలు పెక్కు ధర్మకార్యముల నొనర్చెను; దేవాలయములకు దానము జేసెను; ఒక గొప్ప దేవాలయమును నిర్మించి దాని కధికముగు నరుంబడివచ్చు నేర్పాటులను గావించెను; దానిపైని క్రింది యర్థముగల శాసనమును జెక్కించెను. 'ఒకవేళ నీ యక్షరములు మాసిపోయిన పిమ్మట ఒడ్డెరాజు విజయనగర భూపాలునితో సమరమునకు వచ్చునేమో. ఈ యక్షరముల నొడ్డెరాజు తుడిపించెనేని విజయనగర భూమీశ్వరుని గుఱ్ఱములకు లాడములగొట్టు కమ్మరుల కతని భార్య యీబడును34.' ఈ జయస్తంభ స్థాపనను సమకాలికుల కవులు ప్రశంసించియున్నారు; కాని దీని నాది శాసనతాత్పర్యమును పెద్దనగారును కృష్ణరాయలును వేఱువిధముగ వక్కాణించియున్నారు.35

'అభిరతి కృష్ణరాయ విజ
యాంకము లీవు లిఖించి తాళస
న్నిభముగ బొట్టనూరికడ
నిల్పిన కంబము సింహభూధర
ప్రభుతిరునాళ్లకుం దిగు సు
రప్రకరంబు కళింగ మేదినీ
విభు నపకీర్తికజ్జలము
వేమఱు పెట్టి పఠించు నిచ్చలున్.'

ఇది న్యూనిజు చెప్పినదానికంటె గడు సత్యముగ నున్నది. రాయ లచట నిర్మించిన దేవాలయమును దానితో గూడ నతడచట నిల్పిన జయస్తంభమును రూపు చెడిపోవుటచేత వాస్తవమైన శాసనవార్త యేదియో నిర్ణయించుటకు వీలులేకున్నది.

32. రాయ 93-5, కృష్ణ. విజ 3 : 70-73.

33. *SII. VI Nos. 694, and 696.*

34. *Nuniz, Forgotten Empire, p. 318.*

35. *Further Sources II Nos 116.* (*a*), (*e*), మను. 1 : 39 ; ఆముక్త 1 : 40.

కటకము:

సింహాద్రియందు జయస్తంభమునునిల్పి కృష్ణరాయలు విజయనగరమునకు మరలిపోయెను; మార్గమున రాజమహేంద్రవరమును దాగి యతడును దేవేరులు చిన్నాదేవియు తిరుమలదేవియు మహాదానములను జేసిరి.36 శా. శ. 1438 ధాతు ఆషాఢ బ. 15 అమావాస్య, కటక సంక్రాంతి పుణ్యకాలమున కృష్ణవేణీతీరమున కృష్ణరాయలు గజపతిమీద దండయాత్ర చేసి జయస్తంభము నెత్తించి వచ్చునప్పుడు అతని దండనాయకులలో నొకడగు కుమార ధనంజయుడొక యగ్రహారమును బ్రాహ్మణులకు దానము జేసెను.37 కావున నప్పుడు కృష్ణరాయలు బెజవాడయందో తత్పరిసరములందో విడిసియుండెనని మనము నిశ్చయముగ జెప్పవచ్చును. ఆ సంవత్సరపు పుష్య శుద్ధ 10 శుక్రవారమునాడు విజయనగరమునుండి తిరుమలకు విచ్చేసియుండుటవలన ధాతు ఆషాఢ బ. 15 అమావాస్యకును పుష్య శుద్ధ 10 కి మధ్య నొకనాడతడు విజయనగరమునకు జేరియుండును. మరల దాదాపు ఒక సంవత్సరకాలము దక్షిణరాజ్యములందు సంచరించుచుండినట్లున్నది. చిదంబర దేవస్థాన గోపురముపై జెక్కియుండు నొక శిలాశాసనమున నతడు సింహాద్రికడ జయస్తంభము నెత్తించి పొన్నంబలము (చిదంబరము)నకు వచ్చినట్లు చెప్పియున్నది.38 కాని మరుసటియేడ నతడు మరల కళింగమునకు బయలు వెడలెను. అప్పుడు కృష్ణాతీరమున బెజవాడలో మల్లికార్జునస్వామిసన్నిధిని శా. శ 1440 బహుధాన్య వైశాఖ శుద్ధ 15 చంద్రగ్రహణకాలమున కృష్ణరాయలు అల్లసాని పెద్దనగారికి కోకటగ్రామము నగ్రహారీకరించి దానముజేసెను.39 కృష్ణరాయలు శా. శ 1438 ధాతు వైశాఖమునుండి శా. శ 1440 బహుధాన్య వైశాఖమువఱకును మధ్య దాదాపు రెండేండ్లకాలము సైన్యముతోగూడ నుండక స్వరాజ్యమున సంచరించుచుండెనను, కళింగమున యుద్ధ మాగలేదు. అతనిసేనాధిపతులీ మధ్యకాలమున గజపతి రాజ్యముపైని ఎడతెఱపిలేక దండయాత్ర సేయుచుండిరి. శా. శ. 1438 ధాతు ఫాల్గుణ బ. 5 బుధవారము నాటికే రాయరాణువ కటకమువఱకు కూచిచేసియుండెనని తిప్పరసయ్యకుమారుడు లక్ష్మీకాంతరసయ్య వ్రాయించిన కొష్ఠూరు శాసనమువల్లవిదితమగుచున్నది40. ఈ ధాటియందే మనుచరిత్ర, అముక్తమాల్యద పీఠికలందు జెప్పినరీతిని, ఒడ్డాదిని మసిరొమసర్చి మాడెములు గాల్చినది.41: ఒడ్డాది ప్రస్తుత విశాఖపట్టణమునందలి వీరవల్లి తాలూకాలో నున్నది. ఒడ్డాది మత్స్యవంశ క్షత్రియులకు రాజధాని. కృష్ణరాయల దండయాత్ర యప్పుడచట నెవ్వరు రాజ్యము సేయుచుండిరో తెలియదు. 'రాయరాపుతెగండ రాచయేనుగు వచ్చి' జేరాడిన యారట్ల కోటయు నీ ప్రాంతములోనిదే. మాడెములు బహువచనమున నుండుట గమనింపదగినయంశము. వాని సంఖ్య యేడు. శ్రీనాథకవి వర్ణించిన సప్తమాడియము లిఖిలిగంజాము మండలమున తూర్పుకనుమల పాదువునగల పర్వత ప్రదేశమున వెలసిన యేడు చిన్నరాజ్యములకు పూర్వమీ నామము చెల్లుచుండినది. కావున కృష్ణరాయల సైన్యము గంజాము మండలముదనుక త్రొక్కి చూచి గజపతిరాజ్యముయొక్క హృదయమును భేదించుకొని పోయినది. ఈ సందర్భముననె రాయసము కొండమరసయ్య శ్రీకూర్మమున జయస్తంభము నిల్పినది42; కటకమును గాల్చినదికూడ నిప్పుడే కాబోలు.

కాని ఈ దండయాత్రలో కళింగయుద్ధము తుదముట్టలేదు; బహుధాన్య వైశాఖ శుద్ధ 15 చంద్రగ్రహణకాలమున కృష్ణరాయలు బెజవాడకు వచ్చెనని పైజెప్పియున్నదికదా. మఱియు నాముక్తమాల్యదపీఠికయందు 'మున్నుగళింగదేశవిజిగీషామనీషం దండెత్తిపోయి విజయవాటింగొన్ని వాసరంబులుండి శ్రీకాకుళనికేతనుండగు నాంధ్రమధుమథను సేవింపబోయి హరివాసరోపవాసం బచ్చట గావింప నప్పుణ్యరాత్రి చతుర్థయామంబున' యనియున్నది43. ఈ హరివాసరము శా. శ. 1440 బహు

36. *Nuniz, Forgotten Empire, p 319, TTDI. III. 80.*

37. *EC. V. Hn 13.*

38. *378 of 1913, ARE, 1914 part II, Para 30.*

39. *LR. X. The Kaifiyat of Kokatam.*

40. *894 of 1922.*

41. మను ౧ : ౩౯ అముక్త. ౧ : ౪౦.

42. *SII. IX, Part II. 507.*

43. అముక్త 1: 11.

ధాన్య ఫాల్గుణ శుద్ధ 11 శుక్రవారమని యచట కృష్ణరాయలు చెక్కించిన శిలాశాసనమువల్ల దెలియుచున్నది[44]. కావున అప్పటివఱకును (శా. శ. 1440 బహుధాన్య ఫాల్గుణశుద్ధ 11 వఱకు) కళింగయుద్ధము సమాప్తము గాలేదు. కృష్ణరాయ లింకను కళింగదేశ విజిగీషామనీషం దండెత్తిపోవుచునే యుండెను. ఈ ధాటియందు నడచిన యుద్ధవృత్తాంత మెచ్చటను వర్ణింపబడియుండలేదు. బండారు లక్ష్మీనారాయణ మాత్రము సింహాద్రిని జయస్తంభమును నిల్పిన పిమ్మట.

సోఽయం కృష్ణ నృపేశ్వరో గజపతిం
జిత్వా తదీయాం శ్రియా
సాకం తస్య సుతా ముదూహ్య,'

అని చెప్పియున్నాడు; కాని ఆ యుద్ధము కొండపరసు లక్ష్మీకాంతరావులదాడికి చెల్లవచ్చును. రాయవాచకమున కృష్ణరాయల కడపటి దండయాత్ర విపులముగ వర్ణింపబడియున్నది.

సింహాద్రినుండి ముప్పది యామడలదూరము కూచిచేసి పోయి కటకమునకు నాలుగు క్రోశములలో వచ్చి పాళెముడిగెను[45]. గజపతి ప్రతాప రుద్రునికి తహ తహ పుట్టినది. కటకమును విడిచిపోవుట కాతని కిష్టములేదు. ఎట్లయినను కృష్ణరాయలను బొంగోలి దానిని సంరక్షించుట యుక్తము, కావున తన రాజ్యమూలస్తంభప్రాయులైన షోడశ మహాపాత్రులను సముఖమునకు రప్పించి రాజధానిని శత్రుహస్తగతము గానీయక కాపాడవలసిన భారము వారిపైనున్నదని తెల్పి వారి సలహో నడిగెను. అందుకు వారు కృష్ణరాయ'లాయు'లనియు తాము 'స్థాయు' లనియు, 'నట్టిపట్ల యెదురు యెంచ్చక లోతు యెరుగరు గనక లోజొచ్చివచ్చినారు. మంత్రాలోచన మీద వచ్చిన కార్యంగాదు, హోసినాకమీద కార్యం, గనక వారికే ముప్పు మన కార్యం జయమౌను'; 'మన సీమప్రజలకు వారలపింగలోలి స్థలాలు న్ను నిలుపవలెనన్న ఉత్సాహ పుష్టి గనక ఇట్టి పట్ల మనం కనుపించుకొంటేను కర్ణాటకం వారు నిలువలేక తమసీమకు పొయ్యేమని బోదురు' అని వారు బదులుచెప్పిరి. ప్రతాపరుద్ర గజపతి సంతసించి వారికి 'వక్కలాకు లిప్పించి' మరునటి యుదయమున విజయనగర స్కంధావారముపై బడుటకు నిశ్చయముజేసి వారిని వారివారి విడిదలకంపెను.

అప్పటికి సూర్యు డస్తంగతుడాయెను; కాని గజపతి యాస్థానమందుండిన కర్ణాటకం వారి స్థానాపతి కమలనాభయ్య పై విషయమునంతటిని 'సత్కృచ్ఛము'గా కాకితము వ్రాయించి ముద్రబడిజేసి గోప్యముగా రాయలవారి అంతఃపురాన వున్నప్పటికిన్ని ఆయన చేతనే కాకితములు యిమ్మని చెప్పి' అంపెను. ఆ కాకితము చదువగనే రాయలకు కళవళము గలిగినది. తాను 'యాయు'వే, 'స్థాయు' లతో పోరాట సుకరము గాదు. షోడశ మహాపాత్రులేకనె గజపతిసీమప్రజల కగ్గికి వాయువువలె తోడ్పడిన, దనజయముమాట నటుండనిచ్చి సైన్యముతో గూడ క్షేమముగ మరలిపోగల్గుటగూడ సంశయాస్పదమే. 'కార్యం విపరీతమ్'నని గుర్తెరిగి 'తల్చిబ్బాయను'. సైన్యము స్థితి నారయుటకు కృష్ణరాయలు 'కీలిటి కొలువై విచ్చేసినట్టుగా నడిపించ్చి

---

44 సూ. లక్ష్మణరాయవ్యాసావళి పుటలు 33–34.

స్వస్తి శ్రీ విజయాభ్యుదయ శాలివాహన శక వర్షంబులు 1440 అగు నేటి శుద్ధ 11 శుక్రవారం శ్రీకాకుళపు తెలుగురాయలకు శ్రీ మన్మహారాజాధిరాజ పరమేశ్వర శ్రీ వీరప్రతాప శ్రీ కృష్ణదేవ మహారాయలుంగారు దణ్డం సమర్పించి యిచ్చిన ధర్మశాసనం॥ స్వామికి కుంభసంక్రమణ పుణ్యకాలమందు సందర్శించి...ఇత్యాది.

45. కటకము రాయవాచకమున పేర్కొనబడియుండలేదు; కాని 'పొట్నూరి సింహాద్రివద్ద శిబిరం దిగినారు. యిక్కడికి నాలుగుక్రోశముల మేర వచ్చి వున్నారు.' ఎక్కడికి? పట్టంసమీపానకు వచ్చినారు.' ఆ పట్టం గజపతి రాజ్యములో మొదటి స్థలం' (పుట 97). 'అనింన్ని విచారించుకోక ముప్పైయామడదూరం గజపతిసీమలో జొచ్చి మొదటిస్థలంవద్ద దిగినందువల్ల వారికి అలోచనబుట్టి యింత్తకార్యాలకు తెగవేసినారు.' (పుటలు 101-102). సింహాద్రికి ముప్పదియామడలదూరమున నుండిన రాజ్యమున మొదటిస్థలము పట్టము కటకము గావలయునుగాని యన్యము గాజాల్లదు.

నగరకోనవగా పాళ్యాలు' మూదుచువచ్చిరి. గజపతి వారు మరుసటి ఉదయమున దనుస్కంధావారముపై నెత్తిరాగలరను వార్త యెట్లో పొక్కినది. 'పాళ్యములో ఆడా ఒక గలిబిలి' యాయెను. 'మూకలు గుమి గూడి గుసగుసలుగా మాట్లాడ దొడగిరి; 'కొందరికి భయోత్పాతముగా తోచినది. 'ఉదయమైతే గజపతివారి పాళ్యం మనపాళ్యంమీద పడుతారున్నారనిన్ని ఆరీతే అయితే కర్నాటకంవారి బలం నిలువ దనిన్ని రాయలవారు అప్పాజీమాటలు వినక లోజొచ్చి వచ్చినందువల్ల అపాయం వచ్చెననిన్ని యిందుకు యిప్పుడైనా అప్పాజీ చెప్పినట్టువింటే ఆయన అపాయానకుతగ్గ ఉపాయం చింతించగలడనిన్ని అక్కడెక్కడ పిన్నలు పెద్దలు రౌతులు గాలువవారు ఆ సకలమున్ను ఉత్సాహమున్నలై ఆడుకొనే మాటలున్న వార్లు భీతి జెందినవార్లునున్న చూచినవారై రాయలవారు అప్పాజీ గుడారమునకు పోయినారు.' అదిరాత్రివేళ. రాయలకవును ఒంటరిగ మంత్రి గుడారమునకు వచ్చుట అరుదు. ఆయన అట్లు వచ్చుటను జూచి ఆశ్చర్యపడినాడు అప్పాజి. తనయొద్ద వారలను వారి వారి గుడారములకు అంపి రాయలవారిని విచ్చేసి కూర్చుండవలయునని మనవిచేసి అడిగెను, 'పిలువనంపిస్తే నేను వచ్చి విన్నపం చాయనా? ఏకదేశాన విచ్చేశేటంత కార్యం యేమొచ్చింది?' అని. రాయలవారు 'ఏకదేశాన రాతగ్గ కార్యం గనక వస్తిమి' అని బగులు చెప్పి కమలనాథయ్య పంపిన కాగితమును అప్పాజి చేతి కిచ్చెను. జాబును చదువుకొన్నాడు అప్పాజి. కొంతసేపు వితర్కించి దానమువలన శత్రువులలో భేదము పుట్టించి కార్యము సాధింపవచ్చును. రాయలదేవుడు యెంత ధనమునైనను వెచ్చపెట్టుటకు వెనుదీయక యనుజ్ఞయిచ్చిన కార్యము జయప్రదమగునని విన్నవించెను. రాయలవారు 'యింతకు వచ్చిన ప్రయత్నములకు నిలుచునా?' అని చెప్పి వలసినంత ధనమును వెచ్చపెట్ట సెలవిచ్చి తన గుడారమునకు వెడలిపోయెను.

అంతట తిమ్మరుసు మంత్రులను అవసరికులను వ్రాయసమువారిని పిల్పించి పదునార్గురు పాత్రులకును పదునారులక్షలు వారు కోరినంత ధనము నంపుచున్నామనియు, వారు చెప్పినట్లు గజపతిని రాయలకు బట్టియీవలసినదని వ్రాసి యమూల్యమైన రత్నాభరణములు పదునారు పెట్టెలయందిడి వానిని నమ్మిన భటులచే పట్టణములోని కంపెను. తరువాత విజయనగరస్కంధావారమున నుండిన గజపతివారి స్థానాపతి సుబుద్ధి తన ప్రభువును హెచ్చరించుచు, షోడశమహాపాత్రుల 'మాట వినక మీకు కార్యముఖానకు వస్తావున్నారు, గనక కర్నాటకం పాళ్యానుండి మన పాళ్యానకు వచ్చే మార్గాన అప్తులయినవాళ్లనుంచి నియోగ్యులున్న పెట్టెలున్న సముఖానకు తెప్పించుక జాగ్రత్తగా నివర్తనమైతేను అందుకు తగిన ఆలోచన కవేదని వ్రాసి' అంపెను. ప్రతాపరుద్రగజపతి తన స్థానాపతి వ్రాసిపంపిన కాకితము జూచుకొని యాతీరున నె మార్గమున కాపుంచి షోడశమహాపాత్రులకు తిమ్మరసు పంపిన నియోగ్యులను వారికి తెచ్చుకొనిపోవుచుండిన పెట్టెలతో గూడ పట్టుకొని పెట్టెలను తెరిపించి యందుండిన నగలను రాయలపేరట తిమ్మరసయ్యవారికి వ్రాసిన లేఖలను గాంచి వారు తనయెడ ద్రోహము దలపెట్టినారని యెంచి 'పదారు నియోగ్యులనున్ను పట్టం విడిచి యేకదేశాన అశ్వలవీడులోలి గజపతివారు యేదెని మిది అనుపహాషవు ఉత్తరంగా పారిపోయిరి. మరుసటి ఉదయమున షోడశ మహాపాత్రులు యుద్ధమునకు సంసిద్ధులై గజపతినగళ్ళకు వచ్చిరి. గజపతి వారి పలాయనమును విని వారు తమ స్వస్థలములకు బోయి చేరిరి. ఈ వృత్తాంతము రాయలవారి కెఱుకపడగనె జయభేరి వేయించి కటకమును ప్రవేశించిరి.[46]

ఇది రాయవాచకమున వర్ణింపబడిన రాయల కటక దండయాత్ర వృత్తాంతముయొక్క సారాంశము. ఇందు అసంగత మేమియు లేదు. రాజపుత్రులతో గూడి తనపై దిరుగుబాటు గావించినయక్బరు రాకుమారుని వారినుండి వేర్పఱచుటకు మొగలాయి చక్రవర్తి యౌరంగజేబు యిట్టి యుక్తినే అవలంబించినాడు; కాని రాయలవాచక వృత్తాంతమును రుజువు చేయగల యన్యసాక్ష్య మెద్దియు గానరాదు; కావున దాని నుపయోగించుకొనునప్పు డీ యంశమును స్మరణయం దుంచుకొనుట మేలు. రాయవాచకమందు కృష్ణరాయలు పైజెప్పినట్లు కటకమును ప్రవేశించిన

46. రాయ. 95–109.

పిమ్మట ప్రతాపరుద్రగజపతి యతనితో సంధి గావించుకొని తన కూతు నతని కిచ్చి యుద్వాహము గావించెనని చెప్పియున్నను పోర్చుగీసు చరిత్రకారు డగు న్యూని జీ విషయము నింకొకవిధముగ వివరించి యున్నాడు.

కృష్ణరాయలు సింహాద్రినుండి విజయనగరమునకు విచ్చేసిన తరువాత 'మొదటిదుర్గమున దనచే బట్టుబడి (గజపతి) రాజకుమారుని47 తన సముఖమునకు రప్పించి, యతడు లఘువుగల పోటరి యనియు, గత్తికటారుల సామున నతడు నేర్పరియనియు, జనశ్రుతిచే దెలియవచ్చుచున్నందున నతని ఖడ్గవిద్యానైపుణ్యమును జూడ వేడుకపడుచుంటి ననియు చెప్పెను. 'ఏలినవారు నన్ను రప్పించితిరి కావున నా శక్త్యనుసారము (నా నేర్పును) జూపెదను' అని యా యువకుడు బదులు చెప్పెను. మఱునటిదినము రాగనే రాయలు అతనిని మరల పిలిపించి, యప్పడు ఖడ్గవిద్యాధికారుడని పేరందిన తన యనుచరులలో నొక్కనితో గూడ పోట్లాడుమని కోరెను. తన యంతస్తుకు దగిన ట్లొక రాజకుమారునితో గాక యొక యధమపురుషుని దనతో పోట్లాడ నియోగించినందులకు గినిసి, 'దైవనిరోధము, రాచపుట్టువు గాని వాని స్పృశించి నా చేతులను మలినపఱచుకొనజాలను' అని రాయలతో నాక్రోశించి చెప్పి యాత్మహత్య గావించుకొనెను. తన కుమారు డెట్లు మృతినందినదియు దెలియగనె యతని తండ్రి సాల్వతినియ (సాళువ తిమ్మయ)కు-కుమారుడు గతించిపోయెగనుక —యేమి ప్రత్యామ్నాయముగొని రాయల చెఱయందుండు తన రాణివాసమును బంధవిముక్తను గావించుకొ తెలుపవలయునని లేఖ వ్రాసెను అంతుకతడు రాయలకతని (గజపతియొక్క) కుమార్తెనిచ్చి వివాహము సేయుట కేర్పాటుగావించిన యెడల రాయ లతని రాణిని చెఱనుండి వదలిపెట్టుటయే గాక యతని రాజ్యమును గైతము అతనికే ఇచ్చివేయగల'డని బదులు వ్రాసెను. అతడు (గజపతి) ఈ సలహా నంగీకరించి తన కుమార్తె వివాహవిషయమును సంప్రతించుటకు రాయబారులను విజయనగరమున కంపెను. కృష్ణరాయలు సంతృప్తి నందెను. ఈవిషయమై యతని అభిప్రాయము దెలియగనె ఒరియ సరిహద్దుకు తన పుత్రిక నతనికడ కంపెను. ఆపెండ్లితో వారిరువురికి (గజపతికిని రాయలకును) సఖ్యము కుదిరినది. కృష్ణరాయలు నది (కృష్ణ) కవ్వలివైపు గ్రామము నాతని కిచ్చివేసి యీవలివైపు భూములను దా నుంచుకొనెను48.

న్యూనిజు గాథ యథార్థమైనదని పయసు సాక్ష్యము వలన ఋజువగుచున్నది. కృష్ణరాయలు [illegible] ఒరిసా దేశపు రాజుతో గయ్యము సేయుచుండె ననియు, నతని రాజ్యమును జొచ్చి పెక్కుపట్టణములను నాశనొనర్చి సాధించి యతని భటుల ననేకులను వారణములను నిర్జించెననియు, నతని పుత్రుని చెఱబట్టి చిరకాలము విజయనగరమున కారాగారమం దుంచగా నతడచటనె మృతినందెననియు, నతనితో సంధిసేసికొని దేశమున శాంతిని నెలకొల్పుట కొఱకు ఒరియా రాజు తన కొమార్తె నొక్కతె నతని కిచ్చెననియు నాతడామెను విజయనగరమున పెండ్లాడి తన ధర్మపత్నిగ గైకొని యున్నాడనియు పయసు వ్రాసియున్నాడు49.

కృష్ణరాయలచే బట్టుబడిన యొరియరాజకుమారుడు వీరభద్ర గజపతియని యింతకుముందే చెప్పియున్నాడను. ఇతని మరణమునుగూర్చి న్యూనిజు ప్రభృతులగు సమకాలిక పోర్చుగీసు చరిత్రరచయితలు వచించుగాథ విశ్వాసపాత్రము గాదని యూహ

---

47. ఇందు 'మొదటి దుర్గమున' అను మాట ప్రమాదజనితము. న్యూనిజు చరిత్రప్రకారము ప్రతాపరుద్ర గజపతి పుత్రుని కృష్ణరాయలు చెఱగొన్నది కొండపల్లె దుర్గమునందు. అతని లెక్క ననుసరించి యది మూడవదుర్గమునుగాని మొదటిది కాజాలదు. రాయలు సాధించిన మొదటిదుర్గము ఉదయగిరి. అచట బంధీగావింపబడినది గజపతి 'అంటో లేక అత్తకులో' (పినతల్లిగాని మేనత్తగాని లేక పినతండ్రిగాని మేనమామగాని) కృష్ణరాయల శాసనములును అప్పటి యాంధ్రవాఙ్మయమును ప్రతాపరుద్ర గజపతి కుమారుడు రాయలచే బట్టుబడినది కొండవీటి దుర్గమందని తెల్పుచున్నవి.

48. Nuniz,
Forgotten Empire, pp 319–20.

49. Paes :
Forgotten Empire p. 247.

లేక పరిశోధకులు కొందఱు నిరసించుచున్నారు. వారి యభిప్రాయమునకు కారణము లేకపోలేదు. విజయనగర చక్రవర్తి యేలుబడి క్రింద నుండిన రాష్ట్రమున వీరభద్రగజపతి శాసనములు మూడు గలవు. వీని మూలమున నతడు కృష్ణరాయలపక్షమున కొన్ని సీమలను బరిపాలించుచున్నట్లు తెలియవచ్చుచున్నది; ఇట్లు తన క్రింద మాండలికుని గావించి గౌరవించిన కృష్ణరాయలు వీరభద్రగజపతి నవమానపఱచి యతని యాత్మహత్య కెంతమాత్రమును కారణభూతుడు కాజాలడని వీరి వాదమందలి సారాంశము50.

చక్కగ విచారించి చూచిన వీరి యాక్షేపణ సదాధారమైనది కాదు. వీరభద్ర గజపతిశాసనము లన్నియు శా. శ. 1437 యువసంవత్సర కార్తికమాస శుక్లపక్షమున వ్రాయించినవి. ఒకటి ద్వాదశినాడును తక్కినవి రెండును పౌర్ణమాస్యనాడును చెక్కించినవి51. అప్పుడు వీరభద్రగజపతి కృష్ణరాయల క్రింద మాండలికుడై సీమల నేలుచుండినది వాస్తవమే; కాని న్యూనిజు చెప్పునది యవ్వలిచరిత్ర—శా. శ 1438 ధాతు చైత్ర బ 12 నాడు రాయలు సింహాద్రియందుండెను 52 శా. శ 1438 ధాతు అషాఢ బ. 15 నాడు తిరిగివచ్చుచు బెజవాడలో మకాము చేసెను.53 అచటి నుండి బయలుదేరి విజయనగరమునకు వచ్చి శా. శ. 1438 ధాతు పుష్య శుద్ధ 10 నాడు తిరుమలకు విచ్చేసెను.54 కావున శా.శ. 1438 ధాతు అషాఢ బ. 15 కును పుష్య శుద్ధ 10 కిని నడుమ నేదో యొకదినమున వరకు విజయనగరమును జేరియుండవలయును. న్యూనిజు చెప్పు వృత్తాంత మనంతర మెప్పుడో జరిగియుండవలయును. కాబట్టి శా. శ. 1438 యువ సంవత్సర కార్తికమాస శుక్లపక్షమున వ్రాయించి నిల్పిన వీరభద్ర గజపతిశాసనములు న్యూనిజు గాథయందలి నిజానిజములను నిశ్చయించుటకు ఆధారము కాజాలవు.

మఱియు వీరభద్రగజపతిని బుద్ధిపూర్వకముగ కృష్ణరాయ లవమానపఱచెనని తలంచ నావశ్యము లేదు. ఖడ్గవిద్యానైపుణ్యము ప్రదర్శనమునం దే దృష్టియుంచి యేకాంగి పోరు మర్యాదలను మనసునకు దెచ్చుకొనక విస్మరించి వీరభద్రునికి పుట్టుకయందు గాకున్నను విద్యావిశారదతయందు సరియుద్దియైన వానితో బోర గోరియుండవచ్చును. పోర మర్యాదలను జక్కగ నెఱిగిన వీరభద్రుడు కావలెనని దన్నవమానపఱచుటకొఱకు కృష్ణరాయలు ఒక యనరు పురుషునితో బోర నాజ్ఞాపించెనని యెంచి యా యవమానమున కోర్వజాలక ఆత్మహత్య గావించుకొని యుండవచ్చును. ఇందలి నిజానిజము లెట్లున్నను వీరభద్రగజపతి యంతటితో పొడగానరాకపోయెను. శాసనములం దెచ్చటను నతనిజాడ గానరాదు. తండ్రికి వారసుడైనను, రాయలతో సంధి గావించుకొన్నపిమ్మట గజపతి రాజ్యపాలన కార్యములకన్యులు దక్షులైరి; శా. శ 1447 ప్రాంతమున గజపతి రాజ్యముపై నెత్తివచ్చిన సుల్తాన్ కులీకుతుబుశాహును ప్రతిఘటించినవాడు ప్రతాపరుద్రుని పుత్రుడు రామచంద్రగజపతిగాని వీరభద్రుడు గాడు. ప్రతాపరుద్రుని యనంతరము గజపతి పట్టమున కభిషిక్తుడైన వాడతని కుమారులలో మఱియొకడగు కలుఅదేవుడుగాని వీరభద్రుడు గాడు. కావున న్యూనిజు పయసులు వ్రాసినట్లు వీరభద్ర గజపతి శా. శ. 1439 ఈశ్వర సంవత్సర ప్రాంతమున విజయనగరమున మృతినందెనని యెంచుట యుక్తము.

కృష్ణరాయల రెండవ కటకదండయాత్రతో కళింగయుద్ధము సమాప్తమైనది. రాయవాచకమున జెప్పినరీతిని సర్వస్వమును గోలుపోయి శరణాగతుడైన నేమి న్యూనిజు వక్కాణించినట్లు పుత్రమరణము వలన జడిసి భార్యయొక్క క్షేమము నపేక్షించిన నేమి ఎట్లైన నేమి గజపతి సంధిని గోరెను. అతడు రెండు షరత్తుల కొడబడిన రాయలు సమాధానపడుట కొప్పుకొనెను. గజపతి తన కూతును రాయల కిచ్చి వివాహము సేయవలయును. మఱియు కృష్ణానదికి దక్షిణమున పూర్వము విజయనగర రాయలకడనుండి గజపతులు జయించి కైకొన్న రాష్ట్రమునంతటిని మరల నిచ్చివేయవలసినది. ఇందులకు ప్రతాపరుద్ర గజపతి సమ్మతించినయెడల కృష్ణ కుత్తరమున కృష్ణ

50. *ASIAR. 1908-19, P. 178, The Yet remembered Ruler of a Long Forgotten Empire, p. 11.*

51. *EC. XI. Dg. 107, XII Pg. 62 ARE 744 of 1917.*

52. *SII. VI.* 694 *and* 696.

53. *EC. V. Hn.* 13

54. *TTDI III.* 80.

రాయలు జయించిన యావద్రాష్ట్రము నతనికి మరల నిచ్చివేయుట కొప్పుకొనెను. ప్రతాపరుద్రగజపతి యీ షరతుల నంగీకరించెను.. అంతట సంధి కుదిరినది. ఇరుపక్షములవారును సమాధానపడిరి. ఇందుకు దార్కాణముగ కృష్ణదేవరాయలు శా. శ. 1441 ప్రమాది సంవత్సర శ్రావణశుద్ధ 13 సోమవారము నాడు 'విజయనగరం సింహాసనారూఢులై సింహాద్రి నాథునికి తమ పేరింటిభోగము నడచేటందుకు ప్రతాపరుద్ర గజపతిమహారాయలచాతను పుచ్చుకొన్న గ్రామాలు కళింగదండపాటలోని గ్రామాలు' రెంటిని దానముజేసెను.55

గజపతి యోటమికి కారణములు :

ఈ యుద్ధమున ప్రతిరణక్షేత్రమునను, ప్రతిముట్టడియందును, గజపతియు నతని బలములును పరాజయమునందుటకు కారణమేద్దియో విచారింతము. సుప్రసిద్ధపరిశోధకులైన రఖల్ దాసు బెనర్జీ గారా సమయమున నొరిస్సా సత్త్వము క్షీణించుటకును ప్రతాపరుద్ర గజపతి మరణానంతర మిరువ దెనిమి దేండ్లకు దాని స్వాతంత్ర్య వినాశమునకు మూలకారణము శ్రీకృష్ణచైతన్యులని చెప్పియున్నారు. ప్రతాపరుద్రగజపతియు నాతని యధికారవర్గమున నెక్కుండ్రును చైతన్యుని శిష్యులు. మతదృష్టిని జూచిన చైతన్యు లుపదేశించిన భక్తిమార్గము మహనీయమైనదే; కాని దాని నవలంబించుటవలన ఒరిస్సా సామ్రాజ్యము పాడగుటయేగాక రాజకీయముగ దాని ప్రతిష్ఠయంతయు రూపుమాసిపోయినది. సర్వసమత్వము ప్రేమను ఉపదేశించుమతము మనుజులహృదయములందు కైతవాదర్శములను నమ్మకములను నుప్పతిలజేసి సంఘబంధములను నిర్మూలము గావించును; వాస్తవముగ సర్వవిషయములందును సమానులగు మనుష్యులిరువురెందును గానరారు; రాజ్యతంత్రము సర్వత్రి బలముమీదనే యాధారపడియున్నది. చైతన్యమతము నవలంబించుటవలన ప్రతాపరుద్రుడును నతని యధికారవర్గమునందచేకులు యుద్ధమునందభిరుచిని గోల్పోయిరి. ఇదియే ఒరిస్సా వినాశమునకు గారణభూతమైనదట.

ఇది యపోహము. ప్రతాపరుద్రగజపతియు నతని యధికారులలో కొందఱును వైష్ణవమతమును స్వీకరించినది వాస్తవమే. చైతన్యస్వామి సర్వసమత్వమును ప్రేమను ఉపదేశించుటయు నిజమే. అందువలన ప్రతాపరుద్రగజపతి యుద్ధాభిరతికి వీడికోలిచ్చెననుట కల్ల. అతడు క్షత్రియధర్మము నొకప్పుడును త్యజించలేదు. కళింగయుద్ధము శా. శ. 1434 ప్రజోత్పత్తిసంవత్సరమునుండి శా. శ. 1441 ప్రమాదివఱకును దాదాపు యేడేండ్లకాలము నడచినది. ఈ యేడేండ్లును ప్రతాపరుద్రుడు కృష్ణరాయలతో పెనగెగ పోరాడెను. సమయము వచ్చినప్పుడు శత్రుని మార్కొనుటకు జంకి వెనుదీయలేదు. యావచ్ఛక్తిని వినియోగించి తుదవఱకును పోరాడక విడిచిన దుర్గము లేదు. అతని కుటుంబమున పిరికికంద లేదు; అతని పినతండ్రి తిరుమలరాహుత్తరాయకుడు, కుమారుడు వీరభద్రుడును శూరాగ్రేసరులు; అధికారులలో గసవాపాత్రుడు, ప్రహరేశ్వరపాత్రుడు, చిత్తాపఖానుడు మున్నగువారు పేరెన్నికగన్న యోధులు. కావున వైష్ణవమతావలంబనముచే గాని మఱియే కారణముచే గాని ప్రతాపరుద్రుడును నతని సేనాధిపతులును యుద్ధమునందు విరక్తులని యెంచుట కవకాశము లేదు. ప్రతాపరుద్రుని పరాజయమునకు నిజమైన కారణ మతని ప్రతిపక్షియొక్క యద్వితీయ సమరనిర్వహణశక్తియే. కృష్ణరాయలు సామాన్య సేనాధిపతి గాడు. అతనికి సరియుద్ధియని పేర్కొనదగిన దండనాయకు డెవ్వడును భరతఖండమునం దప్పుడు గానరాడు. కృష్ణరాయల నెదుర్కొని యోడినవాడు గజపతి యొక్కడే కాడు. ఏదులఖాను లిద్దఱును, బరీదుకుతుబముల్కులును అతని కత్తిపోటు రుచిజూచి పాఱినవారే; వారు శౌర్యహీనులగుటవలన గాదు, అతి యసాధారణ ప్రజ్ఞావంతుడగు సేనానాయకు డగుటవలన. ఈ యంశమును దృష్టియందుంచుకొనిన గాని ప్రతాపరుద్ర గజపతి యోటమికి వాస్తవమైన కారణమును గ్రహింపజాలము.

కళింగయుద్ధ ఫలితార్థము :

కళింగయుద్ధమువల్ల కృష్ణరాయల కీర్తి భారతావనియంతటను బర్వినది; అతని శౌర్య

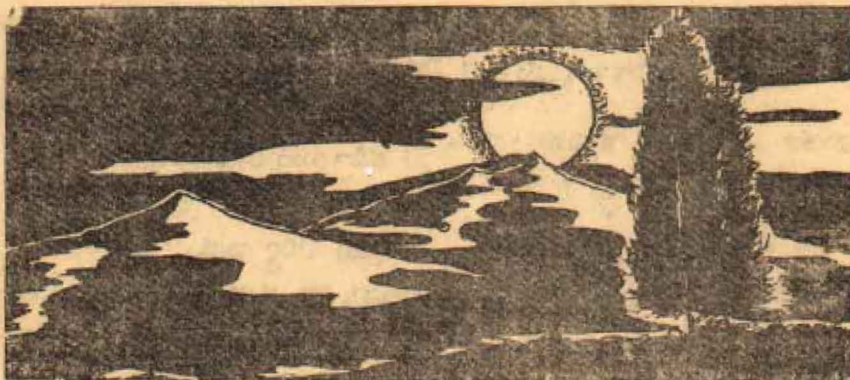
55. 599. *VI.* 695.

56. *Indian Antiquary, 1929 (April) p. 67.*

ప్రతాపములు ప్రకటితమైనవి ; అత్యసాధారణ ప్రతిభాసంపన్నుడైన దండనాయకాగ్రేసరుడని తెల్లమైనది. రాయరాణువ ప్రతిష్ఠ యతిశయించినది. లుప్తమైన రాయసామ్రాజ్యభాగములు మరల స్వాధీనపడినవి. ఇవి తాత్కాలికఫలములు. దీర్ఘదృష్టి దిలకించిన కళింగయుద్ధము దక్షిణభారతభూమికి అనర్థకరమని చెప్పవలసి యున్నది. చిరకాలమునుండియు దక్షిణహిందూదేశమును యవనాక్రాంతము గానీయక హిందూస్వాతంత్ర్య ధర్మముల సంరక్షించుచుండిన హిందూసామ్రాజ్యములలో నొక్కటియగు గజపతి సామ్రాజ్యపతనమున కీ యుద్ధము మూలకారణ మాయెను. విజయనగర చక్రవర్తులును గజపతులును సహృద్భావముతో నేకీభవించి పూనుకొనియుండిన మహమ్మదీయుల యాధికారమును సమూలముగ పెకలించి యుండవచ్చును. వారి పరస్పర వైషమ్యము మహమ్మదీయులకు లాభకారియైనది. మొదట బహమనీసుల్తానులును వారి యనంతరము గోలకొండ కుతుబుశాహులును తీరాంధ్రమున ప్రవేశించుటకీ వైరము జాల యనుకూలపడెను. ప్రకృతము గజపతికి సంధిషరతుల ప్రకారము కృష్ణకవ్వలి భూముల నన్నిటిని కృష్ణరాయ లిచ్చివేసినను నది యుడియబడిన యింటిదానము వలె ప్రతిగృహీత సుపభోగ్యము గాదాయె. ఈ యుద్ధానంతరము ప్రతాపరుద్ర గజపతి తన స్థితిగతుల నిట్లు చెప్పుకొని యున్నాడు.

'నష్టంకులం భిన్నతటాక కూపా
విభ్రష్టరాజ్యం శరణాగతంచ' అని.

కావున సంధిమూలమున లభ్యమైన రాజ్యమును సంరక్షించుకొనుటకు గజపతికి తగిన బలము లేదు ; బలమును గూర్చుటకు ధనములేదు. దీర్ఘయుద్ధముచే నవసిన ప్రజలను, పాడువడి బీడువడిన దేశమును పోషించి సంరక్షించు శక్తి యాతనికి లేదాయె. ఈ కష్టములను గడచి తిరిగి రాజ్యమును బునరుద్ధరింప జాలు నాయకుడును గాడాయె. కావున ప్రతాపరుద్ర గజపతి రాజ్యకాలముననే గోలకొండ కుతుబుశాహు తెలింగాణ దుర్గములను శ్రమ లేక సాధింపగల్గెను ; అతని మరణానంతర మచిరకాలముననే కుతుబుల్ముల్కు పుత్రుడు మల్కిభరాము గజపతిరాజ్యమును గూలద్రోసి తీరాంధ్ర కళింగప్రాంతములను స్వాధీన పఱచుకొనగల్గెను ; కావున కృష్ణరాయల కళింగ జైత్రయాత్ర గజపతిసామ్రాజ్యనిర్మూలనకును, దేశపారతంత్ర్యమునకును హేతుభూతమాయెనని చెప్పవలసియున్నది.

దళిత కుసుమము

శ్రీ అయాచితుల హనుమచ్ఛాస్త్రి

లేవయసు దాన! పూవు రాలినది నేల
నీవిసీల భుజంగ వేణికను వీడి,
యే దిశావలయితమయి యెగసిపోవు!
ఈ పరిమళ వ్యాపృతుల లింత టంత—

అదిగో! పుష్పమ్ము నవవిలాసోత్త మధురి
మా భరమ్ము, క్రమవిముగ్ధ మాంసలతియు
బోలె, సౌరభము నిలుపు మానిచె దళము,
తత సమాయాత వాయు దూతలకు నెలచి

నవమోహన గాత్రి! యిది
నవకమ్మున నూర్పు నహి ఫణామణిరోచిః
భవదుజ్జ్వల వేణికి బటు
శివాప్రభ వెలుంగు జగము; సిగదాల్చవటే!

వసివాడిన దీకుసుమము
కనుగందెను కోమలాంగి కనె తుదలను, నీ
వ, సుధా పూరము నింపిన
పస దక్కెను లేపసందు పసగల్కెను లే!!

నీ చెలువు 'మహా ఘనము' కానిమ్ముగాక
అతడు రసికుడా నంటె! నియద్ధు నీవి
కచనవీన సౌరస దివ్య గంధ మొసగు
సుమము నిద్దానిలేక నిక సాగయువాడు;

ఓ చెలీ! త్వత్ప్రియ పరిరంభోత్సవమున
నైన నీ బాహులత చిక్కియాడునపుడు
తలపునకు వచ్చు లెమ్ము లతాంతమిద్ది
భవదుపేక్షిత మన్మథ బాణమిద్ది—

[రసజ్ఞతకు పేర్వడసిన భ్రమరి మా పూవు
చెంతకు వచ్చును. అదియు నూరక ఝుం
కారములు పలుకును]
ఓరి మధువ్రతా! నిలుము
రోరి యమంద మరంద వాహినీ
పూరిత విరాసుమమ్ము నవ
మోహన రాగవిరాజితమ్ము
సంసార సుఖమ్ము గ్గి మనసా
గిలిగింతలు పెట్టుచో,
నీవే రసమూర్తి వీవె సదవి
భ్రమచే భ్రమియించు టొప్పగా!
ఓరి రసావగాహన నహోత్సుక
మూర్తి! సుఖానుభూతికై
దారులు మూచు పేశల
లతాంగ మొకించుక ధూళిధూసరం
బై రహియించెనో భవ
దనాదర పూర్ణ కఠోర మత్సరుం
కారము లివ్వి పుష్ప
లలనా హృదయ ప్రతి ఘాతదళముల్

కోతి

శ్రీ పురాణం సుబ్రహ్మణ్యశర్మ

౧

రైలు యింకా రాలేదు. ఆకాశం ముసురేసినట్లుగా వున్నది. రివ్వుమని గాలి వుండి వుండి వీస్తాంటే స్టేషనులోని చెట్లన్నీ దేన్నో చూసి జడుసుకుంటున్నట్లుగా కంపించి 'జాంయ్' మంటే 'జాంయ్' మని గోలచేశాయి.

దుమ్ము రెండు మూడు నిలువుల యెత్తున లేచి సుళ్లుగా తిరుగుతోంది.

చినుకు యింకా భూమ్మీద పడలేదు. పడకుండానే రైలు వచ్చి ప్లాటుఫారంమీద నిల్చుంది.

స్టేషనులోకి త్రోసుకుంటూ వచ్చిన శాస్త్రి, కొంచెం చిరాగ్గా ముఖాన విసురుతూవున్నట్లున్న దుమ్ముకు చేయి అడ్డుగా పెట్టి, అప్పటికప్పుడు ఏర్పడ్డ ఆ తొడత్రొక్కిడిలో పరుగెత్తుతూ, ఇటూ-అటూ తిరిగి మొత్తానికి ఆడవాళ్ళ పెట్లన్నీ గాలించేశాడు.

తనకు కావలసిన మనిషి రాలేదు.

బెల్లం చుట్టూ చీమలు ముసిరినట్లుగా ప్రయాణీకులు రైలును చుట్టుముట్టి సామానులు తోచినట్లుగా లోపలకు విసరటంవల్ల నేమి, దిగే జనాభాయొక్క కుయ్యో మొర్రోలవల్ల నేమీ, యావత్తు ప్లాటుఫారమూ మహాగందరగోళంగా వుంది. ఆ గొడబలో నుంచి యీవలకు వచ్చాక చినుకులు పడుతున్నట్లుగా తోచి మూసిన గొడుగును విప్పాడు శాస్త్రి.

అతను చిన్నప్పట్నుంచీ దేనికోసమో ఎదురు చూస్తున్నట్లుండేవాడు. ఆ ఎదురుచూడ్డం సెలయేటి కెరటాల తరగల పొంగుల్లో పడి పార్లిపోదామనీ కాదు, నీలిరంగు మబ్బుల్లోకి నిండుగా హృదయాన్ని విసిరి రోజాపువ్వుల గుత్తులలోకి ముఖాన్ని దాచుకుందామనీ కాదు, మల్లెలు సన్నజాజుల వాసనలకు మత్తిల్లి ఆదర్శశిఖరాల అంచుల్లో వూహాలకుమూర్తి వే అంటే అప్సరసతో సుఖిద్దామనీ కాదు—ముంగిసలా కాలం మెలితిరిగిన తన జీవిత పర్వాన్ని రాచి రాచి చేలను వొత్తి కొరుకుతూన్న కొద్దీ—ఒక చల్లని చూపు ఒక తియ్యని మాట వినాలని కోరేది మనస్సు. అంతే! అంతకన్నా పెద్ద ఆశ లేమీ పెట్టుకోలేదు. అతని వివాహం కూడా అంతంతమాత్రంగానే జరిగింది. శిథిలావస్థలో వున్న జీర్ణగేహాన్ని విరో నాలుగు తాటాకుపత్రాలతో కప్పుకుని అందులో సుఖిద్దామనుకున్నాడుగాని అంతస్తులు మిద్దెలు విలాసాల కోసం అతను అర్రులు చాచలేదని మొదటే చెప్పాలి. డబ్బుకోసం పెళ్ళిచేసుకోవటం సుతరామూ శాస్త్రికి అప్పట్లో యిష్టంలేదు. పిల్ల నచ్చటం, మనస్సు కలిసిందా లేదా—యివి అన్నీ వున్నవాళ్లకు గాని తనకేమిటి అనిపించింది. తను విరహవ్యథలు అభినయిస్తూ యింట్లో కూర్చుంటే తనమీద పంచప్రాణాలు పెట్టుకున్న తల్లిదండ్రుల కేమికాను? అందుచేతే ఎవరో ఒకర్తి ఆడది—అని చేసేసుకున్నాడు సరస్వతిని. అనుకున్న కండిషను ప్రకారం డబ్బుయిచ్చి చదువు చెప్పించాడు మామగారు. సరస్వతి కాపురానికి వచ్చాక త్రొత్తలో కొంత పెట్టుబడి కూడా తనేమీ కోరకుండానే సర్దుబాటు చేయటం జరిగింది.

ఇప్పుడు శాస్త్రి సంపాదనాపరుడు కాగానే సరస్వతి కంఠాన్ని పొడిగించి—ఆ యావత్తు అర్జనా నిజంగా అనుభవించవలసిన హక్కు తనది గాని అంతిరబొంతిరవాళ్ళను తెచ్చి మేపటం సమంజసం కాదని వాదిస్తూ వచ్చేది.

మొదట్లో శాస్త్రి సరస్వతిని చూచినప్పుడల్లా కొద్దిగా గర్వపడేవాడు లోపలలోపల. ఆమె సుందరటి

లేతచేతులు, లోజారంగు చెక్కిళ్ళు, నవ్వినప్పుడల్లా సొట్టలుపడే బుగ్గలు, మధ్యపాపిటి, పొడైన నొక్కు నొక్కుల జుట్టు జడతో ఎంతో ఆకర్షణీయంగా వుండేది. తరువాత పిల్లలు వాళ్ళతో ఆఫీసునుంచి రాగానే ఆడుకోవటంలో ఎంతో హాయి సుఖమూ లభించేవి.

ఆ రోజుల్లో తనకు తెలియకుండానే సరస్వతి సంసారక్రమాన్ని క్రొత్తమార్పులతో సవరణలతో ఎన్నిమార్లు బిగించాలని ప్రయత్నించినా, అదొక తమాషాగానే చూసీ చూడనట్లు వూరుకున్నాడు గాని, ఆమెలో అవ్యక్తభావనారూపమై నెలకొన్న అధికారవాంఛా మేఘ మొక నాడు ఝుళిపించి విసురుగా యెడా పెడా వర్షిస్తుందనీ, ఆ తుఫానులో ఇక తన ఒక్కగాని ఒక్క చెల్లాయిని రక్షించుకోవన్నా రక్షించుకోలేనని, యిల్లాలు అడ్డుగోడల్ని బాగా పెరగనిచ్చి 'యిది నా యిల్లు—యిందులోకి మరెవ్వరికీ ప్రవేశార్హత లేదని' నిక్కచ్చిగా కట్టుదిట్టాల్ని చేస్తుందనీ శాస్త్రి బహుశా కలలో కూడా వూహించియుండడు.

వాన కురవసాగింది. కాళ్ళీడ్చుకుంటూ పొడుగ్గా కొల్లేటి చేంతాడులా వున్న బేడారారోడ్డును దాటివస్తూంటే, ఎక్కడా చెట్టూ చేమా అన్నది లేక చుట్టూ దిబ్బలేసుకుపోయిన యిసుక మైదానాలలో - వానకు వరదకు, ఎండకు గాలికి అన్నింటికీ తన శరీరాన్ని వప్పగించి కదలక మెదలక అట్లానే పడివున్న ఆ రోడ్డు వొంటరితనానికి కూడా శాస్త్రి జాలిపడసాగాడు.

అతనికి మరొక్క విషయం స్ఫురణకొచ్చింది. తను చిన్నతనాన్ని దాటుతున్నానని ప్రతిమేపీ యింకొక పదేళ్ళకు అంటే నలభై మేరల్లోకి వచ్చేసరికి, యవ్వనంలో దేనికోసమైతే తపించి లభించక హతాశులయులై హాస్యాలకు ఆత్మహత్యలకు యత్నిస్తుంటారో, సరిగా అటువంటి స్థితే తనకూ వచ్చినా— ఆ వయస్సులో అప్పుడిక స్త్రీకోసం జీవితాన్ని పాడు చేసుకుని పంచప్రాణాల్నీ వొడ్డేటంత తెలివితక్కువ మనిషిగా తను మారడని. తనకిప్పుడు ముప్పై బహుశా వుండొచ్చు. తల అక్కడక్కడ నెరుస్తోంది. ముప్పై యేళ్ళకే పెద్దమనిషా—

శరీరంయొక్క భౌతికమైన పెరుగుదలను గుణించటానికి వయస్సు సాయమవుతుంది. లోపలి మనస్సుయొక్క వయఃపరిమితిని జీవితంలోని దుఃఖాల నుంచి యేర్పడ్డ వొత్తిడి నిర్ణయిస్తుంది. అందువల్లనే కొంతమంది వయస్సు మళ్లినవాళ్లు కూడా చిన్నపిల్లల మాదిరే వుంటారు. అకారణాన్నే రైళ్లలో డిటెక్టివ్ నవలలు, పిల్లల పత్రికలు చదివే పెద్దవాళ్ళు తారసపడ్తూంటారు. అట్టే ఆశ్చర్యపడనవసరం లేదు వాళ్ళనుగూర్చి.

శాస్త్రికి అనుభవమైతే వుందికాని పది పదిహేడేండ్ల వయస్సుకు ముందు, బచ్చాలు, చెడుగుడు గూటిబిళ్ళ బంతి ఆటలు ఆడుకొంటూ తిరిగి పెరగవలసిన వయస్సులో సుఖదుఃఖాల్ని తూచుకుందుకు వలసినంతగా శక్తి లేదు. తను లేని కుటుంబానికి చెందాలని, పేదరికంవలన జీతం కట్టుకోలేకుండా

వున్నావని తలకో పావలా అర్ధా సాయం చెయ్యవల సినదిగా పెద్దమనుష్యుల యెదుట నిలబడి అర్థించాల్సి వచ్చేది. అట్లా వినయవిధేయతలుగల్గిన ఒక బీదకుర్ర వానుగా వుంటూ పరిమితావకాశాల సుడిగుండంలో పడ్తూ లేస్తూ మనిలి పెరిగిన వ్యక్తికి స్వేచ్ఛ నియమ బద్ధమైన జీవితం, నన్ను మట్టుగోకు నా మాటగాకి అ చెట్టుగా తన వర్తిలో కూడా జీవించవల్సిన స్త్రీ ఎట్లా గుంటుంది? అంచేత ఆ సంసారం సుఖజీవనసారం కాలేదు.

'ఆ చెల్లెలు—అదే నాకు మిగిలివుంది.' అనే వాడూ అర్థంచేసుకోమన్నట్లు.

ఇంకా ఒకప్పుడు ప్రాణం విసిగి కసిరేవాడు సరస్వతిని.

'నువ్వు పిచ్చి పెడబొబ్బలు పెట్టనక్కర్లేదు. ఇక్కడ వుండటం యీ చాకిరీ చెయ్యటం నీవల్ల కాకపోయినా, నీ కిష్టం లేకపోయినా నిక్షేపంలా మీయింటికి నువ్వు వెళ్ళొచ్చు. నిన్నేమీ అనే వాణ్ణి కాను.'

ఈ ముక్కలు విన్నప్పుడల్లా సరస్వతి ముఖం అగ్నిగోళమయేది.

అట్లా చిరకాలం రెండు సమానశక్తుల తీవ్రమైన విజృంభణవాగ్వాద పోరాటాలకు ఆ యిల్లు నిలయమై కూర్చుంది.

సరస్వతి యిలాగనేది.

'నేను మీ ఒక్క గాని ఒక్క చెల్లెలుకు రాకూడని జబ్బేదో ఆమెకే వచ్చింది. వస్తే నేనన్నానా? అంటువ్యాధికదా క్షయ. మన ఇంట్లోనూ చంటిపిల్లలు. ఎందు కెక్కడకని ఆ వుద్దేశ్యంతో అన్నాను గాని, మీకు లేని అభిమానం నాకుంటే మట్టుకు యీ కొంపమీద-అది ఎందుకు చెల్లుతుంది? నీరసస్థురాలినని చేసుకోలేనని మీకేమన్నా వున్నది గనుక నా? లోకం దీనికి పొంచా పొంచా గిట్టదని అను కుంటుంది. దానికితగ్గట్టే మీకూ నన్ను అవమానించా లనే వుంది వుండబట్టే పుట్టింటికి పొమ్మని అంత తేలిగ్గా అనగలిగారు. నాకు మట్టుకు ఏమి తేడినింది యిక్కడ—కానిండి? చెట్టుకు కాయలు బరువా? నా వాళ్ళకు నేను బరువు కావటానికి వాళ్ళ కేమీ తక్కువ లేదు.'

శాస్త్రి అప్పటికీ గొంతు చించుకుంటూ నాలు గూళ్ళకు వినిపించేలా—'వెళ్ళు వెళ్ళి ఏమ రుద్ధ రిస్తా విక్కడ.' అన్నాడు చిరాగ్గా.

అన్నట్లుగానే ప్రయాణమై వెళ్తూ 'అంతా నన్ను పోంబెత్తు మనిషని చిన్నప్పట్నుంచీ వెక్కిరిస్తూ వచ్చారు. ఆ మాటే మీకూ రూఢీ చెయ్యాలని వుంది. నేను ఏమైనా సహిస్తాను కాని అవమానాన్ని మాత్రం సహించను.' అంది సరస్వతి.

శాస్త్రి ఊరుకోలేదు.

'నీ మాట చెల్లకపోతే నీకేదో అవమానం జరిగి నట్లే వుంటుంది. నా సహజధర్మాలన్నింటినీ నీకోసం వదిలేసుకుని జోగినై గంగిగోవులా దూదూ దూదూ బసవన్నా అంటే ఎగిరి గంతెయ్యకపోతే యింత రభసా చేసేదానివేనా?'

సరస్వతి తన సుందరముఖారవిందాన్ని మాటి మాటికీ తిప్పుకుంటూ—'మీ ధర్మాలన్నీ మీరు సక్ర మంగానే నిర్వర్తించుకోండి. ఐతే ఆ ధర్మపరిపాల నలో కాస్తనాకుకూడా మిగిల్చి న్యాయం చెయ్యండి. ఎంతచెడ్డా మీ కంటే కొంత దుష్టస్వభావురాలిలా ఉన్నా నా మెళ్లోనూ ఒక పెద్ద పెయ్య కట్టుత్రాడు మంగళసూత్ర మనే పేరిట బిగించారు. అదైనా పూరితేమాత్రం కాదు......'

శాస్త్రి కాలుకాలిన పిల్లి లాగన నిప్పు త్రొక్కిన కోతిలా అయి—'మరి అందుకా నన్ను కొమ్ముక్కున్నట్లు మాట్లాడుతున్నది. విను—మీ యింట్లో అష్టమానూ పూజలు నోములు వ్రతాలని ఎంతో హడావిడి చేస్తుంటారే ఇంత కోపాగ్ని చల్లార్చుకోలేనిదానివి—ఎందుకు? ఎట్లా సాగించాల నొచ్చావు జీవితం! నీ మాట చెల్లకపోతే ప్రపంచ మంతా తలక్రిందులు కావలసిందేనా—ఫో-ఫో— నా కక్కర్లేదు.' అనేసి చరచరా యింట్లోంచి చెప్పులు వేసుకుని నడిచాడు బయటికి.

శాస్త్రిది క్షణికమైన కోపమని తెలిసీ కూడా అభిమానంకొద్దీ ఆగకుండా పిల్లల్ని తీసుకుని పుట్టిం టికి ప్రయాణమై ఆ రోజే వెళ్ళిపోయింది ఆ మహా యిల్లాలు.

చెల్లాయి వచ్చాక—రాజుకున్న అగ్గి ఆరిందను కుని ఫలానా బండికి వస్తాను పంపమని బావమరదికి

కబురు చేశాడు. మంత్రాలకు చింతకాయలు రాల్తాయా? ఆరకొద్దీ స్టేషనుకు వచ్చాడు. సరస్వతి రాలేదు. కాని రైలు వచ్చింది.

౨

జీవించటం, జీవితము—అందులో సుఖపడ్డం వేరుగా వుంటుంది కష్టసుఖాలను పునరాలోచన చేసుకుంటూ నడుస్తున్న శాస్త్రికి అప్పుడే నెత్తి మీద ఏదో బరువుగా కదిలినట్లయింది. ఆలోచనల బరువేమీ కాదు.

పిల్లలు విరగబాటుగా నవ్వుతున్నారు. కొంత మంది చప్పట్లు చరుస్తూ వెంబడించబోతున్నారు.

వాన కురవటం మానిందికదా అని తీగ నొక్కబోతే, గొడుగు వున్నమాటుగా ఒక్క కుదుపు కుదిపి వట్టయి గేలికపడింది. ఏమిటాని చూసేబోతే—గొడుగు కొమ్మమీదుగా లంఘించిన ఆడకోతి, శీలమీదుగా పరుగెత్తుకుంటూ వెళ్ళి ప్రక్కగోడను ఎక్కి, తీరిగ్గా కూర్చునబోతోంది.

పిల్లలంతా కోతి కోతి అంటూ రాళ్ళను గోడ మీదకు విసర నారంభించారు. బయట వర్షం ముగిశాక రాళ్ళవర్షం ఆరంభమయిందా అన్నట్లుంది. అది కూడా పండ్లికిలిస్తూ, రోమాలన్నీ నిలబడగా, భయంతో కిచకిచలాడుతూ స్వప్రాణరక్షణకోసం ఆ కొమ్మమీదనుంచి యీ కొమ్మమీదకు, యిక్కడ్నుంచి పెంకులమీదకు ఎగురుతూ నానా అల్లరి ఆరంభించింది.

అక్కడో పెద్దగుంపు ప్రోగయింది. అందులో అన్ని వయసులవాళ్ళూ వున్నారు. అందులో పిల్లలకు వేట సరదా హెచ్చింది. అదిచేసే అల్లరికి వీళ్లు కూడా వెర్రులెత్తిపోయారు.

శాస్త్రికి తానుగా అడ్డువెళ్ళి ఆ కోతిని కాపాడాలనిపించింది. ఎందుకో కోతిమీదకు రాళ్లు విసురుతారు ఆ గండిని మాటలతో వారించబోతే, పెద్ద చెప్పొచ్చావు వెళ్ళవయ్యా నీకెందుకన్నట్లు చూశారు అక్కడి పిల్లమూక. శాస్త్రి ఊరుకునే మనిషి కాదు. ఒకరిద్దరి చేతుల్లోని బెడ్డముక్కలను లాక్కుని నేల మీద పారేశాడు.

కోతి చూస్తూనే వుంది—శాస్త్రి బెడ్డలు గుప్పిళ్ళతోంచి లాక్కుని నేలమీదకు విసరటం. అంతలోనే పిల్లమూక ఎదురు తిరిగి శాస్త్రిమీదకు బెడ్డలు విసరసాగారు. ఒకటి నుదుటిమీదా, ఒకటి గుండెల మీదా ఒకటి ముక్కుమీదా బలంగా తగిలింది.

శాస్త్రికి పుష్పా ఫలాలూ తినే మనిషికి వచ్చేటంత కోపం వచ్చింది. గొడుగు ముడిచి కుర్రమూకను తరిమి తరిమి చావగొట్టాడు. ఆ ఘట్టం అభిమన్యుడు పద్మవ్యూహాన్ని ఛేదించిన దానికేమీ తీసిపోదు. కాని చిన్న తేడా వుంది. అక్కడ ఒక కుర్రవాడు అతిరథుల్ని మహారథుల్ని గాభరా పెట్టినాడు. ఇక్కడ ఒక పెద్దవాడు కుర్రవాళ్ళని చెమడా లెక్కతీసి పరుగులెత్తేట్లు చేశాడు.

'చచ్చాంరా బాబో...' అంటూ కాలికొద్దీ దూసుకున్నారు.

అట్లా శాస్త్రి వాళ్ళని తరుముతూంటే పరుగు పరుగున వెనకనుంచి వెంబడిస్తూ వచ్చిన కోతి అమాంతం కండ ఎగిరివచ్చేలా అతడి పిక్క పట్టేసుకుంది.

శాస్త్రి పెద్ద కేక పెట్టి, అమాంతం ఆ కోతి పీకను రెండు అరచేతుల్లోకి తీసుకుని, నలిపి చంపేద్దామన్నంత వెర్రికోపంతో పైకెత్తాడు. అంతే—అది తన పొడుగాటి సన్నటి చేతుల్తో కళ్ళు తుడుచుకోసాగింది. అది చూసే చూపులు 'నన్నెందుకు చంపుతావు—' అని జాలిగా అడుగుతున్నట్లున్నై.

శాస్త్రి జ్ఞానమున్న మనిషితో మాట్లాడినట్లుగా పళ్లు పటపటలాడిస్తూ—'యింతసేపూ నా నెత్తిమీద కెక్కి సవారీలు చేస్తివే? భడవా—ఇప్పుడు నిన్ను కొట్టామని పిల్లని తరుముతూంటే నన్నే పీకుతావూ? చూడు నిన్నేం చేస్తానో...'

అది అంతకన్నా తమాషాగా రెండు చేతుల్నీ ఎత్తి దండం పెట్టింది.

శాస్త్రి పెద్దగా అవులించి 'పోసి—నీ యమ్మ కడుపు బంగారం కానూ—ఎన్ని లయలే—' అంటూ నెత్తిమీద గిల్లాడు.

దాన్ని ఎత్తుకుని, వస్తూంటే యింటికొచ్చే దారిలో, రెండుమూడ్లు అతని అరచేతులవరకూ జారి, గిల్లి తప్పించుకోవాలని చూసింది. శాస్త్రి దాన్ని

యింకా హృదయానికి దగ్గరగా తీసుకుంటూ యిలా గన్నాడు – 'చేసుకున్న ప్రేయసి చెప్పినా వినకుండా లేచిపోయింది. నువ్వు కూడా అట్లాగే చేస్తావా—' ఈ ముక్కలు అన్నాక కోతి మెడలోని వొంటి ముత్యం కుతూహలంగా ఘల్లుమంది. శాస్త్రి బిగ్గరగా నవ్వాడు.

అతనికి ఆకలి వేసినట్లుగా అనిపించి కోతికేసి చూశాడు. అది బద్ధకంగా ఆవులించింది.

'పదే పద—నీకిక్కడ తిండు. రేపు యింటి దగ్గర నీకు పెళ్ళికూతురి మున్తాబు-సరేనా, అంటూ నే శాస్త్రి మర్కట సమేతుడై హోటలు ప్రవేశించాడు. మున్పొపులా బిల్లీయేలా యిద్దరూ తినుబండారాలమీద కలియబడ్డారు. కొంతవరకూ మచ్చికైనట్లు మర్కటసుందరి బల్లమీద యిటో చెయ్యి అటో చెయ్యి పడేసి, మెల్లగా సాసరులో శాస్త్రి పూరి చల్లార్చిన కాఫీని వుంచగా – అచ్చురం త్రాగినట్లుగా ఎత్తి గొంతులో పోసుకున్నదై పెదవుల్తో తడి చప్పరిస్తుంటూ నాలికంతా బయటపెట్టి తెగసంభ్రమంగా నాక్కుంది మూతి.

ఇట్లా అరగంట కాలక్షేపమయ్యేవరకూ, ఇంటి దగ్గర చెల్లాయి సరస్వతి రాక నపేక్షిస్తూ, పక్క శ్రీ కూర్చునివుంటుందన్న విషయం అతనికి నుర్తురాలేదు.

'ఇక పోదాం యింటికి—' అంటూ లేచాడు. దాని దృష్టి తనవైపు లేదు. ఒదులొదులుగా పట్టుకుని పెద్ద పెద్ద అంగల్ని వేస్తూ యీవలకొచ్చి చూశాడు. భూమి అక్కడా అక్కడా గుంటలుపడ్డచోట్ల నీళ్లను నిలవేసుకుని నడవటానికి కష్టమనిపించేలాగుంది రిక్షా కోసం పరధ్యానంగా అటూ యిటూ కొంత చూశాడు. కోతి అదే సందనుకుని తన్ను దూసుకుని వుడాయించేసింది. శాస్త్రి విస్తుపడి నిల్చుండిపోయాడు. సీకట్లో మరొకవైపునుంచి అరిటిపళ్ళ అత్తాన్ని లంకించుకుని పరుగు పరుగున ఎగురుకుంటూ తన కాళ్ళ మీదకు వచ్చి నిలబడ్డది.

శాస్త్రి ముక్కుమీద వ్రేలు మోపి కసిరంగా –

'తప్పు తప్పు. ఇట్లాటి జగడ పెంకిపనులుచేస్తే నిన్ను ప్రేమించేది సున్న. పెండ్లికూతుర్ని చేసేది లేదు.'

దుకాణం వదిలివ ఒక ఆడమనిషి లబో దిబో మంటూ వచ్చింది.

'సారబాటున వదిలేశాను. ఎత్తు కొచ్చేసింది.' అని క్షమార్పణలు చెప్పుకుని వెల యిచ్చేసి తనూ బర్దిపంపాడు.

ఎకాయెకీ యింటికి చేరుకున్నాక చెల్లాయి సమ్మతంలోనే ఆతృతగా 'వదిన రాలేదూ—' అంది, వెనక మరో బండి గాని రిక్షావంటిది గాని వస్తూ వుండకపోవటాన్ని చూసి.

'వచ్చింది. పారిపోయిన మీ వదిన్ను పట్టి తెచ్చాను.' అన్నాడు మందహాసంగా.

'ఏది—'

శాస్త్రి కోతిని ఎత్తి చూపించాడు.

'ఇదేమిటి? యిదెక్కడున్నంచి –'

చెల్లాయి అడుగు వెనక్కు వేసి దారి యిస్తూండగా – క్రొత్తమనిషిని చూస్తుంచేర కోతి కంగారుగా అద్దిపండ్ల అత్తాన్ని దాచుకోబోయింది.

శాస్త్రి 'ఏమిటి? యిప్పుడు దీనికేమి లోటని—అద్భుతంగా మీ వదినే—శాపవశాన—ఎందుకే అమ్మాయి నవ్వుతావు? అహల్య రాయై పోలేదా? వృద్ధాలకుడు చంద్రికకు శాపమివ్వలేదా? నేనేమి తక్కువా—శాప మిచ్చేశాను.'

చెల్లాయికి నవ్వాగింది కాదు. పొట్ట చేత్తో పట్టుకుని—'భలే—అన్నయ్యా! భలే!'

శాస్త్రి దంకనుండి జాగర్తగా నేలకు దింపాడు. చెల్లాయి సోద్యంగా చూస్తూ—'పీకుతుందేమో అన్నయ్యా—' అడుగు వెనక్కు వేసి 'మా ఆసుపత్రిలో నువ్వు ఒక్కరోజు వున్నావంటే మమ్మల్నందర్నీ పొట్టలు చెక్కలయేలా నవ్వించి తీసేవావు. ఇదివరకు డాక్టరు 'నవ్వులమ్మా—నవ్వితేనే గాని వూపిరితిత్తులు శుభ్రపడవు' అంటూండేవాడు.'

శాస్త్రి చొక్కా విప్పుకుంటూ – 'భయం లేదు. ఎందుకైనా మంచిది. మీ వదిన్ను రెండు రోజులు కట్టిపడేయాలి ఎక్కడికైనా వుడాయించగలదు.' అని తాడుకోసం వదిలి ప్రాతనులక మంచంనుంచి బాగా రెండు మూడు మూరల త్రాడును జమిలి వేసి కోతి మెడలోని పట్టాకు కట్టి తన గదిలోని కిటికీవూచ కొత్రాడును ముడేసి వచ్చాడు.

అతనూ యిటు తిరగ్గానే అది కిటికీలోకి ఎగిరి కూర్చుంది. శాస్త్రి తీరిగ్గా స్నానానికని లేచాడు.

చెల్లాయి జిహ్వాచాపల్యంకొద్దీ అరటిపండుకోసం అత్తంమీదకు వంగి ఒక కాయ త్రుంపబోయింది. అది ఎట్లా పసిగట్టిందో కిటికీలోంచి మీదకు దుమికి చెంప ఛెళ్ళుమనేలా వాయించేసింది.

భయంతో మంచంవరకూ గెంతి 'రారో అన్నయ్యా. ఈ వదిన పీకుకుందేమో—బాబో...' అంటూ దుప్పటీ లాక్కుని వళ్ళు కప్పుకు మంచం నడుమెక్కి కూర్చుంది.

శాస్త్రి వచ్చి దాని రెండు చెవులూ పుచ్చుకుని మెలేసి 'జాగ్రత్త' అని వురిమాడు.

సరస్వతి అని దానికి నామకరణం చేయుటం జరిగాక ఒక వారంరోజులు అహర్నిశలూ తిప్పలు పడి దానికా పేరు అలవాటుచేయుటం జరిగింది.

పెండ్లికూతురుకు జరిగే గౌరవ మర్యాదలన్నీ దానికి జరుగ నారంభించాయి. ఒక యినుపగొలుసు, ఒక పింగాణీకంచం యిత్తడి సూ ప్రత్యేకంగా కొనటం జరిగింది. ఇక్కడకు వచ్చాక మంచి పోషణా అదీ వుండేమో బంతిలా తయారైంది.

శాస్త్రి ఆఫీసుకు వెళ్ళగానే చెల్లాయి కూడా కూడా తిరిగేది. రేగిపళ్ళు వస్తే రేగుపండ్లు, జామికాయలు ఒకటేమిటి ఏది పడితే అది పుష్కలంగా దానికి పడేసేవారు.

చెల్లాయి వొదినా అన్నా అది చెమదిరిగి ఎగురుకుంటూ వచ్చి ప్రక్కను కూర్చునేది. దానికి శాస్త్రి రాక కూడా తెలుసును.

'అన్నయ్య వస్తున్నాడేమో చూడు......' అనటం తడవుగా మెట్లన్నీ ఎక్కి అతని గది కిటికీలోకి ఎగిరి కూర్చొని, వచ్చేపోయే గొడుగుల్ని, ముఖాల్ని పరిశీలిస్తూ ఆతృతగా చూసేది.

శాస్త్రి గొడుగు దానికి బాగా గుర్తు. చెల్లాయికి దాని ముఖంలోని సంతోషాన్ని చూస్తుంటే, అతని రాకకు సూచనగా ఆ గొడుగును వీధిమలుపులో చూడ్డంతో దాని కిచకిచల హడావిడికి ఎంతో ఆశ్చర్యం వేసేది.

అతను గడపదాకా రావటంతడవు ఆ గొడుగును లాక్కుని యీడ్చుకుంటూ యిల్లంతా అలంగం తిరిగేది. శాస్త్రి దాన్ని విడిచి ఒక్క నిమిషం కూడా వుండేవాడు కాదు.

స్నానాలగదిలోకి వెళ్ళితే అక్కడకూ, దుస్తులు మార్చుకుంటూంటే ఆ చోటుకీ, వ్రాసుకుంటున్నప్పుడు బల్లమీదా కూర్చునేది.

ప్రత్యేకంగా పువ్వుల సిల్కు జుబ్బాలు ఎన్నో కుట్టించాడు అతను దానికోసం. చెల్లాయి చిన్న చిన్న గళ్ళ పరికిణీలు తయారుచేసి వాటిని తొడిగి అతను వచ్చే సమయానికి ముస్తాబు పూర్తిచేసి కీగ్గా వుంచేది.

తీరికసమయాల్లో దానికి కొన్ని మనుష్యుల అలవాట్లను నేర్పారు. విదవ్వా తిన్నాక చేతుల్తో మూతి తుడుచుకుంటుంది. తన వస్తువుల్ని యితరులను తాకనివ్వదు. తనవి కానివి ముట్టుకోదు. పరికిణీ చొక్కా అసహ్యంగా మాపుకోదు.

శాస్త్రి స్నేహితులెవరైనా వస్తే వాళ్లు వెళ్ళేవరకూ కూడా వుండేది. రాను రాను సాయంత్రాలు బీచికి షికారుకు వెళ్ళటం కూడా అలవాటయింది.

సబ్బుబిళ్ళ తువాల్లు చేతికిస్తే అది శాస్త్రికి పట్టుకెళ్ళి యిచ్చేది.

ఒకరోజున శనగలు, ఒకరోజున అరటిపళ్లు, కొరప్పాసలాటి వస్తువుల్ని రోజూ ఎవరో వకరు తెచ్చి బీచ్చిలో తినిపిస్తూండేవారు. శాస్త్రికి కోపం రావటం కూడా దానికి తెలుసు.

పెద్ద పెద్ద కెరటాలు ఎగురుకుంటూ కట్టను ఢీకొంటున్నప్పుడల్లా కుప్పించి కుప్పించి యిసుకలో ఎన్నిరకాల ఆటలో ఆడేది.

శాస్త్రి మిసెస్సు బీచ్చికి రాకపోతే, ఆ రోజు మాత్రం ఎవరిళ్ళకు వాళ్లు పెందరాళే చేరుకునే వారు.

—

తరువాత చెల్లాయిని బెడ్ దొరికినందున ఆసుపత్రిలో చేర్పించటం జరిగింది. ముగ్గురికీ కారియరు వచ్చేది. శాస్త్రి పుష్కలంగా డబ్బు ఖర్చుపెట్ట నారంభించాడు. స్వయానా రెండు చేతులా చాకిరీకి దిగాడు. కారియరు తీసుకెళ్ళటంనుంచి నీళ్లుతోడ్డం యిల్లు సర్దుకోవటంవరకూ పైనే పడింది. ఒక్కొక్క రాయి చొప్పున తీస్తుంటే కొండైనా తరుగుతుంది యిదొక లెక్కా అనుకున్నాడు లోపల.

3

ఒకమారు నిత్యజీవితము, అందులోని యాతనలు తాపత్రయాలనుంచి బైటకు వచ్చిపడ్డాక — వూపిరి పీల్చుకుందుకు స్వేచ్ఛగా, యేమేమి చేతామని లోపల వుంటుందో, వాట్నన్నిటిని ఆచరణలో పెట్టుకుందుకు సరస్వతికి యిప్పుడు వీలు చిక్కిందనే చెప్పాలి.

ఆలోచనలు పరుగెత్తినంత వేగంగా మనుష్యులు కూడా పరుగెత్తటానికి వీల్లేని గట్టి చిక్కొచ్చి పడింది.

సరస్వతికి చేతిలో డబ్బు లేదు. పది రూపాయలు వుంటేమాత్రం — అది ఏ మూలకూ చాలదు.

మాటమీద మాట అనుకున్న తరువాత 'శాస్త్రి' మాత్రం ఏ సౌకర్యమూ, మంచీ - చెడ్డా అన్నది చూడకుండానే వీధిలోకెళ్ళిపోయాడు.

అట్లాటి మనిషిని ఏమని అడుగుతుంది? ఎంత పరాధీనపు బ్రతుకైనా — తానుగా యిప్పుడు పకిలించి సింహగర్జనలు చేసింది!

వాల్తేరు స్టేషనులో పెట్టె, హోల్డాలు, మరచెంబు, పజ్జబుట్ట రైలులోకి స్టేషనుకూలీ ఎక్కిస్తూన్నప్పుడు 'సరస్వతి' యిలాగనుకున్నది — 'ఆయనకు ఆవచ్చే కోపం ఎల్లానూ వచ్చింది. పోతే పొమ్మని విసురుగా ఆ చేవాడు జేబులోంచి పదో పదిహేనో తీసి నా మొహాన ఎందుకు కొట్టలేదూ' అని.

ఆ వెళ్ళటం తిన్నగా ప్రసాదరావు దగ్గరకు — ఒక్కగాని ఒక్క చెల్లెలు తను. చూసి కూడా ఎన్నో రోజులయింది. అక్కడ వుంటే దేనికీ అంతగా యిబ్బంది వుండదు. ఈ తిక్క కుదరాక అప్పుడు చూసుకోవచ్చును. అంతగా కుదరక, అన్నగారి యింట్లో వుండటం యిష్టం లేకపోతుందీ, ఒక కార్డుముక్క గిలికిపారేస్తే తండ్రి వచ్చి పువ్వుల్లో పెట్టినట్లు తీసికెళ్ళడూ —

సరస్వతి ఆలోచించినట్లు వర్తించినట్లు ప్రాజ్ఞురాలైన స్త్రీ ఎవ్వతీ ఆలోచించదు.

స్వర్గం కానీ, నరకం కానీ, సుఖం కానీ, దుఃఖం కానీ — తనూ, తన యిల్లు తన సంసారమే, తనది కాని — యిది కాదని మరొకచోట, అదికాదని యింకొకచోటకూ, కుప్పిగంతులు వేస్తూ — పరుగెత్తటం వానర వనితలకే చెల్లుతుంది కాని మనుష్యులకు సామాన్య సంసారులకూ కాదు.

అట్లాఅని సరస్వతిని పూర్తిగా కోతిని చేసి వదలటానికి వీల్లేదు. ప్రపంచంలో ఒక రకం స్త్రీలున్నారు. వారికి తమ యిల్లు తమ సంసారము తమ చుట్టూ మనుష్యులు నచ్చారు. అదుగో వాళ్ళ మనిషి చేత కట్టెలు తెప్పించుకున్నారు అవి ఎండుకట్టెలు- మరి వీరు తెస్తే పచ్చిమొద్దులు - ముఖాన్ని బట్టి అమ్ముతారు కాబోలు అడివిలో — యిట్లాటి మాటలాడే వ్యక్తులు అస్తమానూ పొరుగుంటి పుల్లకూరే రుచి అనుకుంటారు.

చంటిపిల్లడ్ని తీసుకుని బెజవాడ వచ్చాక అనుకున్నట్టుగానే తన జీవితము ఆరుకాయలు మూడు పువ్వులుగా సాగుతున్నట్లు సరస్వతికి తోచింది.

ప్రసాదరావుకు రెండు చేతులా గట్టి సంపాదన వుంది. తినటానికి వెనుక పదిమంది ఎవ్వరూ లేరు. లింగూ లిటుకూ మంటూ యిద్దరు.

తీగల తెంపరలాగ పిల్లలా — లేరు.

అదృష్టవంతులైన బొడ్డున మాణిక్యం పెట్టుకు పుట్టిన స్త్రీ ఎంత సుఖపడ్తుందో — ఆ యింట్లో ఆ వదినగార్ని చూసి తెల్సుకోవచ్చును అనుకుంది సరస్వతి.

ఆవిడకు రవ్వల ముక్కుపుడక - రెండు జతల రవ్వల దుద్దులు వున్నాయి. సాయంత్రం కట్టిన చీర మళ్ళీ వుదయం కట్టదు. ముద్దు లేవి ముక్కారు నగలు. కోరిన బట్టా కోరిన నగా తెస్తాడు అన్నయ్య.

సరస్వతి తన వదినగార్ని తల్చుకున్నప్పుడు ఆవిడ వైభోగాన్ని గుణించుకుంటున్నప్పుడు — తన విశాఖపట్నంలోని రెండుగదుల డాబాయిల్లు—ఒకటి క్రింద, ఒకటి పైన — నల్లగా మాసిన కిటికీలు, గలేబులు లేని తలగడాలు, ఒకటి వుంటే ఒకటి లేని సంసారం — యిందుకుపైగా ఏ నాలుగు రూపాయలన్నా జాగ్రత్త చేసుకుందామనే ఆలోచనే లేని తన భర్త అన్నీ జ్ఞాపకానికొచ్చేవి.

చక్కగా వీధినుంచి ఏ వస్తువు కావల్సినా తెచ్చిపడేసేందుకు నవుకరు కుర్రవాడున్నాడు. వాడే చంటిపిల్లడ్నికూడా ఎత్తుకుని ఆడించసాగాడు.

రోజూ సాయంకాలం ఏ సినీమాకో పాటకచ్చేరీకో లేడీస్ క్లబ్బుకో పోతూండవచ్చు.

ఈ సౌఖ్యాన్ని కొద్దికొద్దిగా అనుభవిస్తూ మధ్యమధ్యన, చెమటలు కారే ముఖంతో ఎడా పెడా మూటలు పంచులు మోసుకుంటూ యింటికి వచ్చే శాస్త్రి ముఖం, గుర్తుకువచ్చినప్పుడల్లా ఎవరో ఎక్కడ్నుంచో బలంగా విసిరిన రాయి వచ్చి గుండెలకు తగిలితే ఎలా వుంటుందో, అంతకన్నా ఎక్కువే బాధపడాల్సివచ్చేది.

వచ్చిన వారం రోజులకు పిల్లడికి సుస్తీచేసింది. డాక్టరు వచ్చి మందిచ్చాక పదిరోజులకు తగ్గింది. ఎంత పోషణ చేసినా వాడు ఎండలకు తట్టుకో లేక నీరసిల్లాడు. వాడికీ తగ్గిందో లేదో రెండు రోజులు తలనొప్పి—ఎల్లాగో అణిపించి లేవ కూడా పనిచెయ్యాల్సివచ్చింది. సరస్వతి కూడా పది పది హేను లంఘనాలు చేసి పూచికపుల్లయి కూర్చుంది. ప్రసాదరావు అవీ యివీ తెస్తున్నాడు. జాగ్రత్తగానే చూస్తున్నారు. ఇట్లా రెండవనెల కూడా పూర్తికావచ్చింది. కాని యిట్నుంచీ అట్నుంచీ కాకి కూడా కదల్లేదు. జ్వరం తగ్గింది. అస్తమానం డీలయిపోయినట్లుగా అనిపించేది లోలోపల.

లంఘనాలు చేశాక జుట్టు కూడా రాలిపోతూంటే బక్కపలాచగా అంటుకుపోయినట్లున్న ముఖాన్ని మాటిమాటికి అద్దంలో చూసుకుంటూ 'ఎంత వికృతంగా వున్నానూ—' అనుకోసాగింది సరస్వతి.

ప్రసాదరావు స్నేహితుల్తో ముందు వరండాలో పెద్దగా నవ్వుతూ పిచ్చాపాటీ ఆడుతున్నాడు.

చంటిపిల్లవాడు మధ్యగదిలో చాపమీద పడుకున్నవాడల్లా వున్నట్లుండి లేచి పెద్దపెట్టున రాగాలాపనకు లంకించుకున్నాడు.

వదిన కాఫీకుంపటి దగ్గర కూర్చుని తెల్లారి లేచాక మూడోమారు అతిథులకోసం కాఫీ సరంజామాలో మునిగితేలుతున్నట్లుంది.

సరస్వతి అంతక్రితమే తలంటిపోసుకుని దొడ్లో అరుగుమీద కూర్చుని తలకు చిక్కు తీసుకుంటున్నది. పిల్లడి శోకాగొంతుక వినిపించి కూడా నీరసంలో లేవలేక ఏడవనీ అనుకుని మళ్ళీ దువ్వెన జుట్టులోకి పోనిచ్చి ఒక్కొక్కమారు ఎంత జుట్టు నష్టమవుతున్నదో చూసుకుంటూ దిగులుగా చతికిలబడిపోయింది.

అంతక్రితమే ప్రసాదరావు సిగరెట్లు కిళ్ళీలు తెమ్మని పురమాయించటంవల్ల వెళ్ళిన నౌకరు కుర్రాడు లేడు ఏడిచే పిల్లవాడ్ని ఎత్తుకొటందుకు.

ఎవరో నౌకరు ఎత్తుకుంటారులే అనుకుని వూరుకుంది సరస్వతి. మధ్యలో కాఫీ కాస్తున్న వదినె 'రావమ్మా—ఆకలికి కాబోలు పిల్లవాడు ఏడుస్తున్నట్లున్నాడు' అని ఒక చిన్న కేక కూడా వేసింది.

సరస్వతికి లేవక తప్పిందికాదు. లేచి అలమార్లో పాలడబ్బా యివతలకు లాగి మూత తెరిచింది. దానినిండా చీమలు. కాస్తో కూస్తో మిగిలివున్న పాల గుండను కాస్తా అవి కాజేసినై. నాలిక కర్చుకుంటూ చాపదగ్గరకు వెళ్ళింది.

పిల్లవాడు పెద్దకేక పట్టాడు. ఎత్తుకుని దొడ్లోకి వద్దామనుకుంటోంది.

'ఇంట్లో ఎవరూ లేరా – అవతల పెద్ద మనుష్యులు మాట్లాడుతూంటే—యీ గోల-యిదేమిటి? కాస్త ఎత్తుకో లేరూ ఏడ్చే పిల్లవాడ్ని?' అంటూ వచ్చాడు ప్రసాదరావు.

పాలడబ్బా అయిపోయిందని చెప్పటానికి సరస్వతికి నోరు రాలేదు. చెప్పరాని భయం వేసింది. కాఫీకప్పుల్ని 'ట్రే'లో వుంచుతూ వదినె 'ఏమిటి చెయ్యమంటారు మధ్యాహ్నానికి. రెండు కూరలూ ఒక పచ్చడి చాలునా—'

'సగ్గుబియ్యపు పరమాన్నం చేసి వడలు వెయ్యి. అమ్మాయీ నీకు వడలు చెయ్యటం బాగా వచ్చు గదుటే—'

సరస్వతి గడప దాటుతూ 'ఊహూ—' అన్నది.

'ఆవిడా—ఆవిడవల్ల యేమవుతుంది?' అన్నట్లు ప్రసాదరావు ముఖంలోనికి చూసింది వదినె.

సరస్వతి తనదగ్గర పాలు యిచ్చి వూరుకో పెట్టటానికి ప్రయత్నించి విఫలురాలైంది. తన దగ్గర కూడా లేవు. ఎండిన తన రొమ్ములను కాస్సేపు చప్పరించిన కుర్రకుంక కోపంగా అంగుటి బిగించి వదుల్తూ మళ్ళీ శోకా ఎత్తాడు.

సరస్వతికి ఒక్క కోపం వచ్చి నాలుగు మొత్తింది.

'ఎందుకమ్మా వదినా—దేనికట్లా వాణ్ణి బాదుతావు? నీకేమన్నా మతిపోతోందా?' అంటూ వచ్చింది నవ్వుతూ వదినె.

అల్లాగే వుంది అన్నట్లుగా దీనంగా చూసింది.

సరస్వతికి ఏమీ పాలుపోలేదు. ఆత్మాభిమానం అడ్డొస్తున్నా తెగేసి చెప్పింది—'పాలడబ్బా అఖరయిందని.'

'ఐతే వుండు. మీ అన్నయ్యను పంపిస్తాను.' అని చకాచకా వెళ్లిపోయింది ఆవిడ వాకిట్లోకి.

సరస్వతికి మొదటిసారి కన్నీరు చెంపలవెంబడి కారింది. చెప్ప నవకాశంలేకుండా ఎక్కడో అప్పన్నా పుట్టించి పాలడబ్బాలు తెచ్చే శాస్త్రి చేతులు—అవి ఎంతదూరాన వున్నాయో జ్ఞప్తికొచ్చి బెంబేలు పడ్డది మనస్సు.

అభిమానం - దేనికోసమైతే యింతవరకూ గ్రంథాన్ని పెంచుకునివచ్చిందో అది కాస్తా బుగ్గయేలా 'అది కావాలి – యిది కావాలని యితరులను అడగాల్సి వస్తోంది.'

వొదిన చెప్పాలనే వెళ్లిపోయింది కాని తీరా చెప్పటానికి వీల్లేకుండా చుట్టూ ఎవరెవరో మనుష్యులూ – ఏవేవో వ్యవహారాలు మాట్లాడుకుంటున్నారు. మళ్ళీ వుత్తచేతుల్తో వెనక్కి వచ్చింది.

ఏడిచి ఏడిచి పిల్లవాడు వుత్తమాపులు చూస్తున్నాడు. కాస్త కాఫీ పట్టారు ఎల్లాగో వాడికి. నౌకరు కుర్రాడు సరిగ్గా పన్నెండు కొట్టాకవచ్చాడు 'అన్నానికొస్తా వండమ్మగారూ—' అంటూ.

'పాలడబ్బా తెచ్చి వెళ్ళమని' డబ్బులిచ్చింది వదినె.

ఆ డబ్బు లుచ్చుకుని అదేపోశాన పోయాడు. వాడు మళ్ళీ రాలేదు. పాలడబ్బా లేదు. పిల్లవాడి కడుపు వెన్నునంటుకుపోయింది. వాడు ఆకలితో అఘోరిస్తూంటే సరస్వతికి అన్నం మెట్లా వెడ్తుంది లోపలికి. ఆమె భోంచెయ్యలేదు. అందుకని వదినె కూడా మానింది.

ప్రసాదరావూ అతిథులూ టంచనుగా పన్నెండున్నర కొట్టాక పీటలమీదకు దిగారు. వదినే వడ్డనంతా చేసింది. సరస్వతి బయట మంచాలు పరిచి పక్కలు వేసింది.

భోజనాలయాక రికార్డులు పెట్టడంకోసం పడకగదిలోని రేడియోవద్దకు వచ్చాడు ప్రసాదరావు. అప్పుడు యీవత్తు కథా వదినె అతడి చెవిని వేసింది. అతను మండిపడ్డాడు. ఇంటికి వెళ్లి నౌకరు వెధవను జుట్టుపట్టుకు తంతా నన్నాడు. తన్నడం కాదు మనకు కావలసినది ముందు పాలు అని చెప్పాక ఎకాఎకీ మధ్యాహ్నపు టెండలో బజారుకు పోయాడు. కొట్లన్నీ కట్టేసి వున్నాయి. అటూ యిటూ తిరిగి పిల్లలుగల ఒక స్నేహితుడియిల్లు పట్టుకుని ఒక చిన్న సంచీలో కాస్త రెండుపూటలకు సరిపడ్డ పాలపిండి ముట్టెత్తి తెచ్చియిచ్చాడు. అప్పు డతనివాలకం చూడ్డానికి సరస్వతికే భయంవేసింది. ఇద్దర్నీ కలిపి చెడామడా నాలుగు దులిపాడు.

అప్పుడే కొద్దిగా కోలుకుంటున్నది వైశాఖ మాసం. ఎడగాడ్పూ పెడగాడ్పూనూ. వుండివుండి అకాలంలో వానకూడా కురవసాగింది. సరస్వతికి ఏమీ తోచలేదు. నీరసంగావుండి యేపనీ ముట్టుకుందామనే అనిపించేదికాదు.

పాలుత్రాగాక కాస్సేపు యేడ్చి అట్టే నిద్రపోయాడు పిల్లవాడు. నెమ్మదిగా వోపిక చేసుకుని మెట్లన్నీ యెక్కి డాబామీదకు వెళ్లింది. అక్కడా ఎండకు గచ్చంతా మాడివుండేమో భగభగమంటోంది.

పిట్టగోడవారనే నెమ్మదిగా నడుస్తూ, ఆకాశాన యిళ్ళకు మళ్లిపోతూ గోలచేసే పక్షులగుంపులు, చెట్టాపట్టాలు వేసుకుని వూసులాడుకుంటూ షికార్లు కొట్టే స్నేహితుల్లా అక్కడక్కడ జంటలు జంటలుగా మేఘాలు—అంతకు తప్పించి యేమీలేదు. పశ్చిమాద్రిని ఎర్రటి సూర్యబింబం మునిగిపోతున్నది. దూరాన రోడ్డుమీది మనుష్యులు, వాహనాలు చిన్న చిన్న మూర్తుల్లా అగపడసాగారు. సరస్వతి మెల్లగా పిట్టగోడ అంచుమీద శరీరాన్ని మోపి రవికలో దాచిన చిన్న వుత్తరాన్ని మడతలువిప్పి చదువసాగింది. మధ్యమధ్యలో నిదానంగా యిటూ అటూ చూస్తూ, మళ్ళీ వుత్తరం చదవటాన్నిబట్టి అది ఆమెకే మూడవసారో నాలుగవసారో అయివుంటుంది—ఆమె ముఖం కొద్దిగా కుంచించుకుంది. అటు తరువాత కాస్త ఎర్రబడ్డది. మళ్ళీ కొంచెం యీవ

లకువచ్చి రెండు చేతులూ వెనక్కు మడిచి ఆలోచిస్తూ నిలబడ్డది. ఒకటికి రెండుమార్లు క్రిందిపెదిమను కొరుకుతూ వెనక్కు విరిచిన చేతుల్తోనే పచార్లు చేయ నారంభించింది.

ఆ అవస్థలో ఆమె వదినరాకను గుర్తించివుండలేదు. ఆవిడ కాఫీకలరు కోయంబత్తూరు చీర నాజూగ్గాకట్టి తలలో చిన్న సన్నజాజిచెండును వుంచి మిగతా పూలను యివ్వటంకోసమంటూ, సరస్వతికోసం యిక్కడా అక్కడా వెతుకులాడి, చివరకు డాబామీద ఎవరో మనుష్యుల చప్పుడు కాగా ఆ అలికిడికి పైకి వచ్చింది.

సరస్వతిని దూరాన్నుంచి చూడగానే చిన్న తమాషా చేయాలని ఆవిడ పిల్లిలా అడుగులో అడుగులు వేసుకుంటూవచ్చి వెనుకనుంచి చేతిలోని కాగితాన్ని చప్పున లాక్కుంది.

సరస్వతి తెల్లతెలబోతూ 'నువ్వా వదినా... ఎవరో అనుకుని ఎంత హడిలిపోయానూ—' ఆ అనటంలో లోపల ఏదో దాపరికం వున్నట్లు తేలిగ్గా యివతలవాళ్ళకు తెలిసిపోతోంది.

'ఈ కాగితం విప్పనా.'—

సరస్వతి నేరస్థురాలిలా చూస్తూ వూరుకుంది. వులకలేదు. పలకలేదు.

వొదిన తేలిచొరవను తెచ్చుకుంటూ—'ఎందుకు నువ్వు అస్తమానూ వొంటరిగా దిగులుగా ఆలోచిస్తూంటావు? నీ కేదన్నా కావలిస్తే నాతో చెప్పు... నాకు తెలుసులే—నీకు యిక్కడే యింత మొహమాటం...'

సరస్వతి యీ మాటలాడే మనిషి అంతస్సులోకి చూడాలనుకుని పరిశీలనగా—'అదికాదు వదినా—నా కిక్కడేం లోటు? అడక్కుండానే అన్నీ అమర్చే వదినె... నాకోసం ముస్తైత్తడానికి కూడా వెనుదీయని అన్నగారూ... యింకా ఏమన్నా వుంటే నావల్లేవుండాలి లోసుగు...'

'అడిగినదానికి సూటిగా జవాబుచెప్పు? నీ మనస్సులో ఏదో కదుల్తావుంటుంది అస్తమానూ—అవునా...'

సరస్వతి పిట్టగోడమీద చేతులాన్చుతూ—'ఏం చెప్పగలను—ఏం చెప్పమంటావు వదినా—' అంటూ శూన్యంలోకి చూసింది.

'పిచ్చిదానా—నాకు తెలుసు. ఇవ్వాళ అన్నయ్య నాకంతా చెప్పారు.'

సరస్వతి చప్పున వెనుదిరిగి 'అన్నయ్యా...' అని నోరు అవులించి పిచ్చిగా అథఃపాతాళానికి కృంగిపోతున్నట్లు అయోమయపు చూపులు చూసింది.

వొదిన సన్నజాజిచెండును విడిచి తల్లో వుంచుతూ బుజంమీద చిన్న చిటిక వేసి—'ఐతే నువ్వు పచ్చిదొంగవు సుమా—నీకు జ్వరంకూడా ఎందుకువచ్చిందో నాకిప్పుడిప్పుడు కొంచెం అర్థమవుతూవుంది. అట్లాటి దేదైనావుంటే నీకన్నా. కాస్త పెద్దగదా యింతముక్క నా చెవిని ఎందుకు వేశావు కాదూ?'

'ఏముక్క—' సరస్వతి అసంబద్ధమైన ఆలోచనల కూడికలోంచి తెప్పరిలలేక తలనుదించుకునే అనేసింది.

'అదే—నాకు తెలీదనుకున్నావా ఏం? అతను నిన్ను వెళ్ళిపొమ్మని గసిరిన సంగతీ అదీను.'

వెళ్ళిపొమ్మనా—అవును అన్నారు. అంటే వచ్చేశాను.'

'పోనీ స్టేషనుకు వచ్చినా టికట్టూ అదీ కొని యిచ్చాడా—'

నాదగ్గరే పదిరూపాయలుంటే, పోర్టర్ని బ్రతిమాలి కొనిపించుకున్నాను.'

చీకటి మసగ్గా అలుముకొంటున్నది. ఆకాశంలో కూడా, అలస్యంగా వచ్చే ఏ ఒకటిరెండు పక్షులో మినహా అంతా సంచారశూన్యంగా వుంది.

వొదిన ప్రశ్నాపత్రంలో కొన్ని చిక్కు ప్రశ్నల్ని వదిలేసి అడగటంవల్ల సరస్వతి తేలిగ్గా సమాధానాల్ని యివ్వగలిగింది.

చాలా నెమ్మదిగా—

'ఐతే యీ వుత్తరంకూడా చదవనా—'

సరస్వతికి 'యీ వుత్తరంకూడా—' అన్న వాక్యపుపోటు—పెలిక విప్పుకోలేక బిత్తరపోతూ—ఇంకా ఏమన్నా వున్నాయా జాబులు—'అని

ఆగింది. తన సంశయానికి అవతలి మనిషి తప్పుతీసుకుని నొచ్చుకుంటుందేమో అనుకుని.

'మీ అన్నయ్య వ్రాసిన ఉత్తరం—అదే దాని మాటే,' సరస్వతి సగం ఆశ్చర్యాన్ని లోపలే అణచివేస్తూ—'ఆ ఉత్తరం ఆయన వ్రాసింది కాదు' అనేసి ఆ అనటంలోనే తనకేమీ అభ్యంతరం లేనట్లు సూచించింది.

అటుతర్వాత యిద్దరూ డాబామీద కూర్చున్నారు. వోడిన అనునయ కంఠంతో—తూచినట్లుగా 'నీవల్ల తప్పుందని నే నన్ను. కాని చటుక్కున అంత 'లిగ్గా వెళ్ళి పొమ్మని' అనటం వుంటే, అది అభిమానమున్న ఆడదానికి ప్రాణం తీసినట్లే.'

'ఊఁ...'

'అదీగాక మీలో మీకు యింత వైముఖ్యం రావటానికి తగినంత పెద్దకారణం నాకేమీ గోచరించటం లేదు కూడాను.'

సరస్వతి వూగాడ్తోంది కాని, పెద్దకారణమేదో బయటపెట్టలేక పోతోంది 'వోదిన చాకచక్యంగా మళ్ళీ అందుకుంది—

'అంతెందుకు ! మీ అన్నయ్య వున్నారా— అంతలా చనువుయిస్తున్నట్టగపడ్డారు కాని, అవోప్పు సమయంవస్తే ఆయనమట్టుకు ఎంత మగతనం చలాయిస్తారని ?'

'అల్లాగా—' అని యింకా చెప్పమన్నట్టు చూసింది సరస్వతి. 'మీవంశంలో వున్నదే ఒక గుణం, నీకు కోపం రాదంటే చెబుతాను.' సరస్వతి మందహాసంగా 'చెప్పు. నాకు కోప మెందుకు ?'

'మొండిపట్టుదల. కోపం. అవతలివాళ్ళ పరిస్థితీ మంచిచెడ్డ—కూడా ఆలోచించకుండా తాముకోరినట్లే ఎందుకు జరక్కపోవాలీ అని పంతగించుకోవటం మామూలే—'

సరస్వతి లోపల యిలా అనుకోసాగింది— యీ వరసను తన్ను చెప్పటం లేదుకదా, ఏమో ! అవును వున్నమాటంటే తనెందుకు వులికులికి పడాలి!

'అది కాదమ్మా—ఆరోజు ఆయనగారికి తల నొప్పి జ్వరమట. ఆ సంగతి నాకెలా తెలుస్తుంది చెప్పు. మధ్యాహ్నం వెళ్ళేముందు క్లబ్బుకు యివ్వాళ వెళ్తున్నానని చెప్పి మరీ స్త్రీ సమాజానికెళ్ళాను. ఆరోజు చాలామంది కలియటంవల్ల ఆమాటా యీమాటా చెప్పుకుంటూ కూర్చుండి పోయాం. బయట చల్లగావుంటే కొబ్బరి చెట్లకింద పేము కుర్చీలు లాక్కుని. నా చిన్ననాటి స్నేహితులు ఒకరిద్దరు కలిశారు. చెప్పొద్దూ—ఆరోజు బాగా తొమ్మిది దాటాకే యింటి కొచ్చాను. తప్పల్లా కొంచెం ఆలస్యంగా యింటికి రావటం—తను అంతక్రితం ఎన్నిమాట్లో రెండో ఆట సినీమాకు వెళ్ళి కూడా అర్ధరాత్రి అపరాత్రి రావటం లేదూ— అవన్నీ పట్టించుకుంటామా ? దానో మొదలెట్టారు ఎక్కసక్కాలు—మగవాడు తిరక్క ఆడది తిరిగి చెడిందట. నాకు వొళ్ళు మండి నాలుగురోజులు యేమూలో పడుకున్నాను. ఎందుకులే అన్న ముక్క అనలేదు. పలకరించిన పాపాన పోలేదు. అంతటితో వూరుకోవచ్చునా వుండుమీద కారం జల్లినట్లు అమ్మకు పనిలేక ఒక కొంటెవుత్తరం రాశారు. అంతే అదివి అంతమాత్రం. అత్తకు కూడా వ్రాశాక నాకు హితోపదేశాలు చెబుతూ చాట భారతమంత జాబువ్రాసింది. ఇదేమిటని ఆయన్ను అడిగితే వక వకా పకపకానవ్వు—మంచీ చెడ్డావుంటేనా... వూరుకోలేను. కోపం కొద్దీ అనేశాను. నేనేమి కాపురాలు త్రవ్వుకుని లేచిపోయే మనిషి ననుకున్నారా—యింత కుళ్ళు మీ కడుపులో పెట్టుకుని ఎందుకొచ్చిన వటకారమని—'

సరస్వతి సావధానంగా విన్నాక తన కథతో పోల్చుకోకుండా వుండలేకపోయింది. ఎంత వద్దనుకున్నా తన విషయానికొచ్చేసరికి తప్పంతా అవతలి వ్యక్తిదైనట్టుగా వాదించటానికి అంతరాత్మ ససేమిరా రావప్పటం లేదు.

'లేద్దామా సరూ...' అంటూండగానే 'అమ్మోయ్—పిల్లాడ్ని వొక్కడ్నీ వదిలేసి వచ్చామ్రా', అంటూ సరస్వతి గబాగబా మెట్లు దిగింది.

లోపల అన్నగారు ఎత్తుకుని ఆడిస్తున్న వాడల్లా సరస్వతిని చూడ్డంతో 'యిందే—అమ్మాయీ' అని అందివ్వబోయాడు.

సరస్వతికి నవనాడ్యా కృంగినట్లయి తలకాయ వాల్చి తప్పుచేసిన మనిషిలా పిల్లడ్ని అందుకుని

అక్కడ నిల్చోకుండా నాలుగంగల్లో దొడ్లోకిపరు గెత్తుకొచ్చేసింది.

వొదిన సరస్వతి చేతులోంచి లాక్కున్న కాగితం ముక్కను చదవాలనే కుతూహలంతో నేరుగా పడకగదిలోకి వెళ్ళి బెడ్‌లైట్ స్విచ్చి నొక్కి తలగడ నానుకొని మెల్లగా కాగితపు మడ తలను విప్పసాగింది. ఆ రావటంలో ముందు గదిలో కుర్చీలో కూర్చున్న ప్రసాదరావును కూడా ఆమె గమనించలేదు.

ఎటువైపునుంచి వచ్చాడో ప్రసాదరావు గ్రద్దలా ఆ పుత్తరాన్ని కాస్తా ముక్కున కర్చుకుని నిశ్చలంగా వుడాయించే యత్నంలో వున్నాడు.

ఆమెకు చాలా కోపంవచ్చిందనే చెప్పాలి. పరుషంగా—'నామీద వొట్టే అది మీరు గనుక చదివితే...'

'ఇందులో యేమిటి వుంది?'

'నాకు తెలీదు.'

'ఇది పచ్చిఅబద్దం. పోనీ ఎక్కడ్నుంచి...'

ఆమె యింకా కోపంగా—' ఎక్కడ్నుంచా నా శ్రాద్ధంనుంచి'

'అది కూడా నేనే పెట్టాలి. నాకు శ్రాద్ధం పెట్టే వాడు కలిగేవరకూ నీకు శ్రాద్ధం కావాలనుకోకు.'

'ఏమిటి శుభమంటూ తిని కూర్చుని చావుల మీదకు పోతున్నారు' అంటూ వచ్చింది సరస్వతి. ఈ ముక్కలు అనే ధైర్యం ఎట్లా వచ్చిందో వదినకు అర్థంకాలేదు. ఆశ్చర్యంలో— 'ఏదీ ఆవిడ పుత్తరం ఆవిడ కిచ్చెయ్యండి.' ప్రసాదరావు రూక్షంగా— 'ఐతే ఆవిడ పుత్తరం నువ్వెందుకు తీసుకుని చక్కగా మడతల్ని విప్పి కులుకుతూ చదువుతున్నావు?'

'నేనేమీ చదవలేదు.'

సరస్వతి యిద్దరితోనూ తీక్ష్ణ ధోరణిలో— 'నేనే యిచ్చానురా బాబూ—అందులో యేమీ లేదు. మా ఆడబడుచు చెల్లాయి వ్రాసింది'

కథ అడ్డం తిరిగిందనుకుని—

'చెల్లాయా... యింకా మీ ఆయన చార్జిషీటు యిచ్చాడేమో ననుకున్నాను నేను.'

ప్రసాదరావు మెల్లగా జారుకోబోతున్నాడు. వదిన గడుసుతనంగా 'పాపం! ఎందుకు జారు కుంటున్నారు. ఏమి వ్రాసిందో మీరు కూడా వినండి. అనక మళ్ళీ నేను ఫలానా అని చెబితే సమ్మెస్థితిలో వుంటారు.' అనేసి చదువుతూ 'చిన్న పుత్తరమ్మురా— పెన్సలుతో వ్రాసింది పాపం, చదువుతాను—మ.ల.స. వొదినకు చెల్లాయి నమస్కారములు. అంతా క్షేమం. మీ క్షేమం, చంటివాడి క్షేమం బొత్తిగా తెలియటంలేదు. అన్నయ్య రోజు రోజుకీ మారిపోతున్నాడు. నాకు భయం వేస్తున్నది. ఈ మధ్యన నువ్వు వస్తావనుకుని స్టేషనుకు వెళ్ళాను. సరే—ఆ వేళ వస్తూ దారిలో ఒక కోతిని పట్టు కొచ్చాడు. దానికోసం ఎంత డబ్బు ఖర్చు పెడు తున్నాడో చెప్పటానికి వీల్లేదు. నేనూ మొదట్లో కాలక్షేపంగా ఎంతో సరదాపడ్డానుకాని ఆ ప్రవ ర్తన చూస్తున్నకొద్దీ ఎందుకో నాకే దిగులు వేస్తున్నది. ఆ కోతి తెచ్చాడన్నానా—దానికి నీ పేరుపెట్టాడు. అందరితో అది నా భార్య—చాలా విశ్వాసంగా వుంటుంది. అని చెబుతూంటాడు. ఇదంతా చూస్తూంటే నాకు నువ్వు ఎంత చప్పునవస్తే అంత మంచిదని తోస్తోంది. నా ఆరోగ్యం కొంచెం బాగు. నావలన తప్పులుంటే క్షమించివస్తావని తలుస్తాను. చిన్నవాన్నకు ముద్దులు. చెల్లాయి వ్రాలు.

పుత్తరం చదివాక వొదిన ఏమీ మాట్లాడలేదు. సరస్వతి తలవాల్చి నేల చూపులు చూడసాగింది. ప్రసాదరావు స్తబ్ధతను భంగపరుస్తూ—

'బావ రోజురోజుకీ అచ్చం కోతిలా మారి పోతున్నాడే—'

ఈ హాస్యానికి ఎవ్వరూ నవ్వలేదు. వదిన కఠినంగా చూసింది. ప్రసాదరావు సర్దుకుని 'వస్తావా—' అని సరస్వతికేసి చూశాడు.

ఆ వస్తావా అనటంలో దిగబెట్టివస్తాననే అర్థం ఎక్కడా సరస్వతికి తట్టలేదు. గ్రహించిన వదిన భర్త వాక్యాన్ని సర్దుతూ 'నీకు వెళ్ళటం యిష్టంగా వుండకపోతే ఎందుకు ఆయనే యిక్క డకు రప్పించే యేర్పాటు చేస్తేసరి!'

సరస్వతి వెంటనే 'బాబు' అనేసి మళ్ళీ చప్పున సిగ్గుపడిపోయింది.

ప్రసాదరావు నసిగాడు. 'నే నతను పంపమని వ్రాసినదానికి సమాధానం వ్రాయలేదు కూడా.'

సరస్వతి గాబరాగా తలెత్తింది. అంతవరకూ తన్ను పంపమంటూ బాబు వచ్చినట్లే ఆమెకు తెలియదు. చెల్లాయి వుత్తరం పూర్తిగా యిప్పుడు బోధపడినట్లే.

ఆ రాత్రి పసిపిల్లన్ని పక్కలో పెట్టుకుని యేడ్చినది యేడ్చినట్లే వుంది సరస్వతి. అప్పుడు యిల్లా అనుకోసాగింది—'నేనే పాపిష్టిదాన్ని. చేతులారా నా కష్టాలు నేను కొనితెచ్చుకున్నాను. మా అన్నయ్య వదినా నన్నెంత గౌరవంగా చూస్తున్నారో చెల్లాయిని 'ఆయనట్లా చూసుకోవటం సహించలేకపోయాను. నా అవమానం నన్ను కోతిని చేసి పారేసింది. ఆయన కోతిని తెచ్చి దానికి నా పేరెట్టారని అభిమానపడి యేం ప్రయోజనం? ఎవరు విన్నా చివరకు నేను చేసిందే కోతిపని అంటారు? ఏ మొహం పెట్టుకుని నేను ఆ మహారాజు పంచలకు చేరుకునేది?' సరస్వతి ఆలోచనల బరువులో దొర్లిన గంటలను గుర్తించలేక, కోడికూతవిని అప్పుడే తెల్లారిందా అనుకోసాగింది.

4

బండీవచ్చి గుమ్మంముందు ఆగింది. చదువుతున్న పత్రిక పుటల్ని ఒత్తిగించి ప్రసాదరావు ముందుకు చూశాడు. అప్పుడే ముగించి విడచిన కాఫీకప్పు నొత్తిగించటంకోసమని ప్రత్యేకంగా వచ్చిన వొదిన నోరు తెరచి విస్తుపోయి చూస్తున్నది.

మెట్లదాకా వచ్చాక — 'మేమేనరా—ఏవిటట్లా గుడ్లప్పగించి చూస్తున్నారు?' అంటూ పైకి రావటంకోసం వూతకర్రను బలంగా నేలకు అదిమి వెనుకకు వినిపించేలా—

'అమ్మా—నువ్వుకూడా నాతో లుడుంగున యింట్లోకి జొరబడకు. పనుచుదానివి యింకా, కొత్త సామాన్ని లోపలకు జేరవేయించు.'

వాక్యం ముగియకుండానే అవతల చేతులోని సిగరెట్టును బహు చాకచక్యంతో నులిమేసి లేస్తూ ప్రసాదరావు వాకిట్లోకి గబగబా నాలుగడుగులు వేశాడు.

గుమ్మంలో నిల్చున్న పార్వతమ్మ—'ఏంరా నాన్నా—కులాసా? కాశీ వెళ్దామని బయల్దేరదీస్తే వున్నపాళాన యిలా వచ్చేశాం. మీ నాన్నగారితో ఏదొచ్చినా నోట్లోమాట నోట్లో వుండగానే కావాలి పనులు. లేడికి లేచిందే పరుగు.'

'నువ్వు లోపలికి నడు—నేం చూస్తాన్లే...'

తరువాత జట్కావాలాతో చిన్న యుద్ధకాండ పావుగంటసేపు జరిపి డబ్బులు మొహాన్న విసిరికొట్టాక, మెల్లగా లోనికి వచ్చారు ప్రబుద్ధులు ప్రసాదరావు.

అప్పటికే తల్లీకూతుళ్ళు సాశ్చర్యసంభ్రమాభిమానాల్ని ప్రకటించుకోవటం కుశలప్రశ్నలవరకూ సంభాషణ రావటం జరిగింది.

ప్రసాదరావు వచ్చిచూసిన దృశ్యంయొక్క సందర్భం యిది.

సరస్వతి తల్లిని రెండుచేతుల్తో పట్టుకొని వెక్కి వెక్కి యేడుస్తున్నది. ముసలాయన చంకలోని పిల్లవాడు పండిన ఆయన మీసకట్టును చూసినంతసేపు చోద్యంగా చూసి, చేతుల్తో అందుకోవటంకోసం విశేషించి యత్నిస్తున్నాడు.

ప్రసాదరావు భార్య పూరంతి గొంతుకతో వార్తల్ని చదువుతున్న రేడియోగొంతు నొక్కివచ్చి, మెల్లగా సరస్వతిని దొడ్లోకి నడిపించుకువెళ్లింది. ఆడవాళ్లు ముగ్గురూ విడిపోగానే ముసలాయన కళ్ళజోడును మనుమడి బారినుంచి భద్రంగా రక్షించుకొంటూ కొడుకు నుద్దేశించి 'ఏమిటి కథ?' అన్నారు.

ప్రసాదరావు తనకేమీ తెలియనట్లు 'ప్చ్' అనేసి వూరుకున్నాడు.

'ఎప్పుడు రావటం?'

'నెల్లాళ్ళయి—'

'నాకు తెలియలేదే...'

కొడుకేమీ జవాబివ్వకపోవటం చూసి—'యిదా...నాకేమీ క్షేమసమాచారాలు తెలియక పోవటంచేత ఒకమారు అట్లా వెళ్లిరానా అని కూడా అంటూవచ్చాను. మీ అమ్మే—వట్టి చండ్రోడిమనిషి ఎద్దు ఎండకు లాగితే దున్న నీడకులాగుతానంటుంది.'

'వెళ్ళిరావలసింది. కథంతా అర్థమయేది—' చేత్తో చిన్న పూచికపుల్లను విరిచి పళ్లుకుట్టుకుంటూ నసిగాడు కుర్చీతోసహా వెనక్కి నడుం విరుచుకుంటూ.

'హాఁ, హాఁ—ఏదో వుంది.' అన్నారు ముసలాయన.

పూచికపుల్లతో గాలిలో వూచిస్తూ 'ఇప్పుడేం లాభం అనుకుని—అటువంటి సంబంధం చేశాక—'

ముసలాయన ఒక్కమాటు బుజాల్ని దులుపుకుని చేతిలోని కర్రను కుర్చీవెనుక వ్రేలాడేస్తూ— 'ముసలాడి కబుర్లు నీకు పచ్చిపచ్చిగా వుంటాయి గాని, యీ తల పూర్తిగా పండేదాకా నౌకరీ చేశానా, దేశం కాని దేశం అక్కడా యిక్కడా వుంటూ వచ్చానా, ఎన్నిరకాల మనుష్యుల్ని చూడలేదు? అంతా ఒక్కలా వుండరు. అదలా వుంచు. ఎప్పుడూ మనమే నెగ్గాలనుకునే మన స్తత్వంకల మనుష్యుల్ని చూశాను. కొన్ని సందర్భాల్లో గెలుస్తూ మళ్ళీ వోడుతూ జీవితం సాగించే వ్యక్తుల్ని చూశాను. పట్టూ విడుపూ అన్నదుండాలి. అదిలేని వ్యక్తుల్లో అందులో హమేశా మనమే ముందుండాలి మనమాటే నెగ్గాలి అనుకునేవాళ్ళతో జీవించటం ప్రమాదకరం. మీ అమ్మవుందా — అది కాపురానికొచ్చిన క్రొత్తల్లో పట్టి అడివిగొడ్డు. మొరాయించటం కరవటం వుండేది కాదు. ఆఖరికి నాకు తెలియకుండా అణా అర్ధాతీసి యే పోపులపెట్ట్యాలోనన్నా జేరేసి ఒక పదిరూపాయలు చేస్తుందేమో అని చూశాను, ఆ తెలివితేటలుకూడా లేవు. కాని అట్లాటి మనిషితో కాపురం నాకేమీ కష్టమనిపించలేదు. కాని మళ్లీ మీ చిన్నత్త— దగ్గిపోయిందిలే, నువుపుట్టాక. అంచేత తెలీదు. ఆవిడ మొగుణ్ణి రాచి రంపాన పెట్టేదని వలుగురూ అనుకునేవారు. నాకేం మొహమాటం లేదు. అడిగేద్దామా అన్నంతవరకూ వచ్చింది. కాని చూస్తూ చూస్తూ అడబిడ్డను నేనేమన్నా. ఒకమాటు దాన్ని పుట్టింటికి తీసుకరమ్మంటే నేనే బయల్దేరి వెళ్లాను. గుమ్మంప్రక్కనే స్కూలు. ఆ బడిపిల్లలు కిటికీదగ్గరకువస్తే పల్లంలో వీళ్ళ దొడ్లో అంతా కనబడ్తుంది. అప్పుడు వాళ్ళేదో అంటున్నారు. ఇది వాళ్ళను చెరిగేస్తోంది తిట్లతో. ఏమిటే ఆ పిల్లలు అంటున్నది అని అడిగాను రావటంతో. దానికి నామీద కూడా కోపమొచ్చింది. తరువాత తెలిసింది 'అయినకాడికి అణాపరక—' అని పిల్లలు పిలుస్తారని. బజారుకి ఆ వూళ్లో పనిమీద బయలుదేరితే ఏ గోడమీద చూసినా అయినకాడికి అణాపరకా. ఒక గుంటవెధవని పిలిచి 'ఏంరా—ఆమాట' అన్నాను. వాడు నవ్వుతూ పరుగెత్తుకుపోయాడు. నేను స్వతహా కొంటిమనిషిని—ఆరోజు దీపాలుపెట్టాక దార్లో ఎదురైతే 'ఏమిటి బావా—అయినకాడికి అణాపరక అని రాసుంది మీ యింటిమీద—' అని ఖర్మంజాలక నోటజారాను. అగ్గిరుద్రుడయాడు. ఎట్లాగో తెలుసుకున్నాను. ఒకరోజున వుదయం 8 గంటలకు బజారుకని బయల్దేరి, ఏదో ఒక తోటకూరకట్ట కొనివి పచ్చిమిరపకాయలతో అఘగుపెట్టాట్ట యింట్లో. స్కూల్లో ఒకటికి గెల్లుకొట్టారు. అప్పుడు మీ చిన్నత్త చింతకుప్పలాటి తలేసుకుని తడిసిన చీరతో వురుముకుంటూవచ్చి 'ఏమిటి తగలేశావు?' అందిట. 'ఫలానా—' అన్నాక 'ఎంతయింది?' అని గర్జించిందిట. 'అణాపరక—' అన్నాక ఆలస్యమయిందని శాపనార్థాలు పెడుతూ 'ఇంతేనా అయినకాడికి అణాపరక' అంటూండగా స్కూలు పిల్లలువిని ఆ ముక్క పుచ్చుకున్నారు.

ఇంత కథా నీ కెందుకు చెప్పానంటే, ఆవిడ పోలికే అచ్చంగా మన సరస్వతి.'

ప్రసాదరావు రూక్షంగా—'మీ కసలు ఏం తెలీదు. మీరు దానికి చాలా అన్యాయం చేశారని వేదనలో వున్నందుకు ముందుగా యింత చరిత్ర చెప్పుకొచ్చారు. నాకు తెలుసు నాన్నా—ఇంకా ఏం కావాలి? నిల్చున్నపాళాన చంటిబిడ్డతో యింట్లోంచి పొమ్మని అన్న మనిషికి ఏపాటి సంస్కారం వుంటుందనుకునేది?'

'అతనలాటి మనిషి కాడు.' ముసలాయన సమర్థిస్తూ గట్టిగా అన్నారు.

ప్రసాదరావు క్షణంసేపు లేచి నిలబడి పరుషంగా—'మీరు చేసింది తప్పుకాదని సమర్థించుకోవటం కోసమే చూస్తున్నారు గాని మన గౌరవం ఏమాత్రం అతగాడు నిలబెట్టాడో ఆ విషయం ఆలోచించటం లేదు.'

ముసలాయన యీలోగా 'అమ్మీ కొంచెం 'టీ' పట్రా. సుపుత్రుడు దేవతలకు పంచాంగాలు

చెబుతున్నాడు.' అనేసి 'కూర్చోరా నాన్నా— కూర్చో...' అని ప్రసాదరావు నుద్దేశించి అన్నారు.

ప్రసాదరావుకు వోటమి యిష్టం లేదు. ఆయన వాదించి తనచేత అవునని పిస్తారనే భయం లేకపో లేదు లోపల. అదికాక స్వయానా కూతురి విష యంలో ఆయన అల్లుడిపక్షం తీసుకోబోవటం చూస్తే తనకే ఎల్లానో కచ్చగావుంది. అందుచేతే లేచి తప్పు కుపోవాలని చూశాడు.

ముసలాయన అన్నారు.

'ఈ ఒక్కమాట విను. నీకు తెలిసింది, చాలా మంది అనుకునేది మనుష్యులంతా డబ్బుగలవాళ్ళు, లేనివాళ్లనే. ఈ రెంటి మధ్యా సంబంధబాంధవ్యాలు పొసగవనే. పైగా యీ విభజనలో తప్పుందంటాను నేను. మనుష్యుల్ని తత్వాలవారీగా విభజించి పరీ క్షించాలంటాను. శాస్త్రిని నేను అట్లానే కొల్చి చూశాను. అతను యితరులకు కష్టం గలిగించడు. ఇత రులు తనకు కలిగిస్తే ఓపికతో సహించి వూరుకుం టాడు. బస్. యిక నీవు వెళ్లొచ్చు.'

'మరి యీ జరిగిన రాద్ధాంత సిద్ధాంతాలన్నీ '

'ఏ రాద్ధాంత సిద్ధాంతాలు...?'

'ఇదిగో ప్రత్యక్షంగా కనబడుతున్నదే పుట్టిం టికి తోలెయ్యటం—'

'హాఁ! అదా - ఏదో మాటామాటా వస్తే అమ్మాయే వచ్చేసుండచ్చు. మన బంగారమే మంచి దని అస్తమానూ అనుకోవటం తప్పురా. ఎదటివాడి కంట్లో దూలం వెతికేముందు మన కంట్లో నలుసు అఘోరించిందేమో చూసుకోవద్దూ.'

'చూసుకోవాలి—' అని కోపంగా అనేసి ప్రసాదరావు దరదరా వీధిలోకి నడిచాడు. సరిగా అదే సమయానికి ప్రక్కగదిలోనే వుండి యావత్తూ కాకపోయినా కొంత కొంత విన్న ప్రసాదరావు తల్లి యివతలకు వస్తూ—'ఇంకా కొంపలో అడుగుపెట్టి పది నిమిషాలు కాలేదు. ఏవిటి వాడివల్లా వెర్రెక్కు తున్నారు? ఏదో మర్యాదగా వచ్చాం—నాల్రోజు లుండి మర్యాదగా వెళ్ళాలని లేదా మీకు?'

'హుఁష్. వూరుకోవే—తెలుసునంటూ వచ్చావు నడాన. నేను ధర్మంకోసం పాటుపడుతాను. ఎప్పుడు ఎక్కడెక్కడ ధర్మం నశిస్తుందో అక్కడల్లా పుట్టు కొస్తానని కృష్ణపరమాత్మ చెప్పలే. గీతల్లో...'

'ఓహో - యిదే కామోసు ఆ అవతారం. చాల్లెండి. అనవసరంగా పిల్లల మనస్సులు నొచ్చు తాయి. వాళ్ళేం అజ్ఞానులు కారు. ఎవళ్ళ వాళ్ళంత. వాళ్లు వాళ్ళయారు. మీ దూరికే నోటికొచ్చి నట్లల్లా......'

'నువ్వు ఫో—ముందు అవతలకి...' ముసలా యన గర్జించారు. మధ్యలో కోడలు వచ్చి-'మావయ్య గారూ మీకు పోర్టీను తెచ్చేదా......' అని సమా ధానంకోసం నిలబడ్డది.

'ఏవి మర్యాద? ఏవి మర్యాద? మాకు పిల్ల లంటే అలా వుండాలి.' ఆవిడకు వినిపించలేదు ఆ మాటలు. మళ్ళీ అందుకుంది.

'ఐతే మీరు ఏవిటి అమ్మాయిని దాన్ని కొత్త పలకరించారూ?' ఆయన ముఖం కంచించుకుని 'పోదూ—నీ తెలివికి సంతోషిస్తున్నాను. నేను ఆ విషయం ఎత్తితే అది చిన్నబుచ్చుకుని ఏడవదూ—'

ఇంతలో పోర్టీను పుచ్చుకునివచ్చిన కోడలును పరామర్శగా 'మీ అమ్మ అంతా బాగున్నారా? బాబు లొస్తున్నారా?'

తల వూపుతూ కప్పును బల్లమీద వుంచి— 'అత్త య్యా...మీరు...' అంది. ఆవిడ అధికార పురస్సర మైన ధోరణిలో—'నాకేం అక్కర్లేదమ్మా. అబ్బ! అందులో ఏదో కోడిగుడ్డుసొన కూడా వేస్తారట. రామ! రామ! ఆ పోర్టీన్లూ అవీ అట్లాటి నూకరాలు బస్తీవాళ్లూ నాగరికులు మీకు గాని...'

ముసలాయన లేచారు. మీది పిల్కకండువాని ఎక్కడ తగిలించటమా అని యిటూ అటూ చూస్తున్న ఆయనకు ముసలావిడ మాటలు వినిపించాయి. చేతి లోని కండువాని అందుకోవటంకోసం వస్తున్న కోడల్ని ఉద్దేశించి—పద్యం చదివే ధోరణిలో 'రుచి పాకము నాలుకగా కెరుంగునే, తెడ్డది కూరలో కలియు' అని వూరికే అన్నాడు భాస్కరశతకకర్త.

ఆ అమ్మాయి కండువా వంకీని తగల్చటం కోసం అక్కడినుంచి నిష్క్రమించాక ఆవిడ యీ అన్న ముక్కలకు వూరుకోలేదు.

'పిల్లలదగ్గర అట్లా తీసిపారేస్తూవస్తే రేపంటే యేమన్నా చీమకొలంత గౌరవం వాళ్లకిక ఎందుకుంటుంది?'

'అందుకే అన్నారే_వెర్రిదానా—మొగుడు తిడితే మొగసాలవాడూ తిట్టాడని.'

'నాకు గౌరవం అనేది లేదని ఎల్లానూ తెలుసు. మీతో దీనికి గాని వాదన—అమ్మాయి సంగతి కొంత కనుక్కొండి మీరు వెళ్లటమో, అతగాడికి కబురు చెయ్యటమో—'

'ఏమని? నువ్వు కాస్త నోరు మూసుకుంటే అన్నీ అవుతాయి. కాశీనుంచి వచ్చేప్పుడు మాద్దాములే.'

'దారిలో పనిగదా—'

ముసలాయన క్రుద్ధుడై నిస్సాకారంగా—'ఇప్పుడు నావల్ల కాదు. వచ్చేటప్పుడు మాద్దామన్నానుగా.'

ఆవిడ ప్రక్కకు తిరిగి చెంగుతో కళ్లు నొత్తుకుంటూ బొంగురు చేసుకున్న గొంతుకతో 'అంతే దాని ఖర్మ. రేపు ప్రొద్దున్న నలుగురూ ఏమన్నా మీ అమ్మాయి యింకా యిక్కడే వుందేమంటే నేనేమని చెప్పేది? నలుగురూ నన్ను దుయ్యబట్టుకుంటారు గాని...'

ఆయన ఒక్కమారు లేచినిల్చొని—'చాల్చాలు యింకే అధికప్రసంగం చెయ్యకు. ముందు నువ్వే మా అమ్మాయిని పోదిలేశావని నలుగుర్లోనూ చాటొచ్చేటట్లున్నావు.'

'హవ్వ! రామ! రామ!' అనేసి ఆవిడ నెమ్మదిగా అక్కడ్నుంచి నిష్క్రమించేలోపున ఆయన నున్నటి తలను పదేపదే రాసుకుంటూ పచార్లకు ప్రారంభించారు. దూరంగా నేలమీదకు గంటన్నర క్రితమే వదలివేయబడ్డ మనవడు అక్కడే నిద్ర తీసి అప్పుడే లేచి మెడను రిక్కించి తాతగారి పచార్లను బుర్ర రాసుకోవటాన్ని పరిశీలనగా చూడసాగాడు. కాని అట్లా వాడు ఎంతోసేపు పెద్దమనిషి తరహా అభినయించలేదు. చరచరా మోకాళ్లతో ప్రాకి ఆయన అప్పటివరకూ కూర్చున్న కుర్చీముందు వుండే విరుసుకుచాప గుండ్రబల్ల క్రిందకు చేరి, అంతక్రితము ప్రసాదరావు వదిలి విసిరేసిన సిగరెట్టు పీకలను సునాయాసంగా ప్రోగుచేసి వాటితో ఆడుకోవటంలో నిమగ్నుడయాడు.

తాతగారు ఆలోచనామగ్నులై యిట్నుంచి అటూ అట్నుంచి యిటూ పోవట్టీను అరిగేదాకా పచార్లు చేశారు కాని బల్లక్రింద ఆడుకుంటున్న మనుమణ్ని పోల్చుకోలేకపోయారు.

ముసలావిడ వంటలోకి దిగింది. కోడలు బహుజాగ్రత్తతో మడిగట్టుకుని ఆవిడకు అదీయిదీ సరఫరా చేస్తున్నది. కాని యీ వ్యవహారంలో ఏమాత్రం హెచ్చుతగ్గులు వచ్చినా అత్తగారు సహించి వూరుకోరు—'నేను కాపురానికొచ్చిన క్రొత్తల్లో...' అంటూ ప్రారంభిస్తుంది.

ఇదివరకే అంతిమాత్రపుపని—సరస్వతి కిప్పుడు చేతినిండా తీరిక. గంటసేపు కూర్చుని తీరిగ్గా జడ అల్లుకున్నది. తరువాత తువ్వాలు సబ్బుపెట్టె పుచ్చుకుని స్నానాలగదిలోకి వెళ్లింది. అయ్యో యింత నిదానంగా పనులు చేసుకుంటూ కూర్చుంటే అవతల వంటా అదీ చూసుకోవాలి, యిల్లు చక్కబెట్టుకోవాలి అనటానికి యిది తన యిల్లుకాదు. ఈ పనులు పూర్తిచేసినకాలంలో అదించవలసిన ఆ బాధ్యత, అదీ తనకు లేదు.

అది చాలా చిన్నగది. ఒక ప్రక్కంతా పొగతో నల్లగా మసిబారిపోయింది. క్రిందగా ఒక పెద్ద పొయ్యిలో ధగధగా మండుతున్నవి నాలుగు పెద్దకట్టెలు. ఆపైన వెడల్పైన నల్లటి రాగిగాబు. అందులో రెండుబిందెలనీళ్లు ఏకధాటిన సలసలా మరుగుతాయి. కట్టెలు బాగా మండుతున్నవేమో, ఒక వైపునుంచి సెగలు వస్తూంటేగా, సరస్వతి తలుపులు బిగించి, కుర్చీపీటను లాక్కొని, అందుమీద ఒక కాలునుంచి పోసుకుంటూ నీళ్లు—మధ్యమధ్యను వొళ్లు రుద్దుకున్నచోటే మళ్ళీమళ్ళీ రుద్దుతూ గంటన్నరసేపు జలకమాడింది. అంతసేపూ తన వొళ్లు తాను చూసుకుంటూనే వుంది. చేతులు నీళ్లను పాళంగా తోలుపుతూనే వున్నాయి. స్నానం పూర్తవుతూనే వుంది. కాని మనస్సు మనస్సులో లేదు. ఇప్పుడు తన బ్రతుకు పరీక్ష తప్పిన కుర్రవాడి మోస్తరయింది.

అంత వేడినీరు శరీరంమీదుగా పరుగెడుతూన్నప్పుడు సరస్వతికి తన కాపురం - మొదటి దినాలు

సర్దుకొచ్చాయి. ఆ ఆలోచనలు గూడా 'సంబంధపు చర్యలు—' అట్నుంచి 'పెండ్లిమాపులు'— 'వీడా గొప్ప తారతమ్య వివరణ'—పలువురూ పలు విధాలుగా చేసిన సూచనలు, ఎల్లాగో అయిన పెండ్లి, మధుపర్కాలు, దండాడింపు అన్నీ చకచకా తిరిగిపోయాయి.

అటుతరువాత శాస్త్రిని గురించి తియ్యగా వూహించటానికి మొదలు పెట్టిన రోజునుంచి, అతడ్ని చూడగానే ఎవరో వెనుకనుంచి వచ్చి గిలిగింతలు పెట్టినంత వుత్సాహంతో పులకలెత్తిన తను—ఏరోజు కోసం యువతీ యువకులు రాత్రింబగళ్ళు వువ్విళ్లూరుతూ ఆలోచిస్తుంటారో, ఆ దినం—తను ఎట్లా వర్తించింది? ఏమేమి చేసింది ఒక్కమాటు గుర్తుకు తెచ్చుకోకుండా వుండలేకపోయింది సరస్వతి.

సరస్వతి కప్పటికి యింకా పదహారేళ్లు నిండలేదు. పోణీలు మానేసి కూడా ఏడాది పూర్తయిందో లేదో—యింటికి వచ్చిన అమ్మలక్కలంతా 'పిల్ల ఎత్తరి—మనిషవుతుంది.' అంటూంటే ఆ ముక్కలు బోధపడకపోయినా వాటివెనుక ఏదో తీయటికల వున్నట్లు అనిపించేది తన మటుక్కి. ఆ రోజుల్లో ఎంతసేపూ దృష్టి ముస్తాబుమీదే వుండేది.

పండగలకు పిల్చినప్పుడల్లా శాస్త్రి వస్తూండే వాడు. మొదటిసారి చెల్లెల్నికూడా వెంటబెట్టుకొస్తే, ఆ పిల్లను తాను ఎంత వేళాకోళం చేసిం—ఏదో వంకను ఆమె బట్టలనో అలవాట్లనో హేళనగా తీసి కట్టుగా విమర్శించినదీ, అవన్నీ గుర్తొస్తున్న కొద్దీ సరస్వతి యిప్పుడు విచారించకుండా వుండలేక పోతున్నది. ఒక్కలేని తనాన్ని మాత్రమే శాస్త్రి తను యెదుట విధిలేక ప్రదర్శించవలసి వచ్చినప్పుడు అతను బికారిలా వుంటాడని, మావగారివద్ద నుంచి వచ్చినప్పుడల్లా డబ్బు గుంజుకుపోవటమే ప్రధానాశయంగా పెట్టుకున్నాడని తనవారు ఆఖరికి తల్లికూడా ఆ నోటా ఆనోటా తనముందరే అంటూ వచ్చినప్పుడు అభిమానవతియైన మరొక స్త్రీ యేం చేసేది? తనుమాత్రం యువతిలాగట్టునే నిలబడి చేతుల్ని కట్టుకుని నలుగురూ తిరస్కారంగా అనుకునే మాటలకు వూతాన్ని యిస్తూ ఎంత ముభావం నటించలేదు? ఆరోజున అమ్మలక్కలు తాంబూలాలు తీసుకున్నాక కొంగున కాసు ముడివెయ్యలేదని, అంతమాత్రం లేకపోయిందా అన్న భావంతోనే తెల్లవార్లూ తలుపు వానుకునే నిలబడి పెడముఖంగా వుంటే అతనేమన్నాడు? పల్లెత్తుమాట అనకుండా గుప్ చిప్ గా మూడురోజులూ ఫైరులో కూర్చున్నట్లు గడిపి మళ్ళీ వచ్చాక తీసుకవెళ్తానని అనేసి దాటుకున్నాడు తనవారినుంచి. అవతలవాళ్లు తీసుకెళ్ళటంకోసం మనిషిని పంపినప్పుడుకూడా యేడ్చి యమలోకానికి పోతున్న దానిలా పెద్దపెద్ద రాగాలతో వెళ్లినప్పుడు స్టేషనులో అతను ఎదురువచ్చి ఎంతో మర్యాదగా యింటికి తీసుకవెళ్ళాకకూడా మూడు నెలలు తను ఎన్ని చేదు వుల నీళ్లు త్రాగించినా పైకి ఏమన్నా తేలాడా! అటువంటి శాస్త్రిని తిరిగి నలుగురూ కోతి అంటూండటాన్ని తను యీమాత్రం పరిజ్ఞానం వచ్చాక కూడా వింటూ సహించి ఎంతకాలం ఎట్లా వూరుకోగలదు? ఇప్పుడు పిచ్చివాడుకూడా అవుతాడేమోనని చెల్లాయి వ్రాసింది. ఎవరు కారణం! తనే. తనే. తనే. తన మూలకంగా అతను సర్వనాశన మవుతాడు.

వేగిపాలోని నీళ్లన్నీ కర్చుతూ యివతలకు వచ్చిన కూతుర్ని వుద్దేశించి—'ఎక్కడున్నావే యింత సేపూ స్నానమేనా...' అంది తల్లి.

'ఆఁ' అనేసి గడపదాటుతుండగా చంటివాడు ఆడుకుని వదిలేసిన గిలక్కాయి ఎర్రగా దృష్టిని పడ్డంతో సరస్వతికి ఒక్కమాటు వొళ్లు ఝల్లుమంది. 'పిల్లవాడు ఏమైనట్లు—'

చిన్నగుడ్డితోనే నాలుగు గదులూ అలంగం తిరిగి వంటయింట్లోని వదినగారివద్దకు వచ్చి తడబడుతూన్న గొంతుకతో 'వానిగా జేడి!' అంది.

ఆవిడ చెంబును క్రింద వుంచుతూ 'వాకిట్లో లేడా—యిందాక చూశానే...'

'ఏమోనమ్మా...' అంటూ మళ్లీ దొడ్డంతా కలయతిరిగింది.

పొయ్యిదగ్గర కూర్చొని సంతనాగా వండుతున్న ముసలావిడ పోపుకోసం మాడబెట్టిన తాళాల్ని యిటుకముక్కలతో గమ్మున దింపి 'అయ్యో నా కూతురా—ఎక్కడ వదిలేశావురా బిడ్డను—చప్పున వెతకండి. చప్పున వెతకండి.' అంటూ ముందరగా నూతి దగ్గరకు పరుగెత్తింది. తల్లి నూతిదగ్గరకు దారి తియ్యటంతో తొందరలు పడి సరస్వతి గుడ్లనీరు గ్రుక్కుకుంటూ అనుసరించసాగింది.

ఆశ్చర్యంగా వుందే—' అంటూ వదినగారు యిల్లంతా చుట్టివచ్చి, అంతక్రితమే పచార్లను ముగించి ముఖ్యగదిలో నరసారావుపేట కుర్చీలో పరుండి అర్ధనిమీలిత నేత్రాలతో ఆలోచిస్తున్న ముసలాయన్ను అడిగింది– 'పిల్లవాడ్ని ఎక్కడైనా చూశారా' అంటూ.

ఆయన హఠాత్తుగా విన్నారేమో ఆ లేవటంలో టప్పుమని ముక్కుమీదనుంచి కళ్ళజోడు జారి గచ్చుమీద పడి బ్రద్దలయింది. కోడలు ఆ ముక్కల్ని ఏరటంకోసం నేలను వంగినప్పుడు టీపాయిక్రింద చేరి ఆడుకొని అలసి నిద్రపోతున్న పిల్లకుంక ఒక మూలను సాక్షాత్కరించాడు.

'ఇదుగోనర్రా యిక్కడున్నాడు—'

గుమ్మందాకా నడిచి ఎండలోకి గాబరాగా చూస్తున్న ముసలాయన 'యేడి యేడి' అంటూ వచ్చి 'అమ్మదొంగా – యిందాక నేనే అబ్బాయితో మాట్లాడుతూ మాట్లాడుతూ నేలకు వదిలేస్తే దీని క్రిందకు జేరాడు గావును.' అని పూర్తిచేశారు.

ఎరుపెక్కి ధారలుగట్టిన కన్నీళ్ళతో తడిసిన సరస్వతి ముఖాన్ని చూడగానే తండ్రి హృదయం చప్పున కరిగి—'యిదుగోనమ్మా—' అంటూ అందిచ్చిన చేతుల్తో తలమీద నెమ్మదిగా నిమిరి 'ఎంత గాబరా పెట్టేశాడో యింటిల్లపాదినీ వీడు. అమ్మ ముండా! కళ్ళజోడుకూడా విరిగిందిరా నీమూలాన.'

మాటలో అడ్డువస్తూ అమ్మమ్మ—'ముండా గిండా అనకండి వాడిని – వాడికి మీ పేరే పెట్టారు కూడా.'

సరస్వతి చెంగుతో నీళ్ళు వొత్తుకుంటూ పిల్లవాడ్ని తీసుకుని వెళ్ళబోతోంది. గొంతు సవరించుకుని అన్నారు తండ్రి—'ఏమే అమ్మాయీ మాతో కాశీ వస్తావా—యాత్రలు చేసొద్దుగాని.'

మడిలో వున్న పెద్దావిడ నోరు నొక్కుకుంటూ—'దాన్నెందుకండి కాశీ ప్రయాణం చేస్తారు?' అంటూ అడ్డుపుల్ల విసిరింది.

'అది కాదే విధవా—ఏమున్నా పాపాలు చేసుంటే అవన్నీ గంగలో కడిగేసుకోటానికి.'

'అది కుర్రపిల్ల—దానివల్ల ఏమే పాపాలు జరిగుంటాయని—'

'ఏమే పాపాలా - మొగుళ్ళను యేడిపిస్తే వచ్చే పాపాలు.'

'చాల్లెండి. ఎవరైనా వింటే నవ్విపోతారు?'

'అయ్యో ఖర్మవా—అస్తమానూ ఎవరో వింటారు. ఎవరో ఏదో అంటారు అని ఎవరికోసమో బ్రతుకుతున్నట్లు ఆఘోరిస్తా వేమిటి? మీ ఆడజాతి చేసే ఘోరాల్లో భర్తలను క్షోభపెట్టి అలోలక్ష్మణా మనేట్లు చెయ్యటంవుందే—దానికోసం కాశీ వస్తే జీవితంలో ఒకమాటు మంచిదంటాను నేను.'

'మరి మీరెందుకు అయితే—'

'అల్లా అడుగు లెక్క చెబుతాను. మీరు చేసే దరిద్రగొట్టు పనులన్నిటికీ చిత్రగుప్తుని దగ్గర జవాబుదారీ వహించేది మేము. అంటే మేం చేసుకున్న పుణ్యమేదన్నా వుంటే అది కాస్తా మీమూలంగా బ్యాంకులో డబ్బులాగా హరించిపోకుండా వుండేందుకు.'

'అయ్యబాబో—మీరు దేముడితో కూడా గీచి గీచి బేరమాడేటట్లున్నారు పాపపుణ్యాల విషయంలో.'

'బేరమా—నా ఎదురుగుండా వచ్చి నిలబడితే భగవంతుణ్ణి కూడా లెక్కల్లోకి గుణింతాల్లోకి దించి చివరకు కొసరు వేయించుకుంటాను. రాధే శ్యామ్. రాధే శ్యామ్. వెళ్ళండి వెళ్ళండి. నా కళ్ళజోడు ఆయువు మట్టం కావటానికొచ్చింది యీ హడావిడి. లేకపోతే విక్షేపంలా యింట్లో వున్న బిడ్డడికోసం— ఒకరు వీధిలోకి ఒకరు నూతిలోకి పరుగులుచ్చుకున్నారు. ఛీ! ఛీ!'

సరస్వతి యీ సందట్లో నెమ్మదిగా జారుకుని మరో చీర మార్చి పిల్లడికి పాలు గ్రాపట్టి చాప పరుచుకుని నెమ్మదిగా చిన్న కునుకు తీయటానికారంభించింది. ఆ పసివెధవ కాళ్ళను తపాతపా కొడ్తూ కేకలు పెడ్తూ కేరింతలు గొడ్తున్నాడు.

ఆ రోజు రాత్రి వున్నట్లుండి సరస్వతి హఠాత్తుగా ఒక నిశ్చయానికొచ్చేసింది. తెల్లవారి లేచాక ఎందరు చెప్పినా వినలేదు. ఎదురు మాట్లాడిన వారందరితో చెడామడా తిగూలా జేసింది. ప్రసాదరావు అధికారంకూడా పని చెయ్యలేదు. బలవంతాన తండ్రి జేబులోని పర్సు లాక్కుని పది రూపాయలు చేత్తో

పుచ్చుకుని నే నివ్వాళే వెళ్తానని మంకుపట్టు పట్టి ప్రయాణమయింది. ముసలాయన తప్పనిసరిగా స్టేషనుకు వెళ్ళి టిక్కెట్టు కొనియిచ్చి వచ్చారు. ఆ రాత్రి వదిన 'నేను చెప్పానా మీ చెల్లెలు కోతి—' అని భర్తను గేలిచేసింది నవ్వుతూ.

5

సాయంత్రం ఎర్రబడ్డది. సరస్వతి ముఖాన కూడా, కాకే చెమటలకు అంటుకుపోయిన కుంకుమ రక్తిమను, చూసి కూడా చూపినట్లు తిప్పకు నిల్చున్నాడు శాస్త్రి.

మళ్లీ పజ్జబుట్ట—మరచెంబు, ప్లాస్కు ట్రంకు పెట్టె ఒక్కటొక్కటే రిక్షావాలా తెచ్చి యింట్లో పడేస్తున్నాడు.

వెలిగిస్తున్న బుడ్డి దీపాన్ని గోడనున్న మేకుకు చేర్చి మసకచీకట్లో 'ఎవరన్నయ్యా—' అంటూ వచ్చింది చెల్లాయి.

క్షణంసేపు మాట్లాడకుండా చూస్తూ నిలబడ్డ మానవాకారం నిశ్శబ్దంగా అక్కడనుంచి నిష్క్రమించింది.

సరస్వతి పోల్చుకో: పోలేదు. బికారిలా పెంచిన గడ్డంతో నల్లటి మురికితుండు నొకదాన్ని చుట్టుకుని స్తంభంవారనుంచి మిడిగుడ్లు పెట్టుకుని చూస్తున్నది ఆ మనిషే—అతిగా దేవని.

సరస్వతి చంకనుండి పసికుంక నేలకు జారబోతున్నాడు. చెల్లాయి చప్పున అందుకుంటూ '—నువ్వా వదినా—యిల్లు ఎటా పోల్చుకున్నావు?'

సరస్వతి కొంగునున్న ముడివిప్పి మూడు పావలా కాసులు యివ్వబోయింది. రిక్షావాడు తలను పంకిస్తూ 'ఏం దమ్మగోరూ—అయీది కాదని యీ యీది, యీ యీదికాదని అదీ పూరు సంగానికి తిప్పిస్తివే — మువ్వావులా డబ్బులేనా, రూపాయన్నర బేరం. నా నుచ్చుగోనంటె వుచ్చుగోను.'

సరస్వతి నీరసంగా—'అంతే—నాదగ్గర అంతకన్నా లేదు. వెళ్లు వెళ్లు. ఇచ్చిన డబ్బుల్తో తృప్తి లేకపోయాక, అందుకనే మీకు కూడూ గుడ్డా వుండదు.'

ఇచ్చిన మువ్వావులాను గడపమీద వుంచి—'అమ్మగోరూ—నాకాడ తిరకాసు పనికిరాదండీ. మీ డబ్బులు మీరు యిచ్చేస్తేనే సంగోరు దక్కుతుంది.'

అంతసేపూ కావడి బుజాన్నేసుకుని సందుమార్గాన నీళ్ళను తెచ్చి జేరవేస్తున్న శాస్త్రి ఎదురురొమ్ము ముచ్చెమటలు కారుతూండగా కావడిబద్దను పుచ్చుకుని నేలను పొడుచుకుంటూ 'ఎవరి సంగోరురా దక్కింది?' అని పళ్ళు పటపటా పిండి వురిమినట్లు చూశాడు. అంతవరకు — యింట్లో మగవాళ్లు కూడా వున్నారనే జ్ఞానంతో లేని రిక్షావాలా 'ఇసుమంటి బేరాలు నొంకుతిగిల్తే నోజుకి నా సామిరంగా! గంజిమెతుకులు కూడా పోవునోపలికి' అని నెమ్మదిగా తోక ముడిచాడు.

'ఇదిగో మంచినీళ్లు వదినా—'

సరస్వతి గుటగుటా రెండు చెంబులెత్తి నోట్లో పోసుకుని—

'అమ్మయ్య'—అనుకున్నాక—'ఇప్పుడు నీ వంట్లో ఎట్లాగుంది?'

'ఫరవాలేదు. ఇంటికి వెళ్ళమన్నారు. మంగళ వారం శుక్రవారం రిక్షామీద వెళ్లి యింజక్షనులు తీసుకుంటున్నాను.'

చెల్లాయి చంకలోని కుర్రకుంక నెమ్మదిగా బాకాపట్టి యేడుపుకు లంకించుకున్నాడు.

'పాలు కలపాలి కాపోసు వీడికి—'

'ఆఁ యిందాక రైల్లో యివ్వటమే మళ్లీ పట్టలేదు.'

'ఆ బుట్టలో వున్నాయా పాలడబ్బా—నీసా అదీను...'

'ఆ... నేనిస్తాన్లే. నువ్వెందుకు లేవటం.'

'పాపం యేడుస్తున్నాడొదినా—'

'ఏడవనీ వెధవేడుపు...'

'వేడినీళ్లు కావాలి కాబోలు. కుంపటి అంటించనా.'

'నాకు చెప్పు. నేనే అన్నీ చూసుకుంటాను. నీకు తెలీదమ్మా నీకు కూడా వరసాగ్గా పిల్లలు కలిగితే...యిట్లాటివన్నీ...అప్పుడు అలవాటవుతాయి'

'ఛో...వదినా. సరదాకు పిల్లడికి పాలుపడతానంటే—'

'అదే'—మొదట్లో సరదా ఆ తరువాత ఖరీదు...యిందులోంచి తీసుకుందామన్నా తెరిచి వుండదు. చూడ్డంలే...'

చెల్లాయిలేచి బొగ్గులు కుంపటిచేర్చి నిప్పు రగిలిస్తూ

'చాలా చిక్కావే వదినా...'

సరస్వతి తనదగ్గర పాలు కలుపుతున్నది నెమ్మదిగా తలెత్తి 'ఏదో నువ్వైనా అడిగావు సమాత్రం— అందుకే సంతోషిస్తున్నా.'

చెల్లాయి 'అన్నయ్య వస్తున్నాడు...' అని గొంతు కుంచించి—

'ఈ యిల్లు నీకెట్లా తెలిసింది చెప్పు...యింతి మూల డాబా గార్డెను లోంచి చెంగల్రావు పేటకు వచ్చేశామే...'

'నోట్లో నాలికుంటే అన్నీ తెలుస్తాయి... నాకేం సిగ్గు మొహమాటం భిడియం లేవు. ఇదివర కేమన్నా వుంటే అ కొస్తా యిప్పుడు హరించుకు పోయాయి. ఎవర్నన్నా అడిగ్గలను-ఏవిధంగానన్నా యీ యిల్లుపట్టుకోగల్ను అనుకున్నాను. అంతే–'

'పోనీలే—ఎల్లా వుంది ?'

సరస్వతి నాలుగుమూలలా పరిశీలనగా చూసింది. అది మనపటివాటాకన్నా చిన్న— (అద్దె భరించలేక కాబోలు) గూభ్యంలా మూసుకుపోయి నేలబారున వుంది. గాలి వెల్తురూ తక్కువ. ఇహ లోపల, ఎక్కడ సామాను అక్కడే—నానా చిందరగానూ వుంది. గుమ్మం ఎదురుకుండా పెద్దవేప చెట్టు. నిత్యమూ బోలెడు రొట్టరాల్తుంది. దారివంట బస్సులు బళ్లూ మనుష్యుల కొలిదుమ్మూ అంతా యీ యింట్లోనే వుంటుంది.

సరస్వతిలేచి దొడ్లోకి వెళ్లింది అక్కడ ఎల్లా వుందో చూడామని. అటువైపు నొక పెద్దబాదం చెట్టు.

అప్పుడే మెరుపు మెరిసినట్లు తన అన్నగారి యింట్లోని సౌకర్యాలు అన్నీ హంసలూ, విరుగుడు చావ టేపాయి దగ్గర్నుంచి ఫిలిప్సు రేడియో సెట్టు వరకు జ్ఞాపకంవచ్చాయి.

మరైతే అక్కడే ఎందుకు వుండలేదు ? ఇక్కడికి యీ ఎత్తు పల్లాలు గతుకుల్లోకి దేనికి గాను తిరిగి వచ్చింది ?

సుఖాన్ని కాని దుఃఖాన్ని కాని కలిగించేది పొందేది మనస్సు. ప్రాపంచికమైన యీ యీ వస్తువుల్నుంచి వచ్చేవి అనుభూతులే—ఫిలిప్సు రేడియో సెట్టు, వాక్సుహాలు చిన్నకారు, నాలుగంతస్తుల మేడ—మనుష్యులు కోరదగ్గవే—కాని పూరికొంప. యింటినిండా గుస్తు గతుకులు పల్లాలు, ఒకటి వుంటే ఇంకొకటి లేని సంసారం— యింతులోనే గతుకు తుంటూ కూడా మనస్సు దివ్యమైన అనుభూతుల్ని [illegible]. మనుష్యుల్ని శాశ్వతంగా మనస్సుయొక్క అంతస్తుల్ని బట్టిగాని కొలిచేది, బ్యాంకు పాసుబుక్కు బ్యాలెన్సునుంచి కాదు. లోకం అనుకునేట్లు వుత్తమతరగతి జీవితం వున్నత భోగాల్ననుభవించటమే ఐతే—సరస్వతి నిష్కారణంగా నిలుచున్న పాళాన ఎందుకు విశాఖపట్నం ప్రయాణం కట్టింది ? ఏదివున్నా యేదిలేకపోయినా నాది అని చెప్పుకునే హక్కుకోసం ఆడమగా పోరాడ్డాన్ని బట్టిమాస్తే స్వేచ్ఛకోసం స్వాతంత్ర్యం కోసం అన్నిరంగాల్లోనూ పెనుగులాట సాగించటం మనుష్యులకి ఎంత సహజమో చప్పున తెలుస్తుంది.

సరస్వతి ఏమీ వులక్కుండా పలక్కుండా ఆ దొడ్డిగుమ్మాన్నానుకుని అట్లా ఎంతసేపో నిల్చుండి పోయింది.

పిల్లడికి పాలుపడుతూన్న చెల్లాయి అన్నయ్యతో మాట్లాడుతున్నది కాబోలు అని అనుకుని తృప్తిపడసాగింది. గుంటపక్క 'తా...త్త...త్త... త్తా...త్తా' అని చేతుల్ని తిరుస్తూ గచ్చుమీద సంపైపుకు పురుకుతున్నాడు పడాలికిగ.

అంతసేపూ సరస్వతి చూసిలేదుగాని బాదం చెట్టు క్రింద రాతిమీద కూర్చుని చిన్నమాసిన కొక్కాయి గుడ్డలో శాస్త్రి ఏదో ఆలోచిస్తున్నాడు.

ఆకాశంలో అంతకుముందు గుంపులు గుంపులుగా చేరిన నీలిరంగు మబ్బులమధ్య నుంచి క్రొవను చీల్చుకుంటూ చందమామ పైకిపైకి వస్తున్నాడు. ఆ వెన్నెల ఒక్కసారి వచ్చినట్లయింది బాదంచెట్టు కొమ్మలమధ్యనుంచి శాస్త్రికపుమీద కూడా వెన్నెల పడుతోంది. పగలల్లా ఎండలకు మాడివున్న నేల నెమ్మదిగా చల్లబడ్తోంది. బాదంచెట్టు క్రిందనుంచి

చూస్తే పల్చనిశరీరం—తెల్లటి నీలిరంగు అంచుల చీరలో గుమ్మంవద్ద నిలబడ్డ సరస్వతి చాలా మనోహరంగా అగపడొచ్చు.

హఠాత్తుగా ఆమె దృష్టి శాస్త్రిమీద పడ్డది. తక్షణం చెట్టునీడకు నెమ్మదిగా అడుగులేసుకుంటూ వినీవినిపించకుండా అంది—'ఇక్కడ కూర్చుని వొక్కరూ ఏంచేస్తున్నారు?'

'...........'

'అదంతా నామీద కోపమేనా...'

ఒకటి రెండు బాదమాకులు ఫుటుక్కున విరిగి నేలకుపడ్డ శబ్దం వినా అతిడివద్దనుండి సమాధానం లేదు.

వెనకనే నిల్చున్న సరస్వతి—కఠినంగా, నే వసలు అన్నింటికీ తెగించివచ్చాను. నాదగ్గర మంచితనం లేదు. అనవసపు వేమైనా వుంటే నా ముఖానే అనెయ్యండి. అంతేకాని...'

శాస్త్రి మోకాలు క్రిందకుదింపి 'హుఁ' అని మూలిగాడు.

'అన్నట్టు చెల్లాయి వుత్తరం వ్రాసింది. మీరు కోతిని వుంచుకుని దానికి నాపేరు పెట్టారని...'

శాస్త్రి చప్పున అక్కడ్నుంచి లేచి వెళ్లిపోబోయాడు. అతిని ఎడమ చేతిని చప్పున అందుకుని వెనక్కు లాగుతూ—

'ఆ వ్యవహారమంతా నలుగురినోట్లోనూ పడింది. వీరాకేమో మతి చలించిందని...నా కొక్క దానికే తెలుసు. ఈ తంతంతా ఎందుకు జరిపిస్తున్నారో.'

చేతినిగట్టిగావిదల్చి శాస్త్రి లోపలికి చూస్తున్నాడు. చప్పున సరస్వతి బిక్కమొహంపెట్టి రెండుచేతుల్తో ముఖం కప్పుకుని వెక్కి వెక్కి యేడువ నారంభించింది. బాదంచెట్టుమీద కాకి ఒంటికాలుమీద కునుకుతూ హటాత్తుగా లేచి 'కా...కా' అని అరవటంతో, సరస్వతి యేడుపు మాని గూనుమీదకు ప్రాకబోతున్న గండుపిల్లిని చూసి రాయితీసుకుని వేసింది. అంతే...మళ్లీ యిది వరకు శాస్త్రి కూర్చున్నచోటే కూలబడి మోకాలు మీద అన్చిన తలతో అలోచిస్తూ యేడుస్తూ కాలక్షేపం చేయసాగింది.

చెల్లాయి కొంతసేపటికి వెతుక్కుంటూ వచ్చి—'ఏమిటిక్కడ...ఎందుకు ఏడుస్తున్నావు వదినా...' అంటూ బుజంమీద చేయివేసి కుదిపింది.

అంతక్రితమే మబ్బుల్లోకి వెళ్లిన చందమామ మళ్లీ యివతలకొచ్చి తొంగితొంగి చూస్తున్నాడు.

'నాకు చెప్పవు వదినా...నే నన్నయ్యను పిలుచుకొస్తానుండు' అని వెళ్ళి నులకమంచం కుక్కిలో వూగుతూ అర్ధనిమీలిత నేత్రాలతో గతించిన మర్కట సుందరిని తల్చుకుంటూ పడున్న శాస్త్రి నుద్దేశించి,

'అన్నయ్యా వదిన యేడుస్తోంది?' అంది చేతులు నలుపుకుంటూ.

'ఏ వదిన...' అంటూ అయోమయంగా ప్రశ్నించాడు.

ఈమారు చెల్లాయి కూడా సరస్వతిపక్షం తీసుకోక తప్పిందికాదు.

'వదినంటే—ఆ డాబా యింట్లో ఆనాటి మేడమీద ఎలక్ట్రిక్‌తీగను ముట్టుకుని చనిపోయిన కోతేనా నీ అభిప్రాయం.'

'అంతే... అసలైన వదిన ఎప్పుడో యిక్కడ్నుంచి వెళ్ళిపోయింది.'

'ఛీ అన్నయ్యా. నువ్వు ఒక్కమాటు వచ్చి పిలిస్తే వదిన తప్పకుండా వచ్చి అన్నం తింటుంది.'

శాస్త్రి మూర్ఖంగా 'నావల్ల కాదు...' అనేశాడు.

చెల్లాయి వెంటనే దొడ్లోకి పరుగెత్తి తెగించి ఆడిదల్చుకున్న అసత్యం వొదిన ఎదుటను పెట్టింది.

'అన్నయ్య పిలుస్తున్నాడు నిన్ను—'

సరస్వతి మడుకులమీద ఆన్చిన తల నెత్తి 'నన్నా...'

గుండెలు కొట్టుకుంటుంటే చెల్లాయి 'అవును. నిన్నే...' అని చీకట్లోకి ముఖం త్రిప్పుకుంది.

ఆ అమాయకురాలు యీ మాటలను నమ్మేసి చెంగుతో ముఖం తుడుచుకొని నెమ్మదిగా అనుసులో అడుగు వేసుకుంటూ పడకగది చేరింది.

దాన్ని పడకగది అని అనటంకంటే కలకత్తా చీకటికొట్టు అనటం యుక్తమనిపించుగొంటుంది.

గదినిండా డబ్బాలు—నానా చెత్తాను. మధ్యగా నులక కుక్కిలో శాస్త్రి మాగన్నుమీదున్నాడు. సరస్వతి ఒక అడుగు ముందుకువేసి గడ

సను దాటిందో లేదో అవతలివైపు కిటికీదగ్గర ఊపిరి బిగ్గబట్టుకుని నిలుచున్న చెల్లాయికి యీ క్రింది మాటలు వినిపించాయి.

సరస్వతి—'పిలిచారట...'

నిశ్శబ్దం.

'మిమ్మల్నే...ఎందుకని అడుగుతున్నాను.'

'నువ్వు నిలువు నిలువంతా అబద్ధాలకోరువి. నీఅంతట నువ్వు వచ్చి నేను పిలిపించానని డబాయిస్తున్నావు.'

'పిలవలేదూ...చెల్లాయి వచ్చి చెప్పింది మీరు పిలిచారని.'

'ఇది వుంకో అబద్ధం—'

'సరే—నేనన్నీ అబద్ధాలే ఆడుతాను. మీరింకా ఎందుకు నన్నిట్లా యేడిపిస్తారు?' శాస్త్రి మాటలు వినిపించలేదు. సరస్వతి గొంతుకే తెచ్చుకున్న వుద్రేకంతో—'కానివ్వండి. మగ మహారాజులు. మీ యిష్టమొచ్చినన్ని ఆటలు మీరు ఆడవచ్చు. ఎల్లా యేడిపించదల్చుకుంటే అల్లా యేడిపించండి.' మళ్ళీ గొంతుకలో వొణుకు...దుఃఖంతో మిళితమైన మాటలు వెంటవెంటనే దొర్లాయి— 'నేను మొండిపీనుగను. మీరు వెళ్ళమన్నా వెళ్ళను. ఇదే నా యిల్లు......యిక్కణ్ణుంచి నన్ను ఎక్కడికీ ఎవరూ వెళ్ళగొట్టలేరు. మీరు నాతో మాట్లాడక పోయినా నేను యిందులోనే వుంటాను. ఆఖరికి మీ చేతుల్లో ఏ రోజో మీరే యీ నా కాస్త గొంతూ...'

శాస్త్రి వున్నమాటున ఫెళ్ళుమని చెంప పెట్టులా తగిలిన మాటలకు వులిక్కిపడి లేస్తూ—గోడను వ్రేలాడుతున్న దీపంబుడ్డి వత్తి పెద్దది చేసి చేత్తో పట్టుకుని సరస్వతి ముఖాన ధారలుగట్టి స్రవిస్తూన్న కన్నీటి దొంతరలను వింతగా చూస్తూ—'నీ హృదయం రాయి రా పాషాణమనుకున్నాను. కాని యింత జేల వనుకోలేదు.' అని పకపకా నవ్వాడు. ఒక్కమాటు దించిన తలను కాస్త యెత్తి కోపంగానే అంది— 'నేను అలోలక్ష్మణామని యేడుస్తుంటే మీకు హాయిగా కడుపునిండుగా వున్నట్లుందే—'

'అవును.'

'అల్లాగే వుంటుంది లెండి. గుమ్మంలోకి అడుగు పెట్టే చేసుకున్న దాన్ని కదా ఏమని నోటి నుంచి మాట పెగిలిందా మీకు? ముత్యాలు రాలి పోతా యనుకున్నారు.'

'అంతే—ముత్యాలు రాలి పోతా యనుకున్నాను.'

'పోనీ—కన్న పిల్లవాడివన్నా దగ్గరకు తీశారూ?'

'వాడూ నీ పిల్లాడేగా...'

'అదీ...కోతుల్లో ప్రేమలు వెలిగించే సుఖాలకు అంతకన్నా ఏవిటి తెలుస్తుంది.'

'కోతులే నయమంటాను నేను మనుష్యులకన్నా. ఒక పొరపాటు చేశాడు భగవంతుడు. అందరికీ తోకలు లేకుండా మనుష్యుల్ని చేసేశాడు కాని, కొంత కొంతమందికి—ఆ స్వభావం కల వాళ్ళను, తేలిగ్గాపోల్చుకునేందుకు వీలయేటట్లు తోకలువుంచితేనే బాగుండిపోయేది?'

'ఏయే స్వభావం కలవాళ్ళకు?'

'అదే—నీకు మల్లే, చీటికీమాటికీ తగాలాడి తెగించి పుట్టిళ్ళకు నా కేమని పోతూంటారే...'

'మాటలు తిన్నగా రానియ్యండి.'

'ఏం—యీమాటు చీపురుకట్ట తిరగేస్తావా?'

'ఆ ముక్క ముందుగా మీ నోటినుంచే వచ్చింది. నేనన్నాను. మీరు వెళ్ళమంటేనే వెళ్ళాను.'

'మళ్ళీ ఎందుకొచ్చావు? ఏ ముఖం పెట్టుకుని.'

'మీకు ఆ వెళ్ళమనే అధికారం లేదని తెలుసుకున్నాక వచ్చేశాను.'

తరువాత శాస్త్రి నవ్వు వినపడింది. మళ్ళీ మాటలు—'నువ్వు యీమారు రెండాకు లెక్కువ చదువుకొచ్చినట్లున్నావు. యిసోక్కమంటే యిసోక్కమంటున్నావు.'

'మీరు మాత్రం—కోతుల్లో కాపురం సలిగించి రాలేదూ—' శాస్త్రికి మిసెస్సు జ్ఞాపకానికొచ్చింది. నెమ్మదిగా అనదల్చుకున్న మాట పైకనేశాడు—'చెల్లాయిని రేపువారం యిక్కణ్ణుంచి తోలేస్తాను.'

సరస్వతి 'మీ కాళ్ళు పట్టుకుంటాను—ఆ ముక్క మళ్ళీ అనకండి.' శాస్త్రి నవ్వి 'నీ ధోరణి చూస్తుంటే అంతా కోతిచేష్టలు మల్లే అనిపిస్తోంది. వెళ్ళేముందు తెచ్చినందుకు తగాలాడావు. ఇప్పుడు పంపిస్తానంటూంటే యిట్నుంచి మళ్ళీ వద్దంటున్నావు. ఏమిటిది?' సరస్వతి గోడను జారగిలబడి 'మీరు ఒక్కమాటు గాదు, వెయ్యిమాట్లు గాదు, లక్షసార్లు అనండి. నేను కోతినే...కోతినే......కోతినే...' అని ఫక్కుమని నవ్వేసింది.

సుద్యుమ్నరాజ చరిత్రము

శ్రీ కొండూరు వీరరాఘవాచార్యులు

మనోజ్ఞము లయ్యును అజ్ఞాతముగానుండి రచ్చకెక్కని కొన్ని యాధునిక ప్రబంధములలో "సుద్యుమ్నరాజ చరిత్ర" మొక్కటి. ఇరువదవ శతాబ్దారంభమున వెలువడ్డ రసవత్తరములగు ప్రౌఢ ప్రబంధములలో నిది ప్రథమ శ్రేణికి జెందును. ముప్పది సంవత్సరముల నాడే చెన్నపురియందలి వావిళ్ళవారి "ఆదిసరస్వతీ నిలయ ముద్రాక్షరశాల"లో ముద్రింపబడి యీనాడొక్క ప్రతియైనను లభించుట కష్టమైన యీ సుందర కావ్యము నొక మిత్రునివద్ద చూచి యాశ్చర్యపడితిని. ఇరువదవ శతాబ్దారంభమున— పెద్దన, రామరాజ భూషణుడు, రుద్రకవి, ముక్కుతిమ్మన, కూచిమంచి తిమ్మయ మొదలగు మహాకవుల కావ్యముల ధోరణిలో అనవద్యముగను, అనర్గళముగను ఈ కావ్యము సాగిపోవుట పండితులకును, పామరులకును విస్మయావహము. ఈ సుద్యుమ్నరాజ చరిత్ర మైదాశ్వాసముల ప్రబంధము. అష్టాదశ వర్ణనములతో గూడిన మహాకావ్యముగా కవి దీనిని నిర్వహించినాడు.

కథా సంగ్రహము

మనుపుత్రుడగు సుద్యుమ్నుడు వేటకై పోయి కుమారవనములోని యొక కొలనులో మునుగగా కామినిగా మారిపోయి "యిల" యను పేర బరగును. అతని పరివారముగూడ సరస్సున జలక్రీడల దేలిన కారణమున, నాడువారై యిలాదేవిని సేవించుచు వనములో విహరించుచుండ చంద్రసూనుడగు బుధుడు తపముసేయుచు వారికి గాన్పించును. బుధుని గాంచి యిలాదేవి మోహించి తపసి గావున శాపభీతిచే మిన్నక చింతనున్న మేరుపర్వతమున కేగి వేదనపడుచుండును. తిరువాతి శిష్యునివలన నిలా వృత్తాంతము నెఱింగిన బుధుడు ఆమె కంయికకై పరితపించును. కడకు ఇల కొచ్చేలివల్లను, బుధుని శిష్యునివల్లను నాయికానాయకులకు సమాగమము కలిగి చంద్రవంశ వర్ధనుడగు పురూరవు డుదయించును. ఇది యిందలి కథ. పురూరవుని పుట్టుక యిందు వర్ణింపబడినది గావున "పురూరవోదయ"మనియు దీనికి నామాంతరము. ఇతరములైన యితర ప్రబంధముల వలె ఈ కావ్యమునందును కథాభాగము విరివిగా లేకున్నను, ఒక పురుషుడు స్త్రీగా మారి అనురూప వరలాభము నంది సంతానమును గనుట యనునది యిందు విశేషము.

ఈ కథాంశము వేదవ్యాసవిరచితమగు శ్రీ భాగవతమునందును, వాల్మీకిరామాయణమునందును సంగ్రహముగా నున్నది. రామాయణస్థ కథను కంకంటి పాపరాజు తన యుత్తర రామాయణమున నించుక పెంచి వ్రాసెను. భాగవతేతివృత్తమును మనోజ్ఞమగు శృంగార ప్రబంధముగా కొజ్జిపాటి (కడప జిల్లా) సంస్థాననివాసుండగు కొజ్జిపాటి గురవయ్య కవి రచించెను.

కవిచరిత్రము

ఈ కొజ్జిపాటి గురవయ్య విశ్వబ్రాహ్మణ కులోద్భవుడు. సానగర్షి సగోత్రుడు. మునిమాంబకు పిన్నగురువప్పకు బుత్రుడు. శేషాచార్యులకు ముఖ్య శిష్యుడు. కాళికాంబా వరప్రసాదాంచితుడు, పురహారాంఘ్రియుగళ పూజాభిరతుడు. సహజ దరిద్రుడగు నీ కవిని గొంద ఱాప్తమిత్రు లాతనియందలి కవిత్వ పాండిత్య శక్తు లడిగిపోవుటకు సైపక, ప్రేరేపించి ప్రోత్సహింపగా దా నీ ప్రబంధమును వ్రాసితినని గ్రంథావతారికలో జెప్పుకొనుచున్నాడు—

"అనుపమ విద్యానిలయం
బనెడు సభకు నాదు మిత్రు లంచితగతితో
నను రావించి దయామతి
గని యిట్టుల బల్కి రధిక గౌరవ మొప్పన్."

"ప్రతి పద్య రసాస్పదముగ
గృతి రచియింపంగవలయు గీర్తి చెలంగన్;
క్షితి నే ప్తసంతతుల ద
త్కృతియే శాశ్వతము మిగుల సేవలమనుచున్."

"కావున నీవొక సత్కృతి
గావింపుము శక్తికొలదిగా గవిజనసం
భావిత కవితాచాతురి
భావించుచు కీర్తిశెల్ల బొంకితి మెచ్చన్."

"శ్రీ కొల్లిపాటి పురీవర సంస్థాన
సంవాసుడవు బ్రహ్మ సంతతియును
పావన ఋషిగోత్ర సంజాతుడవు ముస
లాచార్య పౌత్రుడవార్య వినుతుం
డను పిన్న గురవప్ప కాత్మజుడవు కాళి
కాంబా వరప్రసాదాంచితుడవు
గురువయాఖ్యుడవు సద్గురువు శేషాచార్య
ముఖ్య శిష్యుడవు సమ్మోదమతివి
సభ్యుడవు గ్రంథసృష్టి కుశలుడ వరయ
బుధజన విధేయుడవు భక్తి బురహరాంఘ్రి
యుగళ పూజాభిరతుడవు సుచితగతివి
మాకు 'నాచారి' వత్యంత మహిత గుణివి."

అని బహూకరింపగా పురాతన కథావిస్తరంబుల నెమకితా నీ కావ్యమును శ్రీ చెన్నకేశవాంకితముగా వ్రాసినాడట. ఈ చెన్నకేశవు డే గ్రామమున వెంచేసియున్న స్వామియో గ్రంథకర్త యెచ్చటను సూచింపలేదు. కొల్లిపాటిలో నే చెన్నకేశవాలయ మున్నదేమో మఱి. ఎట్లైనను చెన్నకేశవానుగ్రహము తనకు బూర్తిగానున్నట్లు గ్రంథాంత గద్యములో గూడ గవి చెప్పుకొనినాడు—

"ఇది శ్రీ మచ్చెన్నకేశవస్వామికృపాలబ్ధ సరస కవితా చాతురీధురీణ త్రిభువన నిర్మాణోద్ధారక మను వంశపయోదధి రాకా సుధాకర పావనర్షి సగోత్ర శ్రీ కాళికాంబా పాద పద్మారాధనాసక్త చేతోవిరాజమాన ముసలాచార్య పౌత్ర పిన్న గురుమూర్త్యాచార్యపుత్ర సదమలగుణ భాసమాన మునిమాంబా గర్భ శుక్తి మౌక్తికాయమాన బుధజన విధేయ గురువయ నామధేయకవి ప్రణీతంబైన పురూరవోదయంబను నామాంతరంబుగల సుద్యుమ్న రాజచరిత్రము..."

పై గద్యమునుబట్టియు గవిచరిత్రము సువ్యక్తమగుచున్నది. తన వంశకర్తనుగూర్చి "త్రిభువన నిర్మాణోద్ధారక" అని చెప్పుకొనుట తన వంశపు శిల్పప్రతిభకు నిదర్శకము.

కథా సంవిధానము.

పుణ్యముల కునికిపట్టైన ప్రతిష్ఠానగరమును సుద్యుమ్న మహారాజు పాలించుచుండ, నొకప్పుడు మధుమాస వాసరములు భాసురములై చెలంగెను. ఆ సమయమున నిండు కొలువున్న యేలికకు కుమారవనమున కావలనున్న మలల నాలుం నెలవుగా జేసికొని కాపురము నడపు చెంచుల గుంపు వచ్చి, అడవి మెకముల బెడద బసబాలకుంటేమని, తమ సేగిని రాజునకు విన్నవించి వందదీర్ప వేడుకొనెను. చెంచుదొరల పలుకులు వేట తమకమును రెట్టింప నేడారేయి గడపి, మఱునాడు వేటకై కట్టాయిత మయ్యెను. వేటకరుగబోవు పుడమియేలిక యెట్టి గుఱ్ఱము నెక్కుచున్నాడో చూడుడు—

పొన్నుతంతియల మువ్వగివా గకలియమ్మ
మందంపుమడికొను బొందళమ్ము
అపరంజిపోగుముత్తెపు కుట్టుపనిజీను
తళుకురావిగ్గుల తంగువారు
ఢాళట్టువనరాజిడాలు వాబరిచియు
పొన్నీరుబచ్చిన పాదుపువిల్లు
ప్రక్కలకోలల చిత్తరికలదంప
రహిమీఱరాణించు రవలపిడెము
బచ్చుమానికముల ముఖపట్టకెంపు
రాలుదాపిన కలికి తురాయమర్చి
తనర బడివాగె సవరించి ధనికి నెదుట
జవమునోర్లాతిపితి వేసాదిదెచ్చె.

అచ్చతెనుంగుపదములతోడి యీపద్యము అశ్వవేగమునలె మన కందుకొనగాకయున్నది.

ఇట్లు జూహురాణము నెక్కి పయనమైపోయిన రాజు విచ్చలవిడిగా నక్కానగల మృగఖగముల గడపి, చెంచుల వాంత దీర్చినాడు. వేట ముగిసిన పిమ్మట ఆ వేటకులు చెంచులును నానావిధ మాంసములను గమ్మగా వండుకొని మెసవి, రాజుతో గూడ హాయిగా విశ్రమించినారు. సుద్యుమ్నుడు కుసుమ శయ్యాతలమున బరుండి కెంజాయేటి తామరల సువా

వనల గలసివచ్చు పిల్లతెమ్మెరల శ్రమ తీరుచుండెను. అయ్యడవిలోని ప్రాణుల మాంసములచేత క్షుత్తు మాన్పుకొనుచు సమీప పర్వతప్రాంతమున నున్న జీవాంతకుడను నిశాటుడు, పక్వమాంసముల పరిమళములచే ప్రేరితుడై తన సేవకులవలన "సుద్యుమ్నుడు వేట కరుదెంచి వనములోని మృగఖగముల మట్టుపెట్టి నాడ" ని విని యమాత్యసహాయము రూపుమాప దానవులతోగూడ కదలెను. మానవదానవపతులకు పోరు ఘోరముగా జరిగెను. అటు రక్కసులు, ఇటు చెంచులు, రాజసైన్యములు పెక్కండ్రు కూలిరి. ఇంత భయంకరరణము జరుగుచున్నను దానవుడెంత సేపటికిని చావకుండుటను గాంచి, రాజు పావనలబ్ధి తన యొక్క శివపాయకము నేసి తూణిని చేబట్టి గ్రహించి అగ్నిబోలు బాణము నొక్కటి విడువ—

అక్కటవపు దివ్యాస్త్రం
బక్కఁగలింపంగ నుండియులనుదిత్రేలన్
పక్కుల్లు గడిసి దానవు
డుక్కుదొరగి ప్రుక్కి ప్రుక్కి యుర్వీవ్ బడి—
యొక్కట దివ్యపూరుషుడైనాడు.

కోటి పవెల్గులఁగూడిన చోటునా
రత్నకిరీటంబు రాజిలంగ,
బదియాఱుకళలుండు పట్టునా నొప్పారు
మురిపపుముద్దు మెమ్మోము వెలుఁగ,
బండువెన్నెలపట్టుపవలు కాసెనో నాఁగ
జిన్నారిలేవన్వ వన్నెగుల్క,
రిక్కలచాలొక్క చిక్కునిల్చెనో నాఁగ
నురముపై ముత్తెపుసరులు మెఱయ,
నలదు జవ్వాదిగమగమ లాడ, జిలుఁగు
రవణములు మ్రోయ బలిచామరములు వీవ,
గంధమబ్బులలో నీడ గానిపించు
ఖచరవరు గాంచి దొర వెఱగంది..."

యాలిని యాత్మచరిత్ర దెలుపఁగోరెను.

"ఈతడు చిత్రుడను గంధర్వరాజకొడుకు చతురుడు. ఇతనికి విశారదుడను చెలికాడు గలడు. వీరిరువురు నొకసారి దేవేంద్రుని సభలో నారదుడు నాతని శిష్యులును గానించు గానము నాలించుచు గురుశిష్యులలో నెవ్వరధికులని వాదమునకు దిగిరి. అభిప్రాయములు కలియక గురువెక్కుడని యొకడును, శిష్యుడెక్కుడని యొకడును వాదులాడి చివరకు "సిగపట్ల గోత్రము" వారైరి. అది ముష్టియుద్ధములోనికి మారినది. "పిల్లజెద్దుల"కు రేగి పోరుచున్న వీరి సందడికి సభ చెల్లాచెదరగుటకు గానభంగమయినది. ఇంద్రుడు నడికట్టి వీరినిబట్ట భటులకు ముదలయిడెను. ఇది యెఱిగి విశారదుడు డీడ వాడ బఱచు పాఱిపోయినాడు. పిమ్మట నింద్రుని యాజ్ఞచే నారదుడు చతురుని నిశాచరుడవు గమ్మని శాపమిచ్చి, యుద్ధములో మడిసినతఱి రాకాసితనము పోయి ఖచరభావము వచ్చునని యాదేశించెను."

చిత్రుడిట్లు తన వృత్తాంతము నెఱింగించి రాజునకు కృతజ్ఞతనూపి, తన గీమున కేగెను. ఈ కథాక్రమముతో గండాశ్వాసములు ముగిసినవి.

లోగడ నీ దానవుడు పెట్టుచున్న బాధలకు దల్లడిల్లుచున్న మునులు మనుసుతునిచే రక్కసి పొలియుటను గాంచి, తమ కష్టము తీఱెనని రాజును దీవించి యగ్గించిరి. వేటచేతను, రక్కసులతోడి కదనముచేతను డస్సి, విశ్రాంతినిగోరిన భూపునికి ఒక చెంచు కనకాద్రికి చేరువనున్న కుమారవనమును జూపించి, యచ్చటి భోగ్యత్వమునుగూడ వర్ణించి, యందు హాయిగా విహరింపవచ్చునని చెప్పినాడు. అతనికి కుమారవనమును జూడ వేడుక చెంగలించినది.

"క్ష్మారుహ శీతలచ్ఛాయా సుఖాసీన
గంధర్వ కామినీ గానయుతము
నవ్యపల్లవ ఖాద నప్రహర్షోన్మద
పికపంచమస్వర ప్రకటనంబు
సరసఫలాహార సంతతామోద వి
స్తార శుకాలాప సంకలితము
నూనమరంద పానానంద సంభ్రమ
ద్రోలంబ ఝంకార రుతమహితము
నటనకృద్బర్హి షడ్జము నాదఘనము
రాజహంసాది జలపక్షి రాజకముల
కైరవాంచితసార సాకర కలితము..."

నను కుమారవనంబును గాంచిన భూకాంతు డందలి నానావిధ వృక్షముల సింగారము మనమ్మున కానందము గలిగింప నద్భుతవిశేషంబులు చూచుచు నొక్కచోట

"అలివేణిక, వికచోత్పలాక్షి, కమ
లాస్యక, హంసవాణిక, దరో
జ్జ్వలకంఠిక, బిసబాహ, జక్రకుచ, నా
కర్ణోదునాశిక, ముకై

వలరోమావళి, వీచికాత్రివళి, దీ
వ్యత్సైకతశ్రోణి, బు
ద్బుల శోభిక, సరసిక, లసన్మకర జం
ఘిక, హల్లకాంఘ్రిక గనెక."

ఈ పద్యమునందలి రూపకము కవిసమయ సంవాదియై కడునింపు నింపుచున్నది. కడువఱకు విన్నను నాలోచింపక రాజు చూచినది సరస్సో నారసాక్షియో నిర్ణయింపలేము.

పతిగను వానినీపరివృతయైన యా సరోవర లక్ష్మి మీన నేత్రముల ధాళధళ్యముల తెలుపుచు, కుచ కమలకోరకముల కొప్పిదము చూపుచు, మృణాల బాహుల నాహ్వానించుచు, మిళిందికల నాద మంగళా రవముల దిన్నెదుర్కొనుచున్నదని సంతసించి జల క్రీడాభిలాషియై సుద్యుమ్నుండా జలంబుల డిగినాడు.

"భ్రమరకంబుల నోర బసినొత్తుచును శేశ
శైవాలముల నేల జరిమి చరిమి
పాణిపల్లవముల భాణి దిముల్చుచు
దమ్మిమోమున మోము దార్చి తార్చి
సురువు దువ్వలుఁ బొంపిరి బాపి వళి తరం
గముల జెఱంకుల గాంచి కాంచి
పక్ర భంగములుగా బాహుయుగ్మంబున
బటువు చనొగ్గల బట్టిపట్టి
లీల వక్షరామృతంబులు గ్రోలి గ్రోలి
యూరు బిసములతో నూరువులు పెనంచి
హంసికానాద మణితమ్ము లమరఁ జేలె
రాజు లావణ్యసరసి దా బ్రథమకేళి."

సరసీలలామతోడి యీ ప్రథమకేళి యెంత మనోహరముగను శ్లేషసహితముగను నున్నదో పరికింపుడు.

ఇక తన పరివారముగూడ నీట దిగిజల్లులాడ జొచ్చినది.

సుద్యుమ్నుడు శ్రమాపనోదనమునకు కుమార వనమునకు వచ్చినాడు. అదృష్టముకతననో, దుర దృష్టమువలననో కమలాకరము గానసైనది. జల క్రీడారతి పెడరేప స్వేచ్ఛగా మజ్జనమాడినాడు. ఫలితము ? అంతయు తారుమారగుట !

"తన వితరణ ఘనత్వము వేణిభరమందు
దనరు రాజత్వ మాననమునందు,
దన పుండరీకశోభనత కన్నులయందు,
దన సువర్ణసమృద్ధి తనువునందు,
దన శ్రీ స్వరూపమంతయు గర్భములయందు
దినయశంబు దరస్మితంబునందు
దనరత్నసౌభాగ్య మైనరు వాతెరయందు
దన చక్రశోభంబు చనులయందు
దనకుశాగ్రబుద్ధి దనుమధ్యమంబందు
దనసుజాయతకటినితంబమందు
దనదుసక్తినాభితలమందు వెలయ భూ
పాలుడప్పుడొక్క బాలయయ్యె"ను.

ఆయనతో బాటందఱును సుందరులై దరికి జేరిరి ఇక నేమి చేయగలరు పాపము! "ఏన మరణమైన నశ్లైరాజ్యము గాని వెట్టు గాని రైన చింతలేదు అట్లు గాక స్త్రీల మనదిలమైతిమిం కెట్లు బొరవొప్ప నిండ్ల కడకు" నని చింతార్ణవము పెల్లుగ గ్రమ్ముకొన విల పించినారు భూపునితోగూడ. బంధువులను, ప్రజలను, రాజ్యమును దలచి రాజు పెల్లు గురపిల్లినాడు. ఇట్లు రాజు చింతిల్లుచుండ కొందఱు కన్యకలువచ్చి వీరి కష్టమునకు విచారము తెలిపి "ఒకసారి పార్వతీ పరమేశ్వరు లీవనిలో విహరించి జలకేళి దేలుచుండ, క్రూర దానవులు కొక లపహరించుకొనిపోయిరి. అందు కీశ్వరుడలిగి యీ కుమారవనములో దిరుగుచు నిండు స్నానమాడువారలందరు వారగుదురని శపియించెను. అదిమొదలు యిందెవ్వరును మెదలుటలేదు. మీ రెఱుగకవచ్చి భంగపడితిరి" అని చెప్పి వనములో గౌరీ సహితుడైయున్న శంకరుని వేడుకొమ్మని చెప్పి పోయిరి.

క్షుద్రకన్యలు చెప్పిన యీ సంగతి కలరి సుద్యుమ్నుడు మహేశ్వరుని సన్నుతించి తన స్త్రీత్వము నడపుమని ప్రార్థించెను. శివుడు స్త్రీత్వము బాపు కోర్కదక్క వెఱకోర్కు లేవైన దీర్తునన్నాడు. పాపము! మన రాజున కది తిప్ప యున్నియును గల వారయెను! శివునిచే లాభము లేదని భవాని చెంతకేగి "వాడిన మోముదామరకు వారక పయ్యెదజాటుచేసి," భూమినరపుత్రిక యుల్లము నీరుకాగా నీకె యేము గడయుని, చెక్కుల బాష్పములు డిగజారి భోరున నేడ్చినది యిల. చందురునితోడ గూడిన చంద్రిక వలె, శివుని జేరియున్న శివసిన శివను గాంచి, తన కథ నెఱింగించి నుతించి, తన మహిళాత్వము పాయ ననుగ్రహింపు మన్నది.

అనవిని దుర్గ యిప్పగిది
నర్థము పౌరుషి నర్థ మింతికై

తనరెడుదాన నాట చక
  తంబును జారుచు, మీయనోప, నీ
మనిరెడుదాక నీకు నొక
  మాసము స్త్రీత్వము నొక్క మాసమం
దనుపము పూరుషాకృతిని
  పొందగ జేసితి పొమ్ము..." అన్నది.

ఆమె కరుణచే సుద్యుమ్నున కొక నెల యాడు రూపును, ఒక నెల మగరూపును ఏర్పడినది. కొంతకు కొంత మేలు. సగము మగతనముగల పార్వతి యింత కన్న నేమి చేయగలదు? ఇక దక్కిన పరివారమును దమకు కామినీత్వము తప్పదనుకొని యందఱును పెళ్లి పెట్టుకొని, రాజున కిలయని నామకరణము చేసిరి. అందొక్క శుకవాణి యొబ్బసుపోకకు వని లోని వింతల నారయ బ్రేరేచెను. ఇలాదేవి చెచ్చెలి పింకగూడి వనవిహారము సేయుచు బంగారుకొండ దరినున్న యొకవనిలో నిక్కని పద్మాకరము కొనరాగా జలకేళికి బూనుకొనెను. అందు సలిలాస జలక్రీడల జేలివచ్చుచున్న సమయమున, ఆ కమలాకర మధ్యమునందలి నీట "కిసలయాయుధునితోడుల తూగు సోయగము గలిగి, మొలకమీసము లొప్పారు మోమునందలి చెక్కుటద్దముల తళతళలతో రుచిరమ్యమై తపము సేయుచున్న సౌమ్యుని గాంచినది యిల. సంభ్రమమును మీఱ నాతని రూపరేఖా విలాసములకు ముగ్ధురాలై మరులుకొన్నది. ఇంక నేమి? మరుని కిదియేకదా సందు! కుచదుర్గములు పగులగొట్టి, వక్షఃకవాటమును జొచ్చి, హృత్పీఠముపై నాసీనుడై ప్రభుత్వము సేయ దివిరినాడు కాముడు.

ఇలాదేవి బుధుని గాంచి మదనపీడితయైనదని యెఱింగిన చెలి శుకవాణి సమాధిస్థితి నున్న సౌమ్యుని యిలా హృదయము నెఱింగింప కిసిసి శపించునని, ఎచ్చటికైనను బోదమని యుత్తరదిక్కుగా ద్రోవదీసినది. ఎదురైన సిద్ధసాధ్య స్త్రీలను గనకాద్రికి త్రోవ యడిగికొనుచు, మార్గములోని ప్రకృతి దృశ్యముల నారయుచు, గంధర్వికల గానపాండితుల కచ్చెరువడుచు బోయి పోయి—

అటజని కాంచి రబ్జముఖు
  లగ్రచరత్సుర కామినీపదో
త్కటకనులాంక లక్షణని
  ధానమహోన్నత శృంగజాలమున్,
రటదురుభేచి నిర్ఝరవి
  రావవిఘూర్ణిత దిగ్విలాసమున్,
స్ఫుటఘనగైరిక ద్యుతి వి
  భూషితసాలము స్వర్ణశైలమున్.

ఈ పద్యము పెద్దనగారి "అటజని కాంచె భూమిసురు"డను పద్యమున కనుంగుబిడ్డ. కవియిందు గెలుపొందినాడు.

శుకవాణి బంగరుకొండకు దీసికొనిపోయి యామె మనసు త్రిప్పజూచినదికాని, యిలకు గాకలసిన బంగారుకొండ మట్టిగడ్డ గదా! ఆ కొండచే జూరిన నే యాయందెజయానకు మనశ్శాంతి. కనుక నే పాపమామె—మనుపటివలె మాటాడదు. అప్పుడప్పుడు దనుదోయి చెమర్చుచుండును. మేన బులకలు పుట్టుచుండును. మైమఱచుచుండును. ఇట్లామెకు కామభూతపు కళలావేశించినవి. ఆమె మోహముగ్గల మునుకు గాలికి గూలు నరటిబోదెవలె సమ్మూర్ఛితయైనది. చెలులందఱామెను ముసరుకొని యేడ్చి, శైత్యోపచారములు చేసిరి. ప్రౌఢయగు శుకవాణి యిది మనసిజుని చేత యని గ్రహించి మన్మథరోగమునకు మందులన్నియు వాడినది కొండలపడక నీవు వలచిన సుందరుని వచింపుమని చెలులు గ్రుచ్చి గ్రుచ్చి యడుగగా—

పరగమామకదహారన భిక్షలమున
కలితదరహాసచంద్రికాకందళంబు
లొలయ మునిచంద్రు డెవ్వడో యువిదలార
యొక్కరుండుండి నన్నిట్లు స్రుక్క జేసె.

అని తన మనోగతము నెఱింగించినది. ఆ పల్కు లాలించిన శుకవాణి "కొలకొలని కోవెలలు గూయుతావున, పలపలని చిల్కలు పల్కుచోట, తుమ్మెదలు జుమ్మని మ్రోగు నెలవున, నెమ్మి గుంపులు కేకలు వేయు చక్కి" కీ యువతినుంచరాదని యొక కోనలోని దివ్యమణి భాస్వన్మంటపమునమ్మ వీణాగాన వైఖరులతో దజ్రోయుచుండెను.

ఇచ్చట వారివిహారములు చేసిపోయిన కామినుల శరీర సుగంధవాసనలు నాసాపుటముల బ్రవేశింప, మునిద్రగ్గాంతుడై లేచి, "ఈ కొలకున నెవ్వతో యెమ్మెలాడి జలవిహారంబు గావించి చనె" నని నీటగలిసిన కుంకుమరాగులను బట్టి యూహించి, యోగదృష్టితో జూచెను. ఇక నేమి? మన్మథుని నిశాతబాణమువలె నిలయాలిని మనోనేత్రమునకు దోచినది. ఆమె చక్కదనము, లేబ్రాయము నీతని మన్మథపరతంత్రుని నొనర్చెను. ఇలమీద విరాళిచేత బాపపడుచున్న సమయమున, పత్రకుశ పుష్పఫలాదుల కేగిన శిష్యుడు శారద్వతుడు వచ్చి కనకనగ ప్రాంతమున నున్న కోనలలో దాను గన్న సుందరిని. ఆమె వీణాగానచాతుర్యమును వర్ణించి వర్ణించి బుధునికినోరూరించి,

'ఇలయను నామముగలదా
జలజానన వారికెళ్ళి పలిపెడు వేళ౯
తలచినదట నిను,'

అని యూరిని యభిలాషముసకు పాదు చేసినాడు. ఇలహృదయము వెలిగించిన బుధునికి మరీ తలపు రెట్టించినది. అయిన సమాగమ మెట్లు సాధ్యము? ప్రొద్దుపోక బుధు డామె సౌందర్యమునుదన కవితాచాతురి మీరా వర్ణించుకొని కోకి వెవబాసిన కోకమురీతి గుందుచుండెను.

అక్కడ విలయవస్థను జూపలేక కీరవాణి యామెను శెలుల కప్పగించి, మునివృత్తాంతము నరయబోయెను. పాప మా చెలియ పోయిపోయి తుదకు బుధాశ్రమమును జేరి "అందున నొక సరసీతట మందు శిశిరగాత వేదికాయయుతి సుమశయ్యం దన తను పుర్ జేరిచి యింగునికరరకుంతిహతుల కెపపసు దూవి"ని గాంచి తొంటిపగాని యితడేయని భావించి వాని మనము నెలుగగోరి మాటున నిలబడియుండెను. చంద్రనూనునికి మన్మథావస్థలు మితిమీఱగా నుస్సురని యూర్చుచు నిలనుగూర్చి పలురీతుల బలవించుచుండెను. ఈ సందు గనిపట్టి కీరవాణి చాటున నుండియే "ఓ నిశాపపుత్ర! యే యంగజయాసర్గోనను దనంతట దానె తరించునే పతి౯? దండిగ దూతె జేల చెలి తప్పదియేమి కొలంకునీట నుద్దండ తివా యిపుడ్ తలచు తిన్వనిజాపని తప్పటుంపెగ౯!" అని నొవ్వనాడినది. ఆ పలుకులువిని యిలా దేవి తెఱకై యెంత కుందుచున్నదో యని నొచ్చుకొనుచు శోషపడుచున్న బుధుని గాంచి, కరుణించి శుకవాణి యిల పంపిన ముత్యాలహారము వాతిని కంఠమున వేసినది. ప్రేయసీప్రేషితమగు నా రత్నహారము తాపము మాన్ప, ముని తేరుకొని, కన్నులు విప్పి "హారమురా గతిమెద్ది? దీని నే దయావతి దెచ్చె? ఇది మేను సోక దీఅని తాపము తీఱెగదా యని—

"ఏ నొకసారి రొచ్చుటనో
యీ మణిహారము గాంచినట్లు నా
మానసమందు దోచెడిని;
మాముకరెయాగ విలోకనస్థయౌ
మానిని హార మీ విమల—
మా క్తికహారము మూపినొందెడుగ౯;
గాన నిలావక్షూటి మణి
కల్పితహారము గాక యున్యమే!"

అనుకొనుచు హారము న నేకరీతుల గౌరవించుచు దానితో సల్లాపములు జరపి, తిపహేమాంగి నెమములు సందేశములు నడిగెను. బుధునికి సగము తిరుణీ సమాగమము జరిగినట్లైయైన దీ హారమురాక,

సంగతి ఇంతవరకు వచ్చినపిమ్మట కీరవాణి దాగనేల? బుధునికి దన్నుగపఱచుకొని, సఖీవృత్తాంతము నుడివి, "గోలను బచ్చవిల్తు విరికోలల పాలు సేయుట న్యాయముకాదనియు, ఇది మీవంటి బుధులకు పాడిగాదనియు" చమత్కరించినది. బుధుడును అరలేని మనసుతో శిష్యుడగు కాంద్వతుని చే నింగోదంతము కొంత వినుట జేసిగొప్రాణములు ధరించితినని చెప్పి, సఖిజనులతో గూడ నిలను దన యాశ్రమంబునకు దీసికొని రమ్మని ప్రతి కౌతుకాలను గుఱుతుగా నిచ్చి శుకవాణి నంపెను.

తరువాతి నెలలు పేరంటమువ నిలా బుధుల వివాహమంగళము వైభవముగా జరిగెను. చివరకు

"క్రొన్నెలరాల తెన్నెపయి
క్రొత్తమెఱుంగుల మేలుకట్టువన్
క్రొన్ననపాన్పు సంగుతలి
కూర్చునిపీవన యాయ్యు పీవగా
బన్నగశాయి తుల్యని శ్రీ
పాకరసూనుని నయ్యిలాపతిన్
దిన్నగగూర్చి నెచ్చెలులు
దీవనుగా బనివాకున" బోయిరి.

సకిమవసోగహా చక్రవాకములకు
బతిరచవసొంపు పాయకుండ
మహానీలులతి కొంగి మధునోష్ఠఫలముప
కతికి మదిద్వజహాసులంటకుండ
గగనమువ్యక చాంచకొరంబుగకు విభా
కరయుక్తినిబిడత కదలకుండ
విదితయావనయారాగ కదళుల కౌత్తోక్కరు
కరికరంబుల బాధ గలుగకుండ
కరపుటంబులలాలించి, కౌంతి నించి,
చక్క సవరించి, స్నిగ్ధతి సంఘటించి,
యిలను నూతనసంభోగకల దన్పె
నఖిలవాలోకజితవిధుడైన బుధుడు.

అహో! ఎంత లలితమైన సంభోగము. ఈ లాలిత్యములోని యుచితానుచితములు పాఠకులే నిర్ణయించుకొనవలెను. సంభోగవర్ణనములో ని యీ పద్యమున శ్లేష, రూపకము, యథాసంఖ్యము నను మూడలంకారములు గూడుకొని కవిలోకోత్తర ప్రతిభను జాటుచున్నవి. ఇట్లు కనకశైల శిరోభాగముల నయ్యిలాబుధు లనురాగరసములు చల్లిరి విహరించుచు లోనర్పు పురూరవుడను పుత్రరత్నము దయించి "పురూరవోదయము" రసవత్తర ప్రబంధముగా రూపొందినది.

కథాకల్పనము

మూలమున భాగవత రామాయణములందున్న కథలకు గొంచెము భేదము కలదు. భాగవతము సుద్యుమ్నుడు మనుపుత్రుడని చెప్పినది. రామాయణమున సుద్యుమ్నుడను పేరె లేదు. పైపెచ్చు కర్దమప్రజాపతి కొడుకు ఇలుడని చెప్పబడెను. చిన్ని కథను కావ్య వ్యాప్తముగా పెంచి వ్రాయుటలో రసానుగుణముగా నలతిభేదములు సంఘటించుట కవి కనివార్యమైనందున, బట్టివానిని విడిచిన నిందు గంధర్వ శాపనివృత్తి వృత్తాంతము కవికల్పితముగా దోచుచున్నది. కాని ప్రధానకథకిది యేరీతిగను నుపకరించినట్లులేదు. మఱి వేటకేగనలసిన రాజునకు యుద్ధ శ్రమనుగూడ గూర్చి విశ్రాంతికోసము కుమారవనమునకు బంపుటకు మాత్రమిది పనికి వచ్చుచున్నది. రామాయణములో శివుడు శివను సంతోషింపజేసి విహరించుటకు దానును స్త్రీరూపమును దాల్చి కుమారవనములోనికి వచ్చిన ప్రాణులన్నియు స్త్రీ భావమును బొందునట్లు సంకల్పించును. భాగవతములో, దిగంబరయైన శివ శివుని యుత్సంగముపై నున్నతఱి, మునులాయనను దర్శింపవచ్చి శివాశివులు కేళిలో లున్రై యున్నారని వెడలిపోవ, శివు డా వనమున ప్రవేశించిన పుంల్లింగ నపుంసకులు స్త్రీ లౌనట్లు శపించెనని కలదు. మన కావ్యకర్త రక్కసులు వస్త్రము లపహరించినందున శివుడు శపించెనని కల్పించెను. ఇంకను కావ్యనిర్వహణమునకును, రస పోషణమునకును వలసరములగు కొద్దిమార్పు లావశ్యకములే కావున వానిని వివరింపను.

వర్ణనాదికము

ఇటీవలి కాలమున వెలువడిన పెక్కు కావ్యములు చిత్ర కథా మహనీయములు కాక, వర్ణనధూయిష్ఠము లనుటలో నెవ్వరును విప్రతి పన్నులు కారు. ఆ రీతిగ నీ సుద్యుమ్నచరిత్రముగూడ వర్ణనములలో జాల ముందంజ వేసినది. ఇందునగరము, చతుర్వర్ణములు, పుష్పలావికలు, వసంతము, వేట, యుద్ధము, వనము, వనవిహారము, జలక్రీడ, నాయికానాయకులు, సూర్యచంద్రుల ఉదయాస్తమయములు, ఆశ్రమము, నాయికా నాయకుల విరహము, చంద్ర మన్మథాద్యు పాలంభనములు— అను విషయములు సాలంకృతముగా వర్ణింపబడినవి. శబ్దార్థములపై పూర్ణ ప్రభుత్వముగల కవి పై వర్ణనములం దెక్కడను వెనుక బడలేదు. ఈతడు మను, వసు చరిత్రముల నాదర్శముగా దీసికొని తన కావ్యమును నిర్వహించినాడని కథా సంవిధానమును బట్టియు, ఆయా వర్ణనములను బట్టియు బాగుగా నిర్ణయించుకొనవచ్చును. శాతుసరూప గంధర్వ శాపవిమోచనము మనుచరిత్రము బట్టి కల్పించినదే యనవచ్చును. కవికిగల వర్ణనావ్యసనముచేతను, శబ్దాలంకారతత్పరత్వముచేతను అటనట రస ప్రతీతి భంగముగుట తప్పలేదు. నాయికా నాయకుల నొక్క రంగముపై నన్యోన్యము మాట్లాడించిన బాగుండెడిది. ఈ కార్యమంతయు సేవలము చెలికత్తెయే నిర్వహించుట రసజ్ఞులు తలలూపలేరు. అయినను కావ్యము మనోహరత్వమునకు దూరము కాక కవిని చిరంజీవిని జేయగల్గియున్నది. పుర వర్ణనములో—

"కాలగళుడు దక్క, గాముని గెలిచిన
వారలెవ రిటంచు వసుధలోన
జక్కదనముచేత నిక్కుచునవ్వీట
మరుని గెలువనట్టి మనుజుడెవడు ?"

అని పురుషసౌందర్యము నొక్కమాటలో జెప్పినాడు—వనవర్ణనములో—

"శోకనుయావనంపుదళి
సొంపలరన్ హిమవారిధారి, కా
రాకుల మైల లూడ్చి బెడ
గైన సుఖచ్ఛదంబులందు మా
జాకుల కావికోక లల
రారగ దాల్చిన కీరభూషణా
స్తోకలు గొమ్మలయ్యెనిలు
తోదని పెన్ గొనసాగు కొమ్మలన్"

ఇంకను శ్లేషరూపక సంపత్తితో సొంపైయున్నది. తాపసుల ధైర్యము తరుణులచే దూలిపోవుననుటకు—

భామలతో కూర్పుమన్ ప్రఖిద కాభేయమై
వరప త్తిగుణమును వ త్తిగలిగి,
సుక్తికాంతా స్నేహమున బ్రజ్వలించుచు
ఘనతరమాయాంధకారమడచి,

యరివర్గశలభ సంహారంబొనర్చుచు
సాత్మీయ దేహాలయాంతరమున,
నలఘప్తభూమికలను మెట్లపై బుధ
రావృత్తివిరహితం బనెడికుదుట
బ్రశయజంఝానిలంబున మలగనట్టి
దివ్యయోగీంద్రసుజ్ఞానదీపకళిక
పొలతి నెమ్మేని గాలి చేమలసుకతివ
చారి మునికి దపోవిఘ్న కారిణిగద!

"కచ్ఛపాల్గట్టు నీ మునిద్రుచ్చులెల్ల దామరస నేత్రలింద్ల బందాలుగారె" అను పెద్దన్నగారి భావమిందు సుందరముగా పరిపుష్టమైనది. సందర్భమునుబట్టి రెండును రెండుత్రోవలు ద్రొక్కినవి.

"అసురాకొంజసురాకుల
నసురాకొమరితె పదమ్మనఖరుచికల్మిన్
దసురా నీలపు రాజిగి
తసురా సుతివాలుకురుల తతులకు సరిరై."

ఈ పద్యము చేమకూరవారి "అన్నన్న మొగము వెన్నెనియున్నన్న" అను దానిని బోలియున్నది. చంద్రోదయవర్ణనము

"పూర్వశృంగఖరము బూని యక్కనగాలు
వలయజంద్రపాండు వృషమువెనలె
గగనకోననమున గన్పడుచుక్కల
మందగలియుటకు నమందలీల."
"తగకరస్పృష్ట సత్కౌస్థానరైని
లీనతారకరై వికశితతమోవి
నీలకచపాశరై యతిలోలచక్ర
కుచయుయిచెలంగె నిశి రాజు గూడుకతన."

పై వర్ణనము లెంతయు సుందరములుగదా! ఇంత వర్ణించియు దివగోత్ర బుషులకు జనకుడగు సృష్టికర్త విశ్వకర్మను బ్రశంసింపకుండుట కవి కిష్టము కాలేదు కాబోలు! మన్మథ దూషణములో నాతని టెదీర్చుకొన్నాడు—

"అరసీయ కారణంబయిన
యోగ్రగహ మూసెదవంచు నీకుగా
విరులశరమ్ము, లిక్షుపువ
విల్లను, వారిని దేటిబారుచే,
విరహుల పాలి దైవముయి
విష్టపసన్నుతి విశ్వకర్మతా
బరగ సృజించె నాతనికి
బ్రాంజలిసేయగవచ్చుమన్మథా!"

కవి శృంగారప్రబంధమును వ్రాసినను వేదాంతపరత్వ మెక్కుడుగా గలవాడు. కావున వర్ణన సందర్భముల నయ్యెయెడల నది వ్యక్తమగు చున్నది. ముక్తాహారము మెడలో బడినపిదప దాని నుద్దేశించి బుధుడు—

"తారకసాంఖ్య యోగముల
దాల్చుసుసూత్రము సేత దాటి సం
సారపయోధి గాంతకుద
సంతతసౌఖ్యము గాంచితీవు నీ
భూరికృపా విశేషమును
బొందక తొద్భశ భూతియబ్బునే
తారక సాంఖ్యయోగముల
దాల్చినయంతనె తారహారమా!"

అని శ్లేషించి చాతుర్యముగా బలికినాడు. ఈతడీరీతి వర్ణించిన యద్భుత వర్ణనములు పెక్కులు గలవు. విస్తర భయమున నొండురెం డుదాహరించి విరమింతును. అంధకార వర్ణనము—

"తనరల్ని మబ్బిజా అనేని కోకిలుమిన్ను
సిరి సేల జీరాడు కురుల సుమిరొ,
పుడమి పాంథుల నేచ బెడలమారుదుత్రుప్పు
దుడిచి పెట్టిన నల్లతో గలరుచియొ,
యపరాహ్ణమున మకరాలరేకుదుగ్రవేల్పు
మహిత నిత్యాగ్ని ధూమవ్రజంబొ"

చుక్కల వర్ణనము—
"కడలు మిన్నంటి పెంపడరు చీకటిప్రాను
చివరబుట్టిన వెల్లపువులనంగ,
ఆకసం బరయ శ్రీహరి పదాభ్యవహించు
కతమున వెలుగునఖరములనగ

రిక్కగమి యొప్పె కాంతులు పిక్కటిల్ల."

కథా ప్రకల్పనాచాతుర్యమునకన్న నిందు వర్ణనల మహిమము మిన్ను ముట్టుచున్నది. ఎంత వర్ణించినను విసుగు బుట్టనీయక పాఠకు నాకర్షించి శ్రోతలోచల ద్రిప్పుట కతడు మేటియైయుండును. దీర్ఘ సమాస రచనము సేయుటకుగాని, అలతిపదములతో పద్యముగూర్చుటకుగాని యాతడు చాలినవాడు. సీస ముల నొయ్యారముమీర, సమతాగుణముతో సరసంపు

తూగు నడకలో నడిపించుట కీతనిని చెప్పితీఱవలయును—

"అమితాభికాలాప శమితాభినవకోప
రమితాంగనాటోపరాజితములు,
ఫలసూనభర మాత దళపీనపికజాత
కలమానమృదుగీత వలయితములు"
"భోగ్గనిగ్గుల కెగ్గు నుగ్గడించెడి పేని
కొలుచీకటి నుమి కడలుముట్ట"
"మదమెత్తి కరమెత్తు మత్తనాగమువోలె
బరువడిచేసాచి బాదిబాది"
"షాక్రుహాశీతల చ్ఛాయాసుఖాసీన
గంధర్వకామినీ గానయుతము."

రసాలంకార భావబంధురములగు నిట్టి పద్యములు లెక్కకు మిక్కిలిగా గలవు.

కావ్యము కైశికీవృత్తి భరితమై ద్రాక్షాపాకముతో సాగినది. కవితాధార అడ్డూమాకలు లేక ప్రవాహమువలె నడచినది. కవితా శిల్పములో నీ శిల్పి యెందును వెనుకబడలేదు. వ్యవహారమున నుపయోగించు జాతీయములు, సామెతలు: కాలము మసించు, మడమ ద్రొక్కుచు, వంచనికూడు సేయని వస్త్రములు, ముక్కు సూటిగా, పొడయెండ, కుదురుగా వచ్చెను, త్రుప్పుతునిచి పెట్టు, కొందకము లేక, మున్నగునవి—భాషకు జీవములవంటివి సమయానుకూలముగా నీ కవి పెక్కులు వాడినాడు. బిగువుగల మనోహర రచనము. వ్యర్థపదముల నుపయోగింపడు. కథాగమనములో గాని, వర్ణన ఘట్టములందు గాని ఔచిత్యము, సారస్యము లవమాత్రమును దీసిపోవు. సందర్భోచితములగు పదజాల మీతనికి దాస్యము చేయుచుండును. ఆయా పాత్రల స్వభావములను జిత్రించుటలో నీతడు దొడ్డవాడు. బుధుడు నాయిక నుద్దేశించి పల్కిన యీ మాటలు స్త్రీ స్వభావవ్యంజకములు—"మను తమి గొల్పి సుందరతముందున కేగుదు రెండమావులే వనితలు మీ మనస్సు గను వారు హరింగనువాడు కోమలీ!"

ఇక నీ కవి తన నాయికానాయకుల సృష్టిలో గూడ వారిని మహనీయ పాత్రములుగనే దిద్దినాడు. ఇలావధూటి "అందముల యొక్క తళతళలాడు రెక్క, వలపుల కొటారు, వరరతిపతికటారు." ఆమె యందమునకు ప్రకృతియంతయు జితమైనది. ఇక బుధుడోక లెక్క? తపస్వియైనను నామె సంగమునకు దాపపడక తప్పలేదు. ఈమె హృదయ మహనీయతకు బుధునికోసమై తాను స్వయముగా ప్రయత్నింపక పెచ్చెలిని సైతము దాను ప్రేరేపక కార్యసిద్ధి నందుటయే సూచకము. ఈ గాంభీర్యము, ఉదాత్తత మెచ్చుకొనదగినవే.

ఇక నాయకుడో "విధునితో కిసలయాయుధునితో బుధునితో దులదూగు సోయగంబలరు" మొలక మీసాలవాడు. చంద్రవంశ వర్ధనుడు. అందును సమాధినియతుడగు తాపసి. అంతస్సంస్కారము కలసినంత యున్నది. ఇట్టి యుదాత్త పాత్రములను దన కావ్యమున వర్ణించుకొని రససిద్ధుడైన కవి ధన్యుడైనాడు. సుద్యుమ్నరాజ చరిత్ర—మాంధ్రవాఙ్మయమున నాచంద్రార్కముండు మధుర శృంగార కావ్యమైనది.

"జయన్తి తే రససిద్ధాః కవీశ్వరాః"

నిష్ఠ - సంభూతి మొగ్గల్లానయోగి

శ్రీ పారనంది జగన్నాథస్వామి

*కపిత్థ దేశం: రాజగృహ-గృధ్రకూటపర్వతము-అశోకవనం-స్తూపం. సంభూతి మొగ్గల్లాన యోగి.

గుణభద్ర: సర్వశాస్త్రవిదుడు, శిష్యుడు,

శ్రావస్తి వీర్యసేన: యాత్రిక భిక్షు-యువకుడు-వివర్ణ ముఖము-ముతకకంబళీ వేసుకొని యున్నవాడు.

విరూఢకుడు: రాజు.

చాటుపటుడు: రాజు అనుచరుడు.

సుందరానంది: రాణి-అపరిమితంగా ఆకర్షించే సౌందర్యం. సౌందర్యాన్ని మించిన శరీరసుగంధం.

చందమామ: రాణి సేవకురాలు.

మారమోహకజీ: పాపాలకు పేరుపడ్డవాడు. సన్నంగా పొడుగ్గా అందంగా ఉండే యువకుడు. చక్కని దుస్తులు.

కోకాలికుడు: మార అనుచరుడు.

రాజగృహంలో గృధ్రకూటపర్వతమువద్ద సుకౌశ్యుడు నిర్మించిన విశాల—అశోకవనం, దానిమధ్య ఒక పెద్ద కోనేరు. ఒడ్డున ఒక ఎత్తైన స్తూపం. స్తంభం యొక్క శిఖరము, చుట్టూ నున్న చెట్ల కొమ్మలకు మీదుగా ఉంది, అరుణోదయాది సూర్యకిరణాలలో ప్రకాశిత మవుతున్నది. ఎబ్భై అడుగుల ఎత్తు, ఇరవైఅడుగుల వెడల్పు గలది ఆ స్తంభం. ఆ ఎత్తున సమతలము, ఒక కొసను చిన్న దేవాలయము, అందున్న బుద్ధ భగవానుని కంచు విగ్రహము సూర్యకాంతిలో ప్రజ్వలిస్తూ ఉన్నది. ఆ నిర్మాణమంతా చెక్కబడి నునుపు చేయబడిన శిలలలో హీరశిలతో గొప్ప నేర్పుగా కట్టబడియున్నది. దక్షిణభాగంనుండి నల్లచలువరాతులతో అమర్చబడిన మెట్లు ఆ స్తంభము మీది భాగానికి అందుకొని యున్నవి. సమతలముచుట్టూ చిన్న పిట్టగోడ శిల్పి యొక్క చిత్రనైపుణ్యాన్ని ఉద్ఘాటిస్తూ ఉన్నది.

బుద్ధవిగ్రహమునకు ఎదురుగా ధ్యానంలో నిమగ్నుడై పద్మాసనంలో సంభూతి మొగ్గల్లానయోగి అధిష్ఠించియున్నాడు. అతని చేతులలో విప్పియున్న ధాతుకీయ పారాయణ గ్రంథము వుంది. ఒక ప్రక్కను నికాయ సూక్తము, బ్రాహ్మచోలసూక్తము, ప్రజ్ఞామితాశాస్త్రము పడియున్నవి; రెండో ప్రక్క కమండలము, భిక్షకపళ్ళెబుట్ట, భత్తము ఆహారము గల పళ్లెము మెరుస్తున్నవి.

మధ్య కళ్ళు విప్పి గ్రంథం చూసిమూసిక మొగ్గల్లాన యోగి:

"అభిక్కాంతం భోగోతమ. అభిక్కాంతం భోగోతమ. సెయ్యథాపి భోగోతమ నికుజ్జితంవా ఉక్కుజ్జెయ్య—పటిచ్ఛన్నంవా వివరెయ్య, మూళ్హస్సవా మగ్గం అచిక్ఖెయ్య, అంధకారెవా తేలప్పజ్జోతం ధారెయ్య; చక్ఖుమంతో రూపాణి దక్ఖంతీతి; ఏవం ఏవం భోతా గోతమేన అనేక పరియాయేన ధమ్మోపకాశితో. ఏతెమయం భవంతం గోతమం శరణం గచ్ఛామ, ధమ్మంచ భిక్ఖుసంఘంచ ఉపాసకెనో భవం గోతమొ ధారెతు. అజ్జతగ్గె పానుపెతె శరణం గతేతం అతి శ్రేష్ఠగోతమ, ఓ అతి శ్రేష్ఠగోతము!" 'ఉన్మూలమైన వాటిని నిలపెట్టే, ఆచ్ఛాదితమైన వాటిని ప్రకటింపజేసే, భ్రమలో చిక్కుకున్న వారికి మార్గందూపే, అంధకారములో నున్న వారికి దీపముజూపే, నీవు నేత్రములు ఉన్నవారు చూడగలిగేటట్లు, అనేక పర్యాయములు, శ్రేష్ఠతముడైన నీవు ధర్మమును ప్రకాశింపజేశావు. నిన్ను, భోతముని, శరణం వేడుకొంటున్నాను; నీ ధర్మాన్ని, నీ సంఘాన్ని, శరణం వేడుకుంటున్నాను. నన్ను నీ భక్తునిగా ఆశీర్వదించు. శరణం.'

అని అంటూ ధ్యానంలో కళ్లు ముకుళించినాడు.

1

[గుణభద్రుడు శిష్యునితో కలిసి మెట్లుఎక్కి మీదికివచ్చును]

* St. Simeon Styllites అనే ఆంగ్లనాటిక దీనిని రచించడానికి ప్రోత్సహించింది. అందుకు నా కృతజ్ఞతావందనములు.

శిష్యుడు : భిక్కూ, సంభూతిభిక్కూ, మొగ్గల్లానభిక్కూ, సకలశాస్త్ర పారంగతులు గుణభద్రదేవులు, మీకు దర్శనము ప్రసాదింప వచ్చియున్నారు. కళ్లువిప్పి లేచి సత్కరించండి.

[సంభూతి మొగ్గల్లాన కళ్లు విప్పలేదు.]

శిష్యుడు : యోగిభిక్కూ, మహాపండితుల దర్శనభాగ్యం మీకు లభిస్తూంటే, ఇటు చూడరేమి!

మొగ్గల్లాన : (కళ్లు మెల్లగ విప్పుతూ, అదే వారివైపు చూస్తూ, మీరుఎవరు అనే అర్థము ఇచ్చునట్లు తల ఒకమారు కంపించి, కన్నుమూశాడు)

శిష్యుడు : ఇదిఏమి ? ఒకనటనా ! గుణభద్ర పండితుల ప్రఖ్యాతి మీ శ్రోత్రముల చేరలేదని నమ్మించడానికా ! మీ స్తంభందాటి నక్షత్రమండల పర్యంతం వారి ఖ్యాతి చేరగా, వారిని అప్పటి శాస్త్రమండలివారు "దేవులు" అని బిరుదాంకితులుగా చేశారు. అవాణి మీ చెవులకు సోకదనా ! (అని బిగ్గరగా గర్జించాడు).

మొగ్గల్లాన : (ఈ గర్జన ప్రారంభమందే ఉలుక్కుపడినట్లు కళ్లువిప్పి చూస్తూ కూర్చొనుని శిరస్సు కంపించాడు.)

గుణభద్రుడు : సంభూతి మొగ్గల్లాన యోగీ, నీవు నిజముగా నా పేరు వినియుండలేదా.

మొగ్గల్లాన : విన్నాను కొంతకాలం.

గుణభద్రుడు : (శిష్యునివైపు చూస్తూ) ఆ ! (కొంచెముసేపు నిశ్శబ్దం)

మొగ్గల్లాన : మీ అఖండపాండిత్యంవల్ల మీరు సాధించినది ఏమిటి !

గుణభద్రుడు : శబ్దవిద్య, శిల్పస్థానవిద్య, చికిత్సావిద్య, హేతువిద్య,—అన్ని విద్యలలో పారంగతుడనైన నన్ను నీవు అధిక్షేపిస్తున్నావా ? ఉహ్ ! వీటి జ్ఞానములేనివానికి ధర్మగ్రంథావబోధన ఎక్కడిది !

మొగ్గల్లాన : జ్ఞానము, ముఖ్యముగా శాస్త్రముల జ్ఞానము, వాదప్రతివాదాలకు, ఆచరణకు కాదుగదా ! తథాగతుని ఉపదేశము ఆచరణ.

గుణభద్రుడు : "అంధకార నాశనార్థంవిద్య." అనిగదా సూత్రం," శిష్యులకు శబ్దార్థనిర్వచనములు తెప్పగ తెలిస్తేనే, వారు బోధనలను బోధపరచుకోగలరు. విద్య పూర్తి చేసుకొన్నవారే అర్హులు కాగలరు. వివేకముంటేనే వైరాగ్యము. అప్పుడు తపశ్చర్యకు పూనుకోగలరు. అట్టివారిని పూజానిందలు స్పృశించలేవు." ఇదీ తథాగతుని శాసనము. నీవు అందుచేత విద్యను గర్హించరాదు.

మొగ్గల్లాన : "కామములను విసర్జించి కృతకృత్యుడవుకమ్ము. సర్వదుఃఖాలకుమూలము కోరిక. కోరికలను త్యజించినవాడే నిర్వాణాన్ని పొందగలడు." ఇది నికాయవచనము. (అని ప్రక్కన ఉన్న గ్రంథమువిప్పి చేతిలో భద్రముగా ఉంచాడు.)

గుణభద్రుడు : ఆ నిర్వాణప్రాప్తికే జ్ఞానబోధన. నా శిష్యుడవుకా. క్రిందికి దిగివచ్చి శిష్యులకు జ్ఞానమును వెదజల్లి సంఘాభివృద్ధిచేయి. అది జ్ఞానతపస్సు. నిజమైనసేవ. అందుకే సంఘంగచ్చామి.

మొగ్గల్లాన : అందుకా యింత శ్రమపడి వచ్చావు. నేను ఇక్కడనే ఉంటాను. అనేక సంవత్సరాలనుండి ఇక్కడనే ఉన్నాను. దీనిని విడవజాలను. నాకు అలవడిన ఈ తపస్సు మీరు చెప్పిన శాస్త్రాధ్యాపనకంటె చాలా రెట్లు ఉత్తమము.

గుణభద్రుడు : నాది పెద్ద పాఠశాల. సుమారు రెండువందల విద్యార్థులతోడను, పదిమంది పండితులతోను కలకలమంటూ ఉంటుంది. నా శాస్త్రబోధనలకు నీ ఆచరణబోధన మేళవింపుచేసి లోకకళ్యాణము చేయగలవు. నాతో సాహచర్యముచేసి నీ ప్రక్కపడియున్న గ్రంథములలోని సూక్ష్మవిశేషాలను గ్రహించగలవు. ఈ శుష్కతపస్సు చాలించు. దిగిరమ్ము యోగీ.

మొగ్గల్లాన : శాస్త్రచర్చ అనే మోహములో నన్ను దించ ప్రయత్నించవద్దు. పొమ్ము బ్రాహ్మణదేవా. ఆ గురుకులవాసము నాకు వలదు. సమ్యకత్వ ధ్యానము నా మార్గము. పొమ్ము. (అని కళ్లు మూసుకొన ప్రయత్నించును.)

గుణభద్రుడు : జ్ఞానాన్ని నిరసించినవానికి సమ్యకత్వము ఎట్లు కుదరగలదు. సమ్యకత్వము అనే పదానికి నిర్వచన తెలుసునా నీకు. సమ్యకత్వసూత్రం అర్థమైనదా నీకు. హీనయాన మహాయాన భేదాలు తెలిస్తేగదా, సమ్యకత్వాచరణకు యోగ్యత సిద్ధిస్తుంది. జ్ఞానంవినా ఆచరణే మూర్ఖ్యం అని ప్రవచనము. రా నాతో.

మొగ్గల్లాన : మూర్ఖ్యంటే పోకపోవడము జ్ఞానమా? నా తపస్సును విఘ్నము చేయడానికి వచ్చిన పిశాచమా నీవు ! నేను సంపాదించిన తపశ్శక్తి నాకు చాలును. నాకు ఇంకేమీ అవసరము లేదు. నీవు వెళ్ళవా ! (అని పలికి కళ్లు మూసివేశాడు.)

శిష్యుడు: ముక్కు లేనివానికి మల్లె పువ్వా? తప్పు మనది. పదండి గురువర్యా పోదాము. (అని వారు దిగడానికి లేచారు.)

మొగ్గల్లాన: (ఒక గ్రంథాన్ని విప్పుతూ). అన్నం జీవం. అన్నం శరీరం. అంతవాలోకో అప స్వలోలోకో. (అని పఠిస్తూ) "ప్రపంచ విస్తారత తెలుసుకోలేనివానికి అమృతాస్వాదజ్ఞానము ఎక్కడిది? జలముతో నెట్లు బ్రాహ్మణుడు రెండు వేళలందు ప్రక్షాళనము చేయునో, తాపసు డట్లు ఉదయాది యోగజలములతో ఇంద్రియాలను కడిగి మనోవికారాలను వశపరచుకొని ధర్మమార్గాన్ని నడపవలెను." ఈ ప్రమాణములో విద్యాశాస్త్రిలను చెప్పలేదే. (అని కళ్లు మూసుకొంటాడు.)

2

[క్రిందినుండి కేక] - మొగ్గల్లానా, సంభూతీ (అది ఇంకా యోగి చెవులకు చేరకముందే మరియొక మారు కేక) "మొగ్గల్లానా, మొగ్గల్లానా" (ఇంకా మొగ్గల్లాన కళ్ళు విప్పకముందే మెట్లుమీదికి వచ్చి)

శ్రావస్తి: నేను శ్రావస్తిని, నేను, అయ్యా, శ్రావస్తి వీరసేనను.

మొగ్గ: ఏహి భిక్కు.

శ్రావస్తి: (ఒక బుట్ట జామిపళ్ళు ఎదుటవుంచి ఆశ్చర్యాదరములు సూచిస్తూ సాష్టాంగము వేశాడు. లేచి) అయితే మీరేనా సంభూతి మొగ్గల్లాన యోగి, ఇదేనా నీ దివ్యస్తంభ శిఖరము. మీ దర్శనము లభించిన ఈ క్షణము నా జీవితము పవిత్రమైనది. ఇందుకే ఇన్నాళ్ళు జీవించాను. ఇంత దేశము తిరిగాను.

మొగ్గ: (ఆ పళ్ళవైపు జూచి) ఇవేమిటి?

శ్రావస్తి: అత్రంజిన జామితోటలకు ప్రసిద్ధి. మీ దర్శనము ఫలవంతముగా ఉండాలని ఈ పది పళ్ళను తెచ్చాను. పరిగ్రహించండి. మీ ఫలహారానికి ఉపకరించగలవు.

మొగ్గ: పది లేవే. ఆరే ఉన్నాయే. రెండు పూటలకు సరిపడిన భోజనమైనా ఇవ్వలేదే.

శ్రావస్తి: (ఆ కాంతుకు ఆశ్చర్యపడుతూ) క్షమించండి. ఇక నేను వెళ్తాను.

మొగ్గ: ఎందుకు ఆ తొందర?

శ్రావస్తి: అహా చిత్రచైత్యంలో మూడేండ్ల నుండీ ఒక పండైనా తినకుండా తపస్సు సమాధిలో ఉన్న ఆ మహాభిక్షుణీ ఉత్పలవర్ణను దర్శించాలి. విలంబం చేయరాదు అని లోకం ఘోషిస్తున్నది. ఆమె నిర్వాణస్థాయిలో ఉన్నదట.

మొగ్గ: (కొంచెము విసుగు కనబరుస్తూ) అయితే దారితప్పి ఇక్కడికి వచ్చావా. పో. ఊ. ఇక వెళ్లు. నీవు చేరేలోపున ఆమె కళ్లు మూసివేస్తే—

శ్రావస్తి: మీరు ఆమెకంటె ఎక్కువ విఖ్యాతులు గదండీ.

మొగ్గ: ఆమె కొరకు ఏమి తీసుకోవెళ్లు తున్నావు?

శ్రావస్తి: ఈ రేగుపళ్ల పొట్లము.

మొగ్గ: ఈ నిముషమో ఆ నిముషమో ప్రాణం విడవడానికి సిద్ధంగా ఉన్నదానికి ఆ పళ్ళు ఎందుకు?

శ్రావస్తి: నా భక్తి స్వామీ.

మొగ్గ: ఛీ. నీ మాట వింటే అసహ్యంగా ఉంది.

శ్రావస్తి: అర్హత్, కోపగించకండి. మీ దర్శనానికని చాలా దూరమునుండి నడచుకొని వచ్చాను.

మొగ్గ: దారిలో ఎంతోమంది అర్హులను, మునులను, యోగులను భిక్షుణీలను దర్శించినావు గదా.

శ్రావస్తి: లభించినవారి కందరికీ ప్రణామములు చేసే ప్రయాణము చేస్తూండేవాడినండి. అందుకే ఇన్నాళ్ళు అయింది ఇక్కడికి వచ్చేసరికి.

మొగ్గ: బోధపడింది. వాళ్లందరిలో నేను ఒకడిని. అంతేగదూ.

శ్రావస్తి: అందరికంటె మీరు ఉత్తములు. మీ కొరకే బయలుదేరినాను. బుద్ధం శరణంగచ్ఛామి. ధర్మం శరణంగచ్ఛామి, సంఘం శరణంగచ్ఛామి.

మొగ్గ: నాకు ముఖస్తుతి అక్కరలేదు.

శ్రావస్తి: (తదేక దృష్టితో అతని ముఖమువైపు చూస్తూ) నేను చెప్పినది నిజము. ఈ లోకమంతా మీ ఉగ్రతపస్సు గురించి అద్భుత గౌరవముతో ప్రశంసిస్తున్నారు. సంఘం శరణం గచ్ఛామి. మీ దర్శన లాభము ఈ శరణ. మీ నేత్రములనుండి ప్రసరిస్తున్న తేజఃకిరణాలలో ఒక్కటి చాలు. ఈ శ్రావణుని పవిత్రపరచడానికి. పరివ్రాజకులు ఆ పవిత్రతా ప్రాప్తికి ఏమైనా సమర్పించగలరు.

మొగ్గ: అందుకా నాలుగు జామిపళ్లు...

శ్రావస్తి : నేను భగవంతుడిని కాను బోధి సత్వా.

మొగ్గ : ఆ, డబ్బులేనివానికి దేశపర్యటన ఏలాగో కదా.

శ్రావస్తి : అదా మీరు అనేది. ప్రపంచము అంతే సుమనోహరము, శోభస్కరమున్నూ. దానిలో స్వేచ్ఛావిహారమండీ నేను చేసినది.

మొగ్గ : దానికి ఈ శ్రావక వేషము ఎందుకు ?

శ్రావస్తి : డబ్బుకు బదులు ఈ వేషము. ఈ రోజులలో పరిభిక్షకునికి ఉచితముగా అన్నీ అందరూ ఇస్తారు.

మొగ్గ : అలాగే సంపాదించినదేనా ఈ జామి పళ్లు.

శ్రావస్తి : డబ్బు ఉంటే ఇంతకంటె మంచివి కొరుకును.

మొగ్గ : అయితే పనికిమాలిన శాల్తి తెచ్చావు నాకు. (అని ఉద్వేగములో లేవబోతూ ఉంటే)

శ్రావస్తి : వద్దు ఉద్వేగము యోగీ.

మొగ్గ : (సర్దుకొని) నాకు నిరోధము లేదు అనుకొన్నావా ? నీవలె పరివ్రాజకబ్రువుడను కాను నేను! చవకఅయిన ఆతిథ్యము దొరకడానికి వేసిన వేషము కాదు ఇది.

శ్రావస్తి : వ్యాఖ్యయమా ఇట్లు నిరసించడము. ఎంత కాంక్షతో వచ్చానండీ మీ దర్శనానికి.

మొగ్గ : నా దర్శనము అంత సులభమైనది అనా నీవు అనేది!

శ్రావస్తి : మీరు చాలా కఠినులే.

మొగ్గ : కుర్రవాడా. నాపైనే నేను దయ ఎరగను. నా తపస్సు కాఠిన్యము సంపాదించడానికే. దయ ఉండదు తపస్సులో.

శ్రావస్తి : అందుక నేనా అన్ని కాలాలలోనూ ఇక్కడనే ఉండగలుగుతున్నారు.

మొగ్గ : అవును.

శ్రావస్తి : వర్షించినా, ఎండకాలినా, మంచు పడినా...

మొగ్గ : ఎందుకు ఆ ఆశ్చర్యము.

శ్రావస్తి : ఎట్లా సహించగలుగుతున్నారో తాపసోత్తమా.

మొగ్గ : చేతగాని పెద్దమ్మలు మీరు. నీటిలో కరిగిపోయే ఉప్పుగడ్డ అనుకొన్నావా? ఎండలో వాడిపోయే తోటకూర అనుకొన్నావా ? మీరు ఇంద్రియవశులు.

శ్రావస్తి : సవినయంగా ప్రణమిల్లుతున్నాను యోగివర్యా.

మొగ్గ : పో. ఆ ఉత్పలవర్ణ దగ్గిరికి. అక్కడికి వెళ్ళడానికి కదూ బయలుదేరావు. (చీదరతో) పో. దిను మెట్లు. దానిని చూస్తూ అక్కడ ఉండవచ్చు. కదలవేమి ?

శ్రావస్తి : (చేతులు జోడించి) మీరు రాకూడదూ.

మొగ్గ : ఏమిటి ఆ ఉత్పలవర్ణను చూడడానికా ?

శ్రావస్తి : ప్రపంచాన్ని చూద్దురు గాని స్వామీ.

మొగ్గ: నా తపస్సు భంగపరచడానికి వచ్చావా.

శ్రావస్తి : ప్రపంచము పచ్చగా దినదినానికి నూతనాలంకారాలను ధరిస్తూ, తాజాగా తయారైయే పరిమళాలతో ఆకర్షిస్తూ ఉంటుంది బాటసారులను. దిగివస్తే ఆ వసంతశోభలో తాండవమాడవచ్చును. ఇక్కడ ఒక్క సూర్యకాంతే; లేదా నక్షత్ర పరివృతుడైన చంద్రుడే. ఈ దేవాలయము, ఈ విగ్రహము, ఈ వసారా ఇవేగదా నిత్యమూ కనబడే దృశ్యాలు. అక్కడో ఆ విశాలప్రపంచములో క్రొత్త క్రొత్త నిర్మాణాలు, ఆ పచ్చపచ్చ తోరణాలు, పసుపుకుంకుమ రంగులతో ప్రజ్వలించే మానవ రచనలు, వజ్రవైడూర్యాలతో అమర్చబడిన దేవాలయాలు, వివిధ వస్తుజాలముతో క్రిక్కిరిసియున్న దుకాణాలు, ఘుమఘుమ మనే పుష్ప-ఆరామాలు...

మొగ్గల్లాన: (కొంచెము వివర్ణమైన ముఖముతో) ఆ చెత్త నాకు ఎందుకయ్యా.

శ్రావస్తి : పట్టణాలే కావు. పాడి పంటలతో మత్తు ఎక్కిన పల్లెలు, స్వచ్ఛమైన నీటితో ప్రవహిస్తున్న చిన్న నదులు, పచ్చగా పండిన పళ్ళతో వంగిన చెట్లు, ఆకులతోను, పువ్వులతోను అల్లబడిన తివాసీలుగల గిరిసానువులు, సూర్యనమస్కారాలు చేస్తూ మీదికి పెరిగిపోతున్న వృక్షశాఖలతో చీకటిగల అడవులు, ఎన్నెన్ని చిత్రాలు! నేత్రానందము, హృదయంగమము.

మొగ్గల్లాన : నాకెందుకు ఈ ఆనందము, ఈ రంగులు!

శ్రావస్తి : తిన్నగా దిక్కులు చేరాలని పరుగెత్తుతున్న ఆ వెడల్పు రాజమార్గాలు, అనంతంగా ఆ పొలాలమధ్యను ఆ చెట్లబారులుగుండా సాగుతున్న ఆ రోడ్లు, అడవులగుండా, కొండలమీద, సాగరాల ప్రక్కా, నదులు దాటీ పోతున్న బాటలు ఎంత భావనోద్రేకములుగా ఉంటవి. రమ్య నీ ఊహలు ఎట్లు వాటిని అనుసరించునో మాదు గాని.

మొగ్గల్లాన : పోతావా పోవా. నాకు ఎందుకయ్యా ఈ బాధ, ఈ అల్లరీ.

శ్రావస్తి : మీ ఇంద్రియనిగ్రహము నన్ను జయించింది. ఎక్కడనుంచిగదా మీకు ఈ బలము ?

మొగ్గల్లాన : నీకు ఎందుకు ఆ రహస్యము ?

శ్రావస్తి : తెలుసుకోవాలని తపిస్తున్నాను.

మొగ్గ : నీవు కుర్రకాయవు, నీకు చెప్పను.

శ్రావస్తి : మీకున్న ధర్మనమ్మకమా ఈ శక్తిని ప్రసాదించింది ?

మొగ్గ : నా నిష్ఠ.

శ్రావస్తి : అంటే ? అభ్యాసమేనా ?

మొగ్గల్లాన : పో, ఆ ఉత్పలవర్ణను అడుగు. పో.

శ్రావస్తి : మీ దర్శనమువలన నాకు కొంత బలము కలిగింది, తపస్వీ.

మొగ్గల్లాన : అలాగే అయితే నీవు కూడా ఒక స్తూపశిఖరము చేరుకో.

శ్రావస్తి : నేను అలాగు చేయను. చేయలేను. నా అలవాటు తిరగడము. నా శరీరము సహించునంత వరకు పర్యటనమే నా జీవయాత్ర.

మొగ్గల్లాన : పోతావేమో. పో.

శ్రావస్తి : మీ ఆశీర్వాదము నాకు ప్రసాదించండి.

మొగ్గ : నీవు అందుకు అర్హుడవు కావు.

శ్రావస్తి : అది దొరకనిదీ ఇక్కడనుండి కదలను. ఏమి అన్యాయ్యము. ఇందుకొరకేగదా ఇన్నాళ్ళు తిరిగి తిరిగి వచ్చాను.

మొగ్గల్లాన : అయితే ఆ ఉత్పలవర్ణ దర్శనము నీకు మరి లభించదు.

శ్రావస్తి : ఆమె పేరు ఎందుకుగదా అలాగు జపము చేస్తారు మీరు.

(శాకా ధ్వని వినబడింది)

మొగ్గల్లాన : ఆ ధ్వని ఏమిటో చూడు.

శ్రావస్తి : (పిట్టగోడమీదనుంచి వంగి చూచి) ఏదో పెద్ద ఉత్సవము. గుర్రాలు, సవారీలు, సైనికులు, ఎవడో రాజు వస్తున్నట్లు ఉంది.

మొగ్గ : సరే, నా కెందుకులే. వాళ్ళ దారిని వాళ్ళు పోతారు. నీవు కూడా వాళ్ళతో పో.

శ్రావస్తి : ఇక్కడికి వస్తున్నట్లు ఉంది. చూచి వస్తాను.

మొగ్గ : రాకు. ఉత్పల దర్శనమో మరి.

శ్రావస్తి : (వెళ్ళిపోతాడు)

మొగ్గ : ఆ ఉత్సవములో కలిసి నూతన ప్రపంచము చూస్తాడు. ఉత్పలదర్శనము చేస్తాడు కాబోలు. నా కెందుకు. (పుస్తకము విప్పి చదువుతూ) మానవుని దోషాన్ని ఎవడు పరిగణించగలడు. వాని ఆంతర కలుషాన్ని ఎవడు గ్రహించగలడు. ప్రాకారము చుట్టూ తిరిగినంత మాత్రాన ప్రాకారములోని రహస్యము తెలియదే.

నమః బుద్ధాయ నమః బోధిసత్త్వేభ్యః
నమః ముక్తాయ నమః పురుషోత్తమాయ.

(అని ప్రార్థనచేసి చేతులు విరుచుకొంటూ, ఆ శ్రావస్తి ఇచ్చిన జామిపండు నొకటి తీసి, చుట్టూ తిప్పి పరీక్షించి వాడు వెళ్ళినవైపు విసిరి) పచ్చ, ఎరుపు ; బంగారం వెండి ; వజ్రం వైడూర్యం ; పువ్వులు పళ్ళు ; పర్యటనము, మాపులు ; జ్ఞానము విద్య ;—ఏమి సిగ్గుమాలిన గాడిదలు !

(ప్రజ్ఞపితసూక్తం విప్పి చదువుకొని, ధ్యానంచేసి "విసుగు చెందరాదు. ప్రపంచములో మూర్ఖులు అధిక సంఖ్యాకులు. మౌనమే ప్రతీకారము." "శరణం బుద్ధంగచ్ఛామి. శరణం ధమ్మంగచ్ఛామి." (శాకా దగ్గరగా వినబడింది) "ఏమి బోధన. ఏమి తత్త్వము" (చాలా దగ్గరనుంచి వచ్చింది ధ్వని). "ఎందుకు ఈ అల్లర ! ఈ మూర్ఖులు ఎందుకు నన్ను బాధిస్తారో" (కళ్లు మూసుకొని, కళ్లువిప్పి) "హృదయంలో మంట పెట్టినది వనిత" (అని చదివి) "ఇక్కడ కూడా స్త్రీల గురించేనా" "మానవుని వెంటపెట్టే మృగాలు అడవిలోనే ఉండిపోవు. స్త్రీ రూపంగా బయటకు వచ్చి విచ్చలవిడి పురుషుని వశపరుస్తవి. మోహము పాతకము. జాగ్రత్త." (అని చదివి) "ఎప్పటికిగదా పురుషునికి ముక్తి !" "ధమ్మం శరణంగచ్ఛామి" (తిరిగీ శాకాధ్వని) "నన్ను ధ్యానంలోనికి పోనీయదు కాబోలు ఈ శాకా."

3

మెట్లమీదనుండి కేకలు "అహిచ్ఛత్ర చక్రవర్తికి జై. విరూధక రారాజుకు జై" అని.

"స్తూపశిఖరాన్న ఉన్నా శాంతిలేదే" (అని కళ్లు మూసుకొనును)

(రాజు, అనుచరుడు చాటుపరుడు సమస్థలానికి వచ్చి)

చాటుపరుడు: తాపసీ, విరూధక మహాచక్రవర్తి నీకు గౌరవము చూపే అవకాశము కలుగజేయ ఇదే వస్తున్నాడు.

మొగ్గల్లాన: (కళ్ళు విప్పి చూస్తున్నాడు)

చాటుపరుడు: మహారాజాధిరాజ సార్వభౌమ చక్రవర్తి అహిచ్ఛత్ర భూమీశ్వరుడు విరూధక సామ్రాట్.

విరూధకుడు: నోరు మూయి. మునివర్యుని తపస్సు భంగపరచకు. (యోగిని అదే పరికించి చూచి) మీరేనా అప్రఖ్యాతయోగి, సంభూతి మొగ్గల్లాన యోగివర్యులు!

మొగ్గల్లాన: (అవును అన్నట్లు తలవూపెను.)

విరూధక: మీ తపోనిష్ఠక్లేశాలు జగత్తునంతా మీ గౌరవార్థం మీ దర్శనానికి ఆకర్షిస్తున్నవి.

మొగ్గల్లాన: (అర్థాంగీకార ముఖముతో చూస్తూ) ఊ!

విరూధక: ఐహిక కాంక్షలను పారద్రోలిన తాపసులు మీరు ఒక్కరే అని ప్రపంచఖ్యాతి. దివ్యజ్ఞానసంపన్నులు, బ్రహ్మసహాత సాధకులు, బోధిసత్వులు, తథాగతసములు. లోకానికి అతీతులై లోకము ఎట్లు తిరుగుచున్నదో దాని స్థితిగతులు ఎట్టివో కనిపెట్టేవారు మీరు. శరణం గచ్ఛామి.

మొగ్గ: నన్ను చూడడానికి రావడములో ఉద్దేశమేమిటి?

విరూధక: మీ ఖ్యాతి విని మీ దర్శనముచేసి మీ తపోవిశేషాలు గ్రహించగలనా అని వచ్చాను.

మొగ్గల్లాన: అయితే ఏమిటి గ్రహించావు.

విరూధక: ఆశ్చర్యము తీరలేదే ఇంకా. గ్రహించడము ఎక్కడ.

మొగ్గల్లాన: అయితే, ఈ స్తంభం ఎక్కి ముక్కు మూసుకో.

విరూధక: నేను ఇక్కడ కూర్చుంటే, నాకు అది సాధ్యము కాదు సరే, కూర్చుంటే అక్కడ రాజ్యం చేసేవారో!

మొగ్గ: అయితే, కుతూహలంకోసము ఇక్కడికి వచ్చావా?

విరూధక: మీవంటివారి సలహా నాకు చాలా అవసరము నా రాజ్యపరిపాలనా నిర్వహణములో. నా రాజ్యప్రజలకు ధర్మము బోధపరుస్తూ వారిని ఉద్ధరించి నన్ను తరింపజేయండి స్వామీ. దుష్కృత్యాలను చేయించే మనోవికారాలనుండి వారిని మరలించండి. లోకములోని అంధకారాన్ని మీ జ్యోతిః ప్రసారముచేత పారద్రోలండి.

మొగ్గ: నీ దేశము పెద్దదేనా?

విరూధక: చాలా విస్తృతి కలది.

మొగ్గ: ఇంత విశాలదేశంలో నీవు కోరిన ప్రబోధము చేయడానికి ఒక్క జ్ఞానవంతుడైనా లేడా?

విరూధక: మీవంటివాడు లేడు—నా దేశములోనే కాదు ఈ ప్రపంచమంతటిలో ఎక్కడా లేడు.

మొగ్గల్లాన: ఎందుకు ఆ స్తుతిపాఠము.

విరూధక: ఈ నిష్ఫలమైన కఠిన తపశ్చర్య ఎందుకు ఇక్కడ? నా రాజ్యము, నా ప్రజలు అన్నీ మీ ఆధీనము. రండి నాతో.

మొగ్గల్లాన: నేను రాను. నేను ఇక్కడనుండి కదలను.

విరూధక: ఎక్కడినుండి వచ్చిందండీ ఇంత నిష్ఠాబలము?

మొగ్గల్లాన: నీ ఊహ?

విరూధక: అమానుషమైన తపశ్చర్యవలనగదా?

మొగ్గ: అలాగే అనుకో. నన్ను విడిచి పెట్టు.

(అని చెప్పి, కళ్లు మూసుకొనెను. విరూధకుడు లేచి నిలబడి ఉన్నాడు.)

వీళ్ళంతా—ఎందుకుగదా—ఒకడు తరువాత ఒకడు—గ్రంథాలు జ్ఞానం; పళ్లు పువ్వులు; రాజ్యం ప్రచారము; వీళ్ళందరికీ కొరడాదెబ్బలు కావాలి.

(కళ్లు విప్పి, నూతనిపాతాన్ని తీసి, చదివి)

"వస్తువుకు అయిదింతలు దాని బరువు
దానిని మోసేవాడు నరుడు
అదే ప్రపంచము దుఃఖమున్నా
దానిని విడిచేవాడు ధన్యుడు
ఒక బరువును దింపి మరొక బరువును
మోయడ మెందుకోగదా ఏదీ మరుదు."

(కళ్ళు మూసి) "శరణంగచ్ఛామి." (కళ్ళు తెరచి మరొక పుస్తకము విప్పి చదివి)

నారీగోష్ఠి స్థిరబుద్ధిని ఉంచదు
స్త్రీలు ధర్మానికి ఉత్పాతకాలు
పురుషునికి పాపాలకి మూలకారణాలు

(కొంతసేపు ఆలోచించి) "ఈ సూత్రకారుని కాలంలో స్త్రీలు అంత దుష్టలా? నాకే అట్టి వారు కనబడితే, ధర్మం వచ్చచెప్పనా" తిరిగి చదివి

"శాంతి కోరితే మహామారిని చూచి పారిపోయేటట్లు స్త్రీ కనబడితే పారిపో. పరుగెత్తు. నీ శక్తి అంతా నీ పాదాలలో పెట్టి పరుగెత్తు. పరుగెత్తి పరుగెత్తి సురక్షితమైన శరణ చేరుకో" "మళ్ళా అదేనా!" ధర్మం శరణంగచ్ఛామి. అంతకంటె శరణ ఏది ఉన్నది గదా. కాని స్త్రీల గురించి ఇంత కాఠిన్యం ఎందుకు ఆధర్మ కర్తలకు? వారు నిజమైన స్త్రీని చూచి ఉండరు. సహృదయముగల స్త్రీతో మాట్లాడి ఉండరు అదే కారణము."

[విరూఢక మహారాజు, వాని అనుచరుడు ఈ ప్రమాణవాక్యాలను, అంతకంటె ఎక్కువగా సంఘారామయోగి వ్యాఖ్యానాలను వింటూ ఆశ్చర్యము భయము, జుగుప్స భావాలను వ్యక్తపరచే దృష్టులతో నిలబడ్డారు. వెళ్ళడానికి సిద్ధపడుతున్నారు.]

4

(క్రింద స్త్రీకంఠము వినబడ్డది. "సంఘారామ మొగ్గల్లానా"

మొగ్గల్లాన : (కళ్ళు విప్పి) "ఒక్క రోజున, ఇంత స్వల్పవిరామములో, ఇంతమంది నుండా ఇంత బాధ ఈ పరివ్రాజకునికి. బుద్ధం శరణంగచ్ఛామి."

స్త్రీకంఠము : కష్టం మీద మెట్లు ఎక్కుతున్నాము.

మొగ్గల్లాన : ఈ వసారాలో మరి స్థలం లేదు. రావద్దు.

స్త్రీ : మా రాణీగారు ఇదిగో వచ్చారు మీ దర్శనార్థమై యోగీ.

మొగ్గ : రావద్దు అని చెప్పు. ఇక్కడ స్థలం లేదు. బరువుకి ఈ వసారా కూలిపోగలదు.

స్త్రీ : పసువా. అబలలు నిన్ను చూడవస్తే కూలిపోతుంటావా ?

విరూఢకుడు : మేము దిగతాము. దారి కావాలి. ఆమెను దిగమను.

చాటుపరుడు : అహిచ్ఛత్ర సార్వభౌములుం గారు దిగుతారు.

స్త్రీ : నా రాణీగారు జనకకు మర్లరు. ఒక సార్వభౌముకు కాదు. వెయ్యమంది కాని. మా రాణీ గారు నీ రాజుగారికి తీసిపోరు.

చాటుపరుడు : మాదాము ఎవరు క్రిందికి పడతారో.

విరూఢకుడు : అది కాదు. ఇక్కడ స్థలం కుశలం. మేము దిగితే మీ రాణీగారు రావచ్చును.

స్త్రీ : నేను ఈ తాపసుని దగ్గిరగా వెళ్తాను. మీరు ఇటు రండి. మా రాణీగారు వచ్చివేస్తే మీరు దిగిపోండి. (అని మొగ్గల్లానకు తగులుతూ కూర్చుంది చందమునా.)

మొగ్గల్లాన : ఇదేమి దుష్కృతము. వనితాస్పర్శ నాకు? బుద్ధం శరణంగచ్ఛామి.

విరూఢక : (మీది మెట్టుమీద నిలబడియున్న రాణీని చూచి) శ్రీమతి రాణీగారు దయచేసి మీదికి వచ్చివేస్తే, మేము దిగడానికి మార్గము దొరుకుతుంది.

మొగ్గ : నీకు ఏమి అధికారం ఆమెను ఇక్కడికి రమ్మని పిలవడానికి? ఇది నా దేశం.

(సుందరానంది మీదికి వచ్చివేసింది. ఆవరణము అంతా ఆమె శరీరమునుండి ప్రసరిస్తున్న సువాసనతో నిండిపోయింది.)

మొగ్గల్లాన : (తలయెత్తి చూచి) ఓ లావణ్యవతీ! ఈ పరిచారికయొక్క అత్యాచారము చూశావా.

చందమునా : యోగిన. శరణంగచ్ఛామి. అమ్మ లేకపోతే, మెట్లమీదనుంచి దొర్లి మీ పాదాలమీద పడవలసి వచ్చి ఉండును.

సుందరానంది : (చిన్న మందహాసముతో) మీ ఇద్దరిస్థితి ఒక చిన్న దృశ్యంగా ఉంది.

చందమునా : స్వర్గసుఖం కాదు అమ్మగారూ స్వేచరణం.

మొగ్గల్లాన : ఇన్నాళ్ళ నా తపస్సు ఈరోజున ఈ తిరస్కారంగా ఫలించింది. ఏమి ప్రారబ్ధం.

రాజు : తాపసీ, నేను వస్తున్నాను. ఇప్పుడు బోధపడిందా ఆ ప్రమాణగ్రంథాలు ఎందుకు వారించినవో. ఈ అసభ్యస్త్రీల అగౌరవం నాకు సిగ్గే పుట్టిస్తున్నది. పురాతనమునుండీ యోగులకు ఈ తిరస్కారము సంప్రదాయమైనదే గదా. ఇప్పుడైనా గ్రహించండి. ఈ నిష్ఠుర తపస్సు మిమ్ము తరింపజేయదు. లోకసేవ కల్యాణకరము. నాతో రండి.

సుందరానంది : నేను సేవకను గాను రంభను గాను. పురాణ సంప్రదాయస్మరణము. చందమునా ఇటు రా. రాజా మేము అసభ్యులమా. మొగవారి అహంకారము నిన్ను అలాగు పలికించింది. మమ్ములిని తిరస్కరించిన నీవు వనితాకుటుంబాన్ని అంతను అవమానపరిచినట్లు సుమ్మా. నీ తల్లిని నీ భార్యను నీ సోదరిని గౌరవించు. స్త్రీలు సాధుశీలలు. పురుషులే అనార్యులు. వినుంటారుగదా యోగివర్యులు.

రాజు : క్షమించవలెను. మీవంటి సుందరాంగనలు సౌజన్యులుగానే ఉంటారు. పొరబడినాను.

(దిగిపోయినాడు)

సుందరానంది : యోగివర్యా ప్రణామము. హృదయపూర్వకపూజను సమర్పిస్తున్నాను. మీదర్శనార్థము ఎంతో దూరమునుండి ఎంతో ప్రయాసపడివచ్చాను. మీతో కొంతసేపు సంప్రతించాలి.

చందమనా : అమ్మా, యోగిగారి కొరకు తెచ్చిన కానుకలు క్రిందను ఉండిపోయినవి. వాటిని తేవడానికి నేను వెళ్తాను.

మొగ్గల్లాన : నన్ను అవమాన పరిపించడానికా దీనిని తీసుకొని వచ్చావు.

సుందరానంది : అది చిన్నది. దానికి లోకము తీరు తెలియదు గదండీ.

మొగ్గల్లాన : ఛీ. చిన్నదా అది. పడుచుదాని పొగరు అది. దానిని లేకుండా ఉంటే—

సుందరానంది : పిల్లా క్రిందికి పో. అక్కడ ఆడుకొంటూ ఉండు, నేను కేక వేసేదాకా.

చందమనా : (వెళ్ళింది)

మొగ్గల్లాన : నీకు దానివద్ద అంత భయము ఎందుకు ?

సుందరానంది : (చిన్న హాసముచేసి) మీరేనా ఆ జగద్విఖ్యాత సంభూతి మొగ్గల్లానగారు?

మొగ్గల్లాన : నేను మరొకడిని అని అనుమానిస్తున్నావా?

సుందరానంది : నా పని వారితోనే. వృధా ప్రయత్నము ఎందుకని అలాగు ప్రశ్న వేశాను.

మొగ్గల్లాన : ఏమిటి ఆ పని?

సుందరానంది : మానవాతీతమైన తపః కౌశల్యాన్ని సాధించినవారు మీరు. మీతో సంభాషణ ఎట్లా ఉపక్రమించడమో తెలియక—

మొగ్గల్లాన : చాలాదూరమునుండి వచ్చావా.

సుందరానంది : చూడండి. కొంచెము ముఖము ఎత్తి, నేత్రములు సారించి మీకు ఎదుటను కనబడుతున్న ఎత్తైన కొండలమధ్య నా రాజ్యము.

మొగ్గల్లాన : ఆః—

సుందరానంది : కనబడుతున్నవి కావండీ. బాగా కళ్లు విప్పిచూడండి. ఆ కనబడుతున్నవాటి వెనక—వాటి వెనక—వెనక—వెనక...

మొగ్గల్లాన : సరే—అయితే—ఊ... కానీ ..

సుందరానంది : కొండల వెనక—అడవుల మధ్య—చక్కని మేడ - పుష్పలతోట - నావైపు చూడండి. నా పేరు వినియుండలేదూ

మొగ్గల్లాన : నీ పేరా...

సుందరానంది : నేనే ఆ సుందరానంది.

మొగ్గల్లాన : అదా నీ పేరు.

సుందరానంది : విని ఉండలేదూ ?

మొగ్గల్లాన : అంటే !

సుందరానంది : నేను చక్కగా ఉన్నాను కాను.

మొగ్గల్లాన : అంటే—

సుందరానంది : అంటేనా—చాలామంది స్త్రీలు పురుషులు నన్ను నా సౌందర్యాన్ని శ్లాఘించారు. ధనవంతులు, రాజులు, వీరాగ్రేసరులు, దూతలు, దూతికలు, నా ప్రజలు, నా సేవకత్తెలు—వీళ్లు వాళ్లు ఏమిటి, అందరూ స్తోత్రాలు చేసేవారే- ఆ మూకలలో మునులు యోగులు తాపసులు లేరు. వారి అనుభవము ఎట్లుండునో తెలుసుకొన కుతూహలము కలిగింది. వారి అందరిలో ప్రఖ్యాతి గణించిన వారు మీరు. మీరు చక్కగా నన్ను చూచి మీ అభిప్రాయము చెప్పండి.

మొగ్గల్లాన : (చక్కగా అలే చూస్తూ ఉన్నాడు.)

సుందరానంది : నేను ఆకర్షించగలదాననేనా? ... నేను ఆనందింప చేయగలదానినేనా ?...

మొగ్గల్లాన : (నేత్రములు నిగుడించి) నీవు సుం...ద...రి... వే. నేను చక్కని స్త్రీలను కొందరిని చూచియున్నాను. నీవు చక్కని చుక్కవు.

సుందరానంది : కృతార్థురాలను.

మొగ్గల్లాన : సంతుష్టి అయిందా.

సుందరానంది : నీకు కోపము వచ్చిందా.

మొగ్గల్లాన : అలాగు కనబడుతున్నానా ?

సుందరానంది : నీవు మహాకోపివి అని అందరూ చెప్పారుగదా.

మొగ్గల్లాన : కావాలంటే కటువుగా ఉండగలను.

సుందరానంది : అయితే నా అదృష్టమే.

మొగ్గల్లాన : అదా...నీవు...మరి...కులాసా చేశావు లే...

సుందరానంది : నీ అలవాటును నీకు ఇష్టమైతే మార్చుకోగలవు అయితే.

మొగ్గల్లాన : అదా...

సుందరానంది : అవును......

మొగ్గల్లాన : నా అభ్యాసము కాఠిన్యమే.

సుందరానంది : అయితే నాలో ఏమిఉందని ఆ కాఠిన్యము వదిలివేశావు ?

మొగ్గల్లాన : నీవు ఆకర్షించగలవు నిజంగా చెప్పాలంటే.

సుందరానంది : నా యౌవనమా నీవు అన్నది.

మొగ్గల్లాన : అంటే యువతివి కావే నీవు.

సుందరానంది : అయితే ?

మొగ్గల్లాన : నీ హృదయము...

సుందరానంది : అంటే...

మొగ్గల్లాన : నీవు సహృదయురాలవు.

సుందరానంది : నీవు అనుకొన్నంత అవివేకరాలను కాను నేను.

మొగ్గల్లాన : అదా నీవు అనేది

సుందరానంది : మరి.

మొగ్గల్లాన : నన్ను వశపరచుకోవాలని నీవు కోరుతున్నావు. అది వివేకమేనా ?

సుందరానంది : నీవు నిజంగా మోటుమనిషివి.

మొగ్గల్లాన : గౌరవించబడాలని వచ్చావా.

సుందరానంది : నీ గౌరవాన్ని నేను ఏమి చేసుకొంటాను.

మొగ్గల్లాన: ఏదిఅన్నా కాదుఅంటావే. మరి...

సుందరానంది : (చిన్ననవ్వుతో అదే చూసింది)

మొగ్గల్లాన : మరి ఎందుకు వచ్చావు ఇక్కడికి.

సుందరానంది : చెప్పింది. మరచిపోయినావా.

మొగ్గల్లాన : ఏమిటి చెప్పావుగదా.

సుందరానంది : (మందహాసంతో) నన్ను కలిసినవాళ్ళు అందరూ నా సౌందర్యానికి భ్రమచెంది నన్ను అదే పొగడాలని ప్రయత్నించినవారే. అస్త్రాలతో నాకు విసుగు ఎత్తింది. నా సౌందర్యానికి వశము కానివానిని కలిసి ఆనందించాలని ఇంతదూరం వచ్చాను.

మొగ్గల్లాన : ఎందుకు ఆవేషం ! నన్ను వశపరచుకొందుకే వచ్చావు. అబద్ధం ఎందుకు ? నీ ముఖవిలాసాన్ని, నీ చూపు రేఖలన్ని...

సుందరానంది : నీవూ ఆరంభించా. నేను వెళ్తాను.

మొగ్గల్లాన : విజయధ్వని వినండే?

సుందరానంది : ఇది చాలదూ...

మొగ్గల్లాన : విజయశ్రీ అని బిరుదు నేను ప్రసాదించవద్దూ. నీ జితులలో నేనుకూడా ఒకడిని అని నేను ఒప్పుకోవద్దూ.

సుందరానంది : అవన్నలేగదా.

మొగ్గల్లాన : నీ శక్తిని పరీక్షించుకోవాలని వచ్చావా.

సుందరానంది : అది నిజమే అనుకో ; ఆలాగు పైకి అనవచ్చునా.

మొగ్గల్లాన : నాకు అబద్ధము ఎందుకు?

సుందరానంది : ఎందుకా నటన? నీహృదయం ఏలాగు చలిస్తున్నదో నీ రక్తము ఆ నరాలలో ఏలాగు స్పందిస్తున్నదో నా కండ్లకు స్పష్టముగా కనిపిస్తూ ఉంటే?

మొగ్గల్లాన : ఏమిటి ఆ సిగ్గులేకపోవడము?

సుందరానంది : పోనీకాని, నేను నీకు కనబడడమువల్ల నీకు సంతోషం కలిగించదని ఎందుకు ఒప్పుకోవు.

మొగ్గల్లాన : నా నిష్ఠాభంగకరము.

సుందరానంది : అయితే నేను వెళ్తాను. (అని నవ్వింది)

మొగ్గల్లాన : ఎందుకు ఆ ఆనందం.

సుందరానంది : నిన్ను ఒక్క నిముష మాత్రమైనా సుఖపెట్టగలిగానని.

మొగ్గల్లాన : అయితే.

సుందరానంది : అయితేనా? నేను జయించని వాడు ప్రపంచములో ఎవడూ లేడు అని నాగర్వము.

మొగ్గల్లాన : ఆ అభాగ్యుడను నేను!

సుందరానంది : రా నావెంట. నా మేడకు రా.

మొగ్గల్లాన : అది అసంభవము.

సుందరానంది : సంభూతీ కాదు అనకు.

మొగ్గల్లాన : (నవ్వాడు)

సుందరానంది: ఎందుకు ఆమోహం. దా...రా...

మొగ్గల్లాన : నా జీవితమంతా శ్రమపడి సంపాదించిన ఈ స్వాధీనతను మంట కలపమంటావా. నీ విలాసాలకి బానిసగా చేసుకోవాలనా నీ పన్నాగము!

సుందరానంది : నాతో రావాలని ఇప్పుడు నీ మనస్సులో లేదని అనగలవా ?

మొగ్గల్లాన : (ఆమెపైపు కళ్లు బాగా సారించి) కృతజ్ఞుడను. నాకు నూతనలోకాన్ని ప్రదర్శించావు.

సుందరానంది : అందుకే రా నాతో. ఆ క్రొత్త వాసము చూదువుగాని.

మొగ్గల్లాన : ఇంద్రియవశుడను కానేరను. ఇక్కడనే ఉండాలి.

సుందరానంది : నాకు ఆశాభంగము చేయవద్దు సుమా.

మొగ్గల్లాన : ఎందుకు ఆలాగు కలతపడుతున్నావు. వద్దు కంటనీరు పెట్టుకోకు. మనము స్నేహితులముగా విడిపోదాము.

సుందరానంది : నాపై నీకు ఇష్టములేదా.

మొగ్గల్లాన : చాలా యిష్టము కలిగింది.

సుందరానంది : నాపై నీకు ప్రేమ పుట్టలేదా.

మొగ్గల్లాన : ప్రేయసీ !...పరా...ఇక వెళ్ళు.

సుందరానంది : ఏమి దారుణము ఇది. చక్కని సమయంలో నా ప్రేమభాండాన్ని బ్రద్దలుకొట్ట ప్రయత్నిస్తున్నావు. ఈ పనికిమాలిన నైష్ఠర్యమునుంచి నిన్ను రక్షించి, పునర్జన్మ కల్పించి నిన్ను మానవు

నిగా చేయ అభిలషించి వచ్చినాను. నీ సాహచర్యం వల్ల నా సంతుష్టి అనుకొన్నావా? నీవు సంపాదించిన శక్తిని ఈ మానుషత్వం మేళవింపుజేసి నీ శక్తిని లోకానికి అప్పజెప్పాలని నా సంకల్పం. నా ఆశ నెరవేర్చి నీ కోరిక కూడా తీర్చుకొనగలవు. నీ హృదయము విశాలము కాగలదు. రా.

మొగ్గల్లాన : (ప్రక్కనున్న జాబిసంచు తీసి) ఇది పరిగ్రహించి ఇక వెళ్లు. ఇదే నా ప్రసాదము.

సుందరానంది : (రెండు చేతులారా అందుకొని, వాసనజూచి) ఇది చప్పనిది.

మొగ్గల్లాన : జగత్తే చప్పన లలనా. కాబట్టే, మీరు వదలి నీవు అని నన్ను సంబోధించినా చలించలేదు.

సుందరానంది : వివేక రహితుడైన నపుంసకుడు తప్ప మరి యెవడు ఈలాగు ఎండ వాన అనకుండా, ఒక భయంకరమైన దిష్టిబొమ్మలాగు భూమిని విడిచినట్లు జెత్త్యె అడుగుల ఎత్తున కూర్చోగలడు? చలించినా చలించలేదని భ్రమపడగలడు?

మొగ్గల్లాన : నామార్గం నాది నీమార్గం నీది. నా నడవడి నీకు ఎంత విపరీతంగా కనిపిస్తున్నదో, నీది కూడా నాకు అలాగే వ్యక్తమవుతున్నది ఇక వెళ్ళు.

సుందరానంది : నిన్ను తోడుకొనిగాని వెళ్లను.

మొగ్గల్లాన : ఓడిపోయానని సిగ్గుపడుతూ పైకి ఈ ఉద్రేకము ఎందుకు.

సుందరానంది : నిజమే. నా ప్రయత్నం అంత సులువైనది కాదని నాకు తెలియక కాదు. ఒకొక్కప్పుడు అలసిపోయినా, తుదకు జయమునాదే. నా బిరుదు జయశ్రీ. నన్ను మరవలేవు.

మొగ్గల్లాన : నీకు ఆశాభంగము కలిగినందుకు ఈ భిక్షుని మరచిపో.

సుందరానంది : నిన్ను మరవను. నన్ను మరవక.

మొగ్గల్లాన : ఈ కృశించిన హృదయపీఠములో నీవు నాటిన బీజము అంకురించినది. చందమునా (పరుగెత్తుకొని వచ్చి) చాలా వేళ అయినది అమ్మా. పని పూర్తికాలేదూ.

సుందరానంది : ప్రియుడా, వస్తున్నాను

మొగ్గల్లాన : (ఆమెవైపు అదే చూసి, ఆమె పాదధ్వని నశించగా కళ్లు నలుసుకొని, సూర్యభగవానుని కిరణాలలో వాటిని కడిగి)

నమోభగవతే బోధిసత్వాయ.
అనేక పరియాయేన ధమ్మో పకాశితో
భగవంతంగోతమం శరణంగచ్ఛామి.
భిక్కు సంఘంచ శరణంగచ్ఛామి.

(అని ధ్యానములో తేలపడినాడు. కొంతసేపైన తరువాత లేచి సూర్యుని నమస్కరిస్తూ) కారు మేఘాలనుండి వెడలిన భానుడేగదా తీక్ష్ణముగా ప్రకాశిస్తాడు. (గ్రంథాన్ని విప్పి పఠనము చేస్తూ)

గజమెట్లు శరవర్షాలకు సహిస్తుందో
విద్వేషులవాక్కులను భిక్కు సహించాలి.
ప్రపంచము కలుషమైనది విశ్వసించు.
సాధ్వీవతి ఒక్కటే నిర్వాణమార్గము.
ప్రశస్తము ఏకాంత జీవనము.
వనమధ్యగతమైన ఒంటరిగజమువలె
జీవనయాత్రను నడుపవలెను.

కొంతసేపు ధ్యానము చేస్తూ "ఎందరు నన్ను ఇట్లు భ్రమింప ప్రయత్నిస్తారో. జ్ఞానము అని ఒకడు, తీర్థయాత్ర అని ఒకడు, రాజ్యపాలన అని ఒకడు, ప్రేమ అని ఒకర్తె ఇట్లు నన్ను ఎందుకు బాధపెట్ట ప్రయత్నిస్తారో. నా నిష్ఠపై అసూయా?"

(అని ఇట్లు తలపోస్తూ ఉంటే, మెట్లమీద నుండి పాదధ్వని వినబడింది.)

5

ఒకధ్వని : సంభూతీ ప్రార్థన చేస్తున్నావా

మొగ్గల్లాన : సూర్యాస్తమానం అవుతూ ఉన్నా నన్ను వదలరా ఈ పాపాత్ములు. బుద్ధం శరణంగచ్ఛామి.

ఒకధ్వని : మార మోహక్ జీ వస్తున్నాడు.

మొగ్గల్లాన : వచ్చివెళ్లినవారు చాలలేదనా ఇతడు వస్తున్నాడు.

మారమోహకుడు : నేను రావద్దా.

మొగ్గల్లాన : వచ్చి వెళ్ళినవారు ఏమిచేశారో నీవూ అంతే చేస్తావు ఎందుకు వచ్చావు.

మారమోహకుడు : నేను అంటే జంకు లేదా.

మొగ్గల్లాన : బోధించారు. ఆశపెట్టారు. మోహింపజేశారు—కాని అందరూ ఓడిపోయారు. నీవు భయపెట్టడానికి వచ్చావా.

మార : ఎందుకు ఈ తపస్సు?

మొగ్గ : నా అలవాటు

మార : వార్ధక్యంలో చేతగాక—

మొగ్గ : అందరిని తిరస్కరించగల శక్తి

మార : ఎందుకు ఆ అబద్ధం. మెల్లడిసుక ఆ సుందరానంది నీ రహస్యము చెప్పిండి.

మొగ్గ : ఆమె పవిత్రనామము స్మరించ నీకు హక్కు లేదు. నీవు పాపివి.

మార : పవిత్రత ఒకటా. ఓహో నీ పవిత్రత వంటిదే. నీవు యువకుల నెందరినో పాడుచేస్తున్నావు. నీ తపస్సుకు భ్రమపడి వారందరూ నీవలెనే ముక్కలు మూసుకొంటున్నారు. అందరూ నిన్ను వెక్కిరిస్తున్నారు. వెక్కిరించాలంటే సంఘారి అని పిలుస్తున్నారు. అందరూ మూడాలనే ఈ ఎత్తైన స్తూపాన్ని ఆక్రమించావు. రా క్రిందికి రా. వ్యర్థము, నిస్సారము, కృత్రిమము, భ్రాంతిదాయకము అయిన ఈ వేషము ఇక మానాలి.

మొగ్గల్లాన : నీవు ఎవడవురా నామీద అధికారం చేయడానికి. లోకములోని బలహీనులచేత పాపకార్యాలు చేయించే అధికారం నీకు ఉంటే ఉండనీ. నామీద చెల్లదు. పో ఇక్కడనుంచి. నా అజేయమైన ఈ నిష్ఠకు ఆశ్చర్యపడి వచ్చావా. ఈ స్తంభం, ఈ నిష్ఠ నేను ఏకమైనాము. ఒకటిని విడిచి ఒకటి ఉండదు. దిగాలన్నా దిగలేను. పండితుని పాఠశాల నిర్వహణము, శ్రావణితో దేశపర్యటనము, రాజుతో రాజ్యపాలనము నాకు కోరిక లేక కాదు నిరాకరించడము.

మార : దాచావు, ఆ సుందరానందతోనో

మొగ్గ : అదా, ఎందుకు దాచడం. నీకు తెలిసిందేకదా. అది అమాయకురాలు. నిర్వ్యాజ్యమైన ఆనందము ప్రసాదించగల సుందరి.

మార : వీటి నన్నిటినీ ఎందుకు పోగొట్టుకొన్నావు.

మొగ్గ : యావజ్జీవము పాటుపడి సంపాదించిన ఈ అలవాటు నాకు ఆ శక్తిని కలిగించింది. ఈ నిష్ఠను వదలలేను.

మార : నిష్ఠ నిష్ఠ అంటావు. మరి రెవరికి నిష్ఠ లేదా.

మొగ్గ : జీవితమే నిష్ఠ. నిరాపేక్షతో విద్యాదానము చేస్తున్న ఆ పండితుని నిష్ఠ అపారమైనది. అది జ్ఞానతపస్సు. రోగులకు అహర్నిశము చికిత్స చేసే ఆ గోతమిది నిజమైన తపస్సు. ప్రొద్దున్నుండి సాయంకాలంవరకు పనిచేసి పిల్లలను పెంచే ఆ కూలిదానిది నిష్ఠ కాదా. ప్రజలకోరకు పాటుపడుచున్న ఆ రాజు పని తపస్సు కాదా. సౌందర్యము నిలుపుకొన ప్రయత్నిస్తున్న ఆ రాణిది నిష్ఠ కాదా. ఈ రోజున సంపాదించినది ఈ అనుభవము. ఎవరి మార్గము వారిది. నాది నేను వదలుకోలేను. అభ్యాస శృంఖలములచే బంధింపబడ్డాను.

మార : ఈ తత్వానికి వచ్చావూ! సామాన్యో.

మొగ్గ : నీది సేవ కాదు. లోకహితము కాదు. పాపివి నీవు. పో.

మార : నీ నిష్ఠ లోకహితమా?

మొగ్గ : నిష్ఠ నిష్ఠే. విషయమేదైనా ఒక్కటే.

మార : మంచి హితము విషయముగా చేసుకో.

మొగ్గ : అసంభవము. బాగా ఎండిపోయిన కర్రను వంచలేను. నా అలవాటులో వచ్చి లేదు; ఇక వంగదు. ఆ శ్రావణిని జేరాటని మానమను. ఆ పండితుని అధ్యాపనము మానమను. రాజును పరిపాలన మానమను. సుందరానందిని సౌందర్యసేవ మానమను. నీవు నీ పాపకర్మలను మానగలవా.

మార : నీవు ఈ స్తంభం దిగివస్తే నీ శిష్యుడను అవుతాను.

మొగ్గ : నేను దిగలేను. నీవు మారితే సంతోషము.

మార : భూకంపము వచ్చి ఈ స్తంభం విరిగితే.

మొగ్గ : మరియొక స్తంభం - ఇక పో.

మార : (బుర్ర వంచుకొని వెళ్ళిపోవును) నీ తత్వము అందరికీ వెల్లడి చేస్తాను.

మొగ్గ : (ఒక గ్రంథాన్ని తీసి చదువుతాడు)

నిరశనము గాని అశయనము గాని
కాయక్లేశము గాని ఆసనయోగము గాని
పురుషుని సంశయాలను భేదించలేవు.
శాంతియుక్తమై స్వాధీనగతమై
చరించు జీవనమే ముక్తిసాధకము.

నిజమే. అదే ధమ్మచోదితమార్గము. కాని ఈ రోజు ప్రేతకులు నా నిష్ఠారంభములోనే వచ్చి ఉంటే! ఆ సుందరానంది అప్పుడు రాకపోవునేమో. నిష్ఠ నిష్ఠే.

నమస్తే శాంతాయ సర్వార్థసాధకాయ
నమస్తే బుద్ధాయ సర్వధర్మ బోధకాయ
బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి. సంఘం శరణం గచ్ఛామి.

గ్రంథవిమర్శనము

అధ్యాత్మ సంకీర్తనలు

తాళ్ళపాక అన్నమాచార్యులు. ప్రతులకు: డైరక్టరు, యస్. వి. ఓరియంటల్ ఇన్‌స్టిట్యూట్. తిరుపతి. చిత్తూరుజిల్లా. వెల: రెండురూపాయలు.

వెంకటేశ్వర ప్రాచ్య పరిశోధనాలయం వారింతకు పూర్వం అయిదు అన్నమాచార్య సంకీర్తనసంపుటాలు ప్రచురించారు. ఇది ఆరవసంపుటము. ఈ సంపుటంలో 50 రేకులమీద చెక్కిన పాటలున్నాయి.

సంకీర్తన సంగీత సాహిత్యాల సమసమ్మేళనం చక్కగా అమరిన గేయకృతి.

అన్నమాచార్యుల రచనలీజాతి రచనలలో ఉత్తమోత్తమమైనవి. ఈ కృతులలో అంతట పరిణతమైన ఆధ్యాత్మికత, భక్తిభావము కలిసి మెలిసి గేయశ్రేణిలో జాలువారుతూంటాయి.

త్యాగరాజు రచించిన కృతులలో సంగీతానికున్నంత ప్రాధాన్యం సాహిత్యానికి లేదు. కాని అన్నమాచార్యులు రచించిన సంకీర్తనలలో సంగీత సాహిత్యాలు రెండు సమానమైన పోష్యపోషక భావంలో సాగిపోతూంటాయి. ఈ సంపుటిలో సంగీత విద్వాంసులే కాక సాహిత్య పరులచేత కూడా తల లూపించగలిగిన సంకీర్తన లనేకం ఉన్నాయి. ఈ విషయంలో భగవద్భక్తులను మహావీరులతో పరిపోల్చే ఈ క్రింది సంకీర్తన ఇక్కడ ఉదాహరిస్తున్నాను.

"అదివో నిత్యశూరులు అచ్యుతనీదాసులు
యెదురు లేనివారు యేకాంగవీరులు
రచ్చల సంసారమనే రణరంగములోను
తెచ్చి కామక్రోధాల తలలుగొట్టి
అచ్చపు తిరుమంత్రపు టారుబొబ్బలతోడ
యిచ్చలనే తిరిగేరు యేకాంగవీరులు
మొరసి పుట్టుముల నే మచ్చుబొజాల కలికి
తెరలి నడుములకు దగ నేసి
పారిగర్మము బొడిచి పోటుగంటుల దూలి
యెరగొని తిరిగేరు యేకాంగవీరులు.
వొడ్డిన దేహములనే వూళ్ళలోపల చొచ్చి
చెడ్డ యహంకారమను చెరలు వట్టి
అడ్డమై శ్రీ వెంకటేశునండనుండి లోకులనే
దొడ్డల జూచి నవ్వేరు యేకాంగవీరులు"

అయితే ఈ పుస్తకంలో 67 పేజీలోం

"హరిఅవతార మితడు అన్నమయ్య. అరయమా గురుడితడన్నమయ్య. వైకుంఠనాథునివద్ద వడి బాడుచున్నాడు, అకరమై తాళ్ళ పాకన్నమయ్య"

అని ఈ విధంగా తాళ్ళపాక అన్నమాచార్య స్తుతి పరమైన ఈ కీర్తన అన్నమాచార్యుని కీర్తనలా కనబడదు. బహుశః ఇది ఆయన శిష్యులెవరైనా వ్రాసి ఉండవచ్చును. ఈ విధంగా అన్నమాచార్య ప్రశంసాపరమైన ఈ కీర్తన పుస్తకంలో చేర్చడం సముచితంగా లేదు.

పుస్తకారము మొదలైన వాటిలో ప్రశంసనీయంగా ఉన్న ఈ సంపుటం చివర తప్పొప్పుల పట్టిక చేర్చడం బాగాలేదు. ఇక ముందైనా సంపాదకులీ విషయంలో శ్రద్ధవహించగలరని ఆశిస్తున్నాను.

కీలుబొమ్మలు

నవల. రచన— శ్రీ జి. వి. కృష్ణరావు. ప్రకాశకులు—ప్రజాసాహిత్య పరిషత్తు, తెనాలి. వెల రు 2-8-0.

'కీలుబొమ్మలు' మొదట సీరియల్ గా 'స్వతంత్ర' వారపత్రికలో ప్రచురితమైనది.

స్థూలంగా నవలలను రెండు రకాలుగా విభజించవచ్చు. వినోదింపచేయడమే పరమార్థంగా కలిగినవి. వినోదంతోపాటుగా జిజ్ఞాస రేకెత్తించేవి. అదేవిధంగా రచనగురించి కూడా రెండు రకాలుగా చెప్పవచ్చు. వాస్తవ పరిస్థితులతో నిమిత్తం లేకుండా కేవల ఊహాకల్పితమైనవి. వాస్తవపరిస్థితులు ఆధారంగా కల్పనా ప్రతిభతో సృష్టింపబడిన విశిష్టమైన కళాఖండాలు. ఈ నవల మొదటినుంచి చివరివరకు ఏకాగ్రంగా చదివిస్తుంది. పాఠకుల హృదయాలలో జిజ్ఞాస రేకెత్తిస్తుంది. అన్నిటినిమించి ఒక విశిష్టమైన కళాఖండం. ఇటీవల తెలుగువాఙ్మయంలో ఇంతగా మనలను సంతృప్తి పరచగలిగిన నవల వెలువడలేదంటే ఈ మాటలు అప్రస్తుతంగా తోచవు.

'కీలుబొమ్మలు' నవలలో ఇతివృత్తం సంక్షిప్తంగా ఇది:—గ్రామంలోకల్లా మోతుబరి రైతు అయిన పుల్లయ్య అదే గ్రామంలో కాగితాల మిల్లు పెట్టి నడుపుతున్న చంద్రశేఖరానికి మారువాడ వద్ద

అయిదు వేలకు అడ్డం ఉన్నాడు. అప్పట్లో ఆ సంగతి తన భార్య లక్ష్మమ్మకు చెప్పలేదు. ఆతరువాత పరిస్థితులు తారుమారైనవి. చంద్రశేఖరం దివాలా తీశాడు. తన సిరిసంపద లన్నిటికి కారణమైన భార్యతో చెప్పకుండా అంత పెద్ద మొత్తానికి ఒకరికి అడ్డం ఉండి, తీరా నష్టపోవలసిన సమయం వచ్చేసరికి ఆ సంగతి భార్యకు తెలియపరచడానికి సాహసించలేకపోయాడు పుల్లయ్య. అతను ఈ విషయంలో మౌనం దాల్చేసరికి అసలు పుల్లయ్య చంద్రశేఖరానికి అడ్డమే ఉండలేదేమో అనే ప్రవాదం పుట్టింది. పైగా ఒకరివలలో పడేవాడు కాడనే ప్రతీతి ఉన్నప్పుడు తను చేసినపని పది మందిలోకి వస్తే తలవంపులు అవుతుందేమోనని కూడా అతడు భయపడ్డాడు. మౌనంవహిస్తే చంద్రశేఖరం పట్ల అన్యాయం చేసినట్లవుతుందేమోననే భయం కూడా ఉంది. ఈలోగా చంద్రశేఖరానికి పుల్లయ్య అడ్డంఉన్న సంగతి అతని భార్య లక్ష్మమ్మకు తెలియడం జరిగింది. అతని మౌనం కారణంగా తన భర్త అసలు అడ్డమే లేడని ఆమె అనుకుంది.

తన భర్తను మోసంచేయడానికి ప్రయత్నిం చేస్తున్నాడనే కోపంకొలది ఆమె భర్తసంతకం ఫోర్జరీ చేసిన నేరం చంద్రశేఖరంమీద మోపించింది. పుల్లయ్య ఆటకట్టుపడింది. ఆత్మవంచనతో పాటు పర వంచన కూడా ప్రారంభం కాగా పుల్లయ్య జీవితం సుడిగుండంలో పడిపోయింది. చివరికి తాను నిర్ధారించుకున్న మార్గానికి అనుగుణంగానే తన మాట బోటు కాకుండా చేసుకొనడానికి కొడుకు రామారావుని కమ్యూనిస్టు బెనామ్యాగా నిర్బంధంలో పెట్టించాడు పుల్లయ్య. మరొకవంక పరిస్థితులు ఎదుర్కొనలేక చంద్రశేఖరం తన తగాదాలోకి కూలి జనాన్ని కూడా ప్రవేశపెట్టడానికి ప్రయత్నించాడు. వేరొకవంక భార్యజీవితం చేజేతులా తగుల బెట్టాడు. ఈ సుడిగుండంలోకి ఊళ్లోఉన్న ప్రముఖులు షావుకారు మల్లయ్య, డాక్టర్ శాస్త్రి, పుల్లయ్యగుమాస్తా సత్యనారాయణ, అతని భార్య పద్మ, అమ్మాయమ్మ, పోలయ్య, ఇంకా మరి కొందరు ఈడ్చుకు రాబడ్డారు. గ్రామంలో భీభత్సం చెలరేగింది. చివరికి చంద్రశేఖరానికి కారాగార వాస ప్రాప్తి లభించింది. అతని భార్యా బిడ్డలకు తిన తిండి, కట్టబట్ట, తలదాచుకొనడానికి ఒక ఆధారం లేకుండాపోయాయి. భార్యచేసిన అవినీతికరమైన పనికి సత్యనారాయణకు మతిపోయింది. పద్మ జీవి తంలో చిచ్చుపెట్టిన డాక్టర్ శాస్త్రి గ్రామం విడిచి

వెళ్ళిపోయాడు. పుల్లయ్య సర్దార్ పుల్లయ్యఅయి గ్రామం చేత మన్ననలు పొందాడు. తండ్రి చేసిన పనికి రామారావు కూడా ఊరువిడిచి వెళ్ళిపోయాడు.

పుల్లయ్య, డాక్టర్ శాస్త్రి, పోలయ్య, పద్మ, సాహుకారు మల్లయ్య కొడుకు గంగాధరం, పోలయ్య విశిష్టమైన వ్యక్తిత్వం కలిగిన వ్యక్తులు. ఈ పాత్రల పోషణలో రచయిత విశేషమైన ప్రతిభ చూపాడు. ఆయా పాత్రల మనస్తత్వ చిత్రణం కూడా ఉదాత్తంగా ఉంది. ముఖ్యంగా తనను రక్షించడంకోసం ప్రాణాలు బలిఇచ్చిన పోలయ్య కుటుంబానికి డాక్టర్ శాస్త్రిగారు దానంచేసిన ఇంటిలో ఆ హరిజన కుటుంబం జీవించకుండా చేయడానికై దానిని పుల్లయ్యగారే కొనుక్కోవడం ఆయన పాత్రపోషణకు మకుటాయమానంగా ఉంది.

గ్రామాలలోని పరిస్థితులు, అక్కడివారి మనస్తత్వాలు, కక్షలు, మూర్ఖత్వాలు, వారిలో నిద్రాణమై ఉన్న నిస్వార్థ సేవాభావం (ఉదా—పోలయ్య) ఘనత, పైశాచికత్వం అన్నీ చాల సహజంగా చిత్రించబడ్డాయి. నవలలో అనేక రసవత్తరమైన ఘట్టాలు ఉన్నాయి. డాక్టర్ శాస్త్రిగారిని రక్షించడానికి పోలయ్య చేసిన సాహసం, శాస్త్రి, పద్మల మధ్య నడచిన గాథ అట్టి వాటిలో కొన్ని. కథాప్రారంభంలో ఎక్కువ ప్రాధాన్యం వహించిన పుల్లయ్య మనుమార్తె సీతకు ఆతరువాత ఎట్టి ప్రాధాన్యము లేకపోగా మరొక్క పర్యాయం కనపడి నవలనుంచి నిష్క్రమిస్తుంది. పుల్లయ్య పెద్దకోడలు రంగమ్మ విషయం కూడా అంతే. విశేషమైన ప్రాధాన్యం ఉండవలసిన స్థితిలో ఉన్నప్పటికీ ఆమెకు తనచుట్టూ జరుగుతున్న కథతో ఏమంత ఎక్కువ సంబంధం లేకపోయింది. కథాగమనంపై ఏ విధమైన ప్రభావంలేని వ్యక్తులు చాలమంది కథలో గోచరిస్తారు. మరొక విషయ మేమంటే కొంచెం ఇంచుమించు నవలలో వచ్చిన ప్రతి వ్యక్తి జీవితానికి ఏదో ఒకవిధంగా భరతవాక్యం చెప్పడానికి ప్రయత్నం జరిగింది. లోపాలు అనలేకపోయినా వీటివల్ల నవల గొప్పతనం కొంతవరకు తగ్గినదనే చెప్పాలి.

ఈనాడు సమాజంలో అవ్యవస్థ ఏర్పడిఉన్నది. ఈ అవ్యవస్థా స్వరూపం స్పష్టంగా తెలుసుకొనడం ఎంతటి ప్రధానమో, దానిని తొలగించి పటిష్ఠమైన నూతనసామాజికవ్యవస్థనునిర్మించడానికి మార్గం చూపడము, అట్టి కృషికి ప్రజలను ప్రేరేపడము కూడా అంతే ప్రధానం. పూర్వం ఒకరు శాసించకుండానే ప్రజలు తమంతతాము అనుష్ఠిస్తూవచ్చిన నైతికసిద్ధాంతాలకు ఈనాడు విలువలేదు.అలాఅని నైతికసూత్రాలే అవసరం లేదని విజ్ఞులు ఎవరూ తలచరు, చెప్పరు కూడా. అయితే వాటికి కొత్తపడికట్టు తయారు చేసుకోవాలి. తప్పదు. లేకపోతే సమాజం అభ్యుదయం చెందడానికి మారుగా మరింత పతనమౌతుంది. ఈ స్థితిలో గ్రామాలలోని పరిస్థితులు అర్థం చేసుకొనగలిగి, ప్రజాసేవ చేయాలనే ఆవేదన ఉండి, అట్టిమార్గం అనుసరించడానికి శక్తి సామర్థ్యాలు కలిగిన డాక్టర్ శాస్త్రి, రామారావులు పరిస్థితుల ప్రభావానికి ఎదురీదలేక గ్రామమే విడిచిపోయారంటే అది మానవస్వభావానికి ఎంత సహజమైన పరిణామమైనప్పటికీ ఆశాభంగం కలిగిస్తున్నది. ఏదైనా గ్రామాలలో నేమి, ప్రజలలో నేమి మరొక నూతన చైతన్యం కలగనిదే కొద్దిమంది వ్యక్తుల సేవా త్యాగాలు కూడా నిరర్థకం కావచ్చు. అట్టి చైతన్యం కలిగించడానికి ఈ నవల కూడా దోహదమిస్తుందనీ రచయిత సిద్ధాంతాలతో కాని, దృక్పథంతో కాని, ఏకీభవించనివారు కూడా దీనిని చదివి ఆనందించగలరనీ నా అభిప్రాయం.

మరొక విషయం. పార్టీ ఆవేశాలు వేరు. సిద్ధాంత విభేదాలు వేరు. రాజకీయాలు సామాజిక జీవితంలో నేమి, వ్యక్తిజీవితంలో నేమి ఒక ప్రధానమైన అంతర్భాగం. ఆయా సిద్ధాంతాలకు అనుగుణంగానే దృక్పథాలు కూడా మారుతూ ఉంటాయి. అంతమాత్రంచేత ఒక నవల మంచిచెడ్డలు నిర్ణయించలేకపోవడం ఉండదు. ఉదాత్తమైన భావాలు, ఏకాగ్రంగా చదివించగలిగిన బలమైన ఇతివృత్తము, హృదయంగమమైన పాత్రపోషణ, చక్కని శైలి ఉన్న 'కీలుబొమ్మలు' తెలుగు వాఙ్మయంలో ఒక సుస్థిరమైన స్థానం ఏర్పరచుకొనగలదు.

హరివినోదము

[మున్నగు నైదుపొత్తములు]

శ్రీ కవికొండల వెంకటరావు. వెల: రూపాయిన్నర. ప్రాప్తిస్థానము కవికొండల వెంకటరావు రాజమహేంద్రవరము. ఇది హరివినోదము, మహైక దైవసరప్రార్థనము, శతకా, కందకుషీ, ద్విపదలాత్మ అనే అయిదు ఖండకావ్యాల సంపుటి. వీటిలో

మొదటి మూడు భక్తి పరమైన కావ్యాలు. మూడిటి లోను దశావతార వర్ణనము, దేవుడు—మతము మొద లైన శీర్షికలతో కవిత కేవలము సాంప్రదాయికమైన వర్ణనా మార్గంలోనే నడిచిపోతుంది.

పైమూడింటిలోను ఉత్తమభక్తి భావంచక్కని కవితా స్థాయి అందుకున్న వృత్తాలు చాలాచోట్ల కనిపిస్తాయిగాని, ఈ స్థాయి ఖండకావ్యాలలో అంతటా నిలబెట్టే చాలాచోట్ల పేలవంగా జారి పోతూంటుంది. వీరి ఉత్తమ కవిస్థాయికి ఈక్రింది వృత్తాలు ఉదాహరణలుగా ఇవ్వవచ్చును:

"జపమేలా ? తపమేల ? నీకొరకునై
సంసిద్ధుడన్ ; సత్కృతిన్ ;
వపువున్ మాలగ్రథిస్ఫ్పదన్ ; మనమునున్
బంధించెదన్ జిత్ప్రభూ !
శ్రపలేదాత్రము లేదు ; రాత్రిపవలం
ధ్యానైజము లేవు ; నీ
కృపయే లక్ష్యము నీకు కీర్తనమె నన్
నేరింత కొట్టించెడిన్"

* * * *

"పలుకను జేసు, పాపవిక,
భావనసేయను నిరాని వమ్మ, నీ
నిలకడ, నీడునీరవపు
నిగ్గును జగ్గను చాదుకొన్నులన్.
పెలకువ మాసికొందును
నమేయముగా దనుకొందునుల్లమం
దలముకొనంగజేసి కొన్ని
హాయిగఁ దివ్యయార్ద్రస్తినో స్ఫ్పదన్!"

మమైక దైవసంప్రార్థనంలో, అయిదవ నవ కంలోఉన్న ఈ పద్యం కూడా ఇక్కడ పేర్కొన వగినదే.

"వినబడు విశ్వనాద మొక
వింలగ నంబుధినీటు, చెట్ల
కొమ్మను, ననిలాన, బక్షియసహానపు
టక్కుల విప్పనందు, విం
టను, మొగిలందు, వానపడుటన్
మనుజుండు వల్కుటన్ !
నిను వినవలె సంతతము
నెక్కన సంతసమాత్మ నీశ్వరా !"

ఇక కంధకుడ్కి-దీనిలో కవితా రచేకమైన విష యాలపై రచించిన ప్రాస్తావిక పద్యాలున్నాయి.

ద్విపదిలోకలో అన్నీ ద్విపదలే. ఇందులో చిన్నచిన్న నీతులు మొదలుకొని తిల లూగించే చక్కని సూక్తులవరకు—అన్నిరకాల రచ నలు కనిపిస్తాయి.

కవికొండలవారి కవితాభిమానుల కిది తప్పక చదవవలసిన కావ్యసంపుటి.

గ్రంథస్వీకృతి

శ్రీగురుదేవతాస్తవము

కంచి వేంకట [illegible] 1/12 తైయప్పమొదలి వీధి, జి. టి. మద్రాసు. వెల: 8 అణాలు.

దీనిలో రాజరాజేశ్వరీ స్తవరాజదండకము, శ్రీచక్రలేఖనక్రమము, అపనిషత్పంచదశి, దయాంకుర షోడశి అనే అయిదు విభాగాలున్నాయి. ఇది మంత్రశాస్త్ర విషయాలు మాచాయగా తెలిసికొనే వారికి ఉపయోగించే పుస్తకము.

పతిత

గోపరాజు రామారావు, గోకీపల్లికేపన్ను పల్లి నారాయణపురం, విజయవాడ. వెల: 8 అణాలు.

విద్యాసంస్కారం ఉండి వివాహంకాక, జీవితంలో తెప్పమార్గాలు పట్టిన స్త్రీజీవితమే దీనిలో కథావస్తువు. కథ అంతా సామాన్యంగా నడిచి పోతుంది.

Printed & published by S. Sambhu Prasad at the Andhra Patrika Press No. 7, Thambu Chetty Street, Madras. Editor: S. Sambhu Prasad.